

AMERYKANISTYKA RADZIECKA
W
OSTATNIM DZIESIĘCIOLECIU

Amerykanistyka jako odrębna dziedzina etnografii powszechnej od niedawna zdobyła sobie w naszym kraju prawo obywatelstwa. Jej rozwój należy chyba wiązać z wzrastającym zainteresowaniem i zapotrzebowaniem społeczeństwa na rzeczowe i naukowe opracowania wielu problemów kulturowych, dotyczących dawnych i dzisiejszych ludów obu Ameryk. Realizacją tego programu, obejmującego poza działalnością ściśle naukową także informacyjno-popularyzatorską, zajął się poznański ośrodek amerykańistyki kierowany przez doc. dr Marię Frankowską¹.

Jednym z ważkich zadań stojących przed nowo powstałym polskim ośrodkiem amerykańistycznym jest śledzenie naukowej myśli w tejże dyscyplinie poza granicami naszego kraju, i to zarówno w państwach kontynentu amerykańskiego, jak i u naszych sąsiadów. Badania takie mogą mieć duże znaczenie praktyczne, gdyż pozwolą zorientować się w panujących aktualnie tendencjach rozwojowych amerykańistyki światowej, a tym samym być może umożliwią określenie zadań i planów na przyszłość amerykańistyki na gruncie polskim.

Na terenie krajów Europy Wschodniej i Środkowej etnografia powszechna, a w tym i amerykańistyka, rozwija się w zasadzie tylko w Związku Radzieckim i Niemieckiej Republice Demokratycznej. Powinniśmy zatem zwrócić uwagę na badania w tychże krajach, gdyż ich specyfika, a mianowicie ograniczone możliwości badań terenowych, zbliżona jest do sytuacji etnografii powszechnej w Polsce.

W niniejszym przeglądzie dorobku amerykańistyki radzieckiej skupiliśmy uwagę na okresie ostatnich dziesięciu lat. Takie chronologiczne ograniczenie podyktowane zostało przede wszystkim zmianami, jakie zaszły w naukach społecznych i historycznych po XX Zjeździe KPZR. W tychże ostatnich dziesięciu latach doszło także do pewnego wykrystalizowania problematyki badawczej amerykańistyki radzieckiej, co pozwoli nam na prześledzenie zasadniczych kierunków zainteresowań naszych wschodnich sąsiadów. Umożliwi nam to także ocenę dorobku amerykańistyki radzieckiej i jej wkładu w dalsze poznanie skomplikowanych zagadnień przeszłości i teraźniejszości kontynentu amerykańskiego. Analiza naukowej działalności będzie także pomocna przy odpowiedzi na pytania: czy zadania, które postawili sobie amerykańiści radzieccy, zostały wykonane i jakie mogą być dalsze tendencje rozwojowe tej dziedziny badań.

Podstawowym źródłem do poznania kluczowych problemów amerykańistyki są publikacje zamieszczane w centralnym periodyku etnografów radzieckich („So-

¹ Zakład Etnografii Powszechnej przy Katedrze Etnografii UAM, Sekcja Amerykanistyczna przy PTL, Pracownia Etnograficzna IHKM PAN.

wietskaja Etnografija”), wydawnictwach ciągłych (Trudy Instytutu Etnografii, Sbornik Muzeja Antropologii i Etnografii), czy też wreszcie w oddzielnych pracach, stanowiących monografie całej Ameryki, wybranych państw, ludów lub poszczególnych zagadnień. Uzupełniających danych dostarczają sprawozdawcze materiały z różnorodnych zjazdów i konferencji etnograficznych w ZSRR lub ze zjazdów o charakterze międzynarodowym, w których brali udział i amerykańscy radzieccy.

Problematyką amerykańską zajmują się w Związku Radzieckim naukowcy, głównie etnografowie, skupieni w Sektorze Ameryki Instytutu Etnografii im. N. N. Mikłuczo-Makłaja AN ZSRR, z siedzibą w Moskwie. Ośrodek ten stanowi w zasadzie punkt koordynacji wszelkich badań amerykańskich prowadzonych dziś w ZSRR. Tutaj prowadzi się ożywioną działalność wydawniczą, mimo że specjalnego periodyku poświęconego wyłącznie problemom amerykańskim dotychczas nie ma. Sektor Ameryki znajduje się w dość ścisłym kontakcie z drugą instytucją naukową, zajmującą się również zagadnieniami amerykańskimi — z Instytutem Ameryki Łacińskiej. Obie te placówki wspólnie wydają szereg aktualnych monografii, poświęconych oddzielnym państwom Ameryki Południowej.

Obok tych dwóch moskiewskich instytutów naukowych zagadnieniami amerykańskimi zajmują się także niektórzy pracownicy leningradzkiego oddziału Instytutu Etnografii i tamtejszego Muzeum Antropologii i Etnografii, w którego zbiorach znajdują się kolekcje pochodzące z obu Ameryk, a zebrane przeważnie przez rosyjskich badaczy, podróżników i żeglarzy.

Takie skupienie amerykańistyki w dwóch ośrodkach — moskiewskim i leningradzkim — to rzecz bardzo charakterystyczna. Naukowcy zajmujący się bowiem zagadnieniami z dziedziny etnografii powszechnej muszą mieć dosłownie „pod ręką” podstawowe materiały źródłowe — zbiory muzealne, archiwa, biblioteki. Podział terytorialny amerykańistyki radzieckiej znalazł swoje odbicie i w problematyce badawczej. W Moskwie amerykańscy skupiają się nad zagadnieniami związanymi ze współczesnymi przeobrażeniami zachodzącymi w krajach amerykańskich. W Leningradzie natomiast najprawdopodobniej muzealna atmosfera zdeteminowała kierunek badań tamtejszych etnografów, którzy poświęcili się głównie studiom nad starożytnymi kulturami Środkowej Ameryki.

We współczesnej amerykańistyce, tak jak i w całej etnografii radzieckiej, w ostatnich dziesięciu latach zaszedł zdecydowany zwrot. Od badań nad archaicznymi formami kultury i przeżytkami wspólnoty pierwotnej przeszła etnografia do badań nad współczesnością, i to nad współczesnością narodów Związku Radzieckiego, a także narodów innych kontynentów — Azji, Australii, Oceanii i Ameryki. W tych badaniach stosują etnografowie radzieccy podstawowe zasady swej szkoły — konsekwentny historyzm i metodę dialektycznego oraz historycznego materializmu. Podstawowe etapy rozwoju etnografii radzieckiej określone zostały przez kolejne Zjazdy KPZR (XX, XXI, XXII), które kreśląc plan budowy komunizmu sprecyzowały także zadania stojące przed naukami społecznymi i historycznymi. Główne z nich, a dotyczące etnografii, to „wnikliwie badanie praw wyznaczających przejście od socjalizmu do komunizmu”, „rozpracowywanie nowych problemów mających znaczenie praktyczne”, „analizowanie procesów zachodzących w świecie kapitalistycznym” i „demaskowanie ideologii burżuazyjnej”².

Kierując się też głównie tymi postulatami Instytut Etnografii opracował i przyjął w roku 1959 siedmioletni plan prac naukowo-badawczych, określając także dalszy rozwój amerykańistyki.

² Cyt. za O. Ganckaja, *Z działalności Instytutu Etnografii im. N. N. Mikłuczo-Makłaja AN ZSRR w r. 1959*, „Etnografia Polska”, t. 4: 1961, s. 404.

Problematyka badawcza amerykańistyki skupiła się na śledzeniu współczesnych procesów formowania się różnych narodów obu Ameryk, badaniu kultury tych nowo powstających etnosów i dróg ich rozwoju. Zagadnienia te wg etnografów radzieckich posiadają aktualne znaczenie, gdyż związane są w jak najszerszym aspekcie z wyjaśnieniem podstawowych reguł historii oraz z ukazaniem całej złożoności ruchów społecznych i walki narodowowyzwoleńczej na kontynencie amerykańskim. Podobne znaczenie posiadają także badania poświęcone problematyce przedklasowego społeczeństwa. Studia bowiem nad takimi problemami, jak np. rozkład ustroju rodowego, przejście od matriarchatu do patriarchy i wiele innych, dostarczają argumentów do ideologicznej dyskusji toczonyj między etnografami radzieckimi a zachodnioeuropejskimi i przede wszystkim amerykańskimi.

To przeniesienie centrum zainteresowań amerykańistyki radzieckiej na grunt współczesny nie zmniejsza bynajmniej znaczenia prac o charakterze historycznym — odnoszących się do starych kultur przedkolumbijskiej Ameryki, czy też do okresu konkwisty i późniejszej kolonizacji. Takie bowiem badania spełniają również zasadniczy postulat nauk historycznych, a mianowicie wykrywanie prawidłowości procesów historycznych na wszystkich stadiach rozwoju społeczeństwa.

Za najważniejszy dorobek amerykańistyki radzieckiej uznać należy opracowanie i wydanie szeregu publikacji częściowo nawet o charakterze podręcznikowym, obejmujących w całości zarys etnografii ludów kontynentu amerykańskiego. Prace te, poza tym że zapełniły dużą lukę w radzieckiej etnografii powszechnej, pozwoliły autorom na określenie stopnia zaawansowania badań amerykańistycznych. Umożliwiło to zwrócenie uwagi w dalszych studiach na te problemy, które są z punktu widzenia etnografów radzieckich niewłaściwie ujmowane, oraz na te, które dotychczas nie były dostatecznie lub nawet całkowicie zbadane. Te publikacje są w zasadzie najważniejszym wykładnikiem poglądów uczonych radzieckich na zagadnienia amerykańistyczne.

Pierwszą z nich stanowiła wydana w roku 1955 praca *Indianie Amieriki*³. Publikacja ta poświęcona była historii i etnografii niektórych wybranych indiańskich plemion, tych, które uważa się za najbardziej typowych przedstawicieli określonych rodzajów gospodarki i kultury. W ten sposób w tej pierwszej o charakterze ogólnym publikacji amerykańistycznej znalazły swój wyraz radzieckie koncepcje historyczno-kulturowego lub historyczno-etnograficznego obszaru i strefy gospodarczo-kulturowej, które zasadniczo przejęte zostały z zachodnioeuropejskiej i amerykańskiej antropogeografii i przystosowane do potrzeb nauki marksistowskiej⁴.

Obok zasadniczych rysów gospodarki i kultury wybranych plemion, takich jak Irokezi, Indianie Prerii czy Indianie Keczua, bardzo dużo miejsca poświęcili autorzy na omówienie okresu kolonizacyjnego, uwypuklając te jego przejawy, które w sposób dominujący spowodowały upadek starożytnych kultur obu Ameryk. Walka narodowowyzwoleńcza indiańskich plemion przeciwko europejskiemu kolonizatorowi oraz sytuacja społeczno-ekonomiczna dzisiejszej ludności autochtonicznej znalazły swój wyraz w szeregu rozdziałów. W ujęciu całego materiału przedstawionego przez amerykańistów w *Indiancach Amieriki* zaznacza się wyraźna linia metodologiczna etnografii radzieckiej, ujmującej historię kultury określonego ludu w postaci historyczno-etnograficznej monografii.

³ *Indianie Amieriki. Etnograficznyj sbornik*, „Trudy Instituta Etnografii”, N. S., t. 25: 1955.

⁴ J. L u t y ń s k i, *Ewolucjonizm w etnologii anglosaskiej a etnografia radziecka*, Łódź 1956, s. 271.

Ta pierwsza poświęcona Indianom praca, mimo swych licznych braków i usterek, stanowiła początkowy etap amerykańskich badań prowadzonych przez Sektor Ameryki Instytutu Etnografii, zmierzający do wszechstronnego opracowania historii i etnografii dawnej i współczesnej ludności Nowego Świata.

Następnym krokiem w kierunku realizacji tych planów było wydanie w roku 1957 pracy pt. *Oczerki obszczej etnografii*⁵, w której jeden z rozdziałów poświęcony został ludom Północnej i Południowej Ameryki. W tym stosunkowo krótkim opracowaniu znaleźć można już pewne nowe spojrzenia, spotykane coraz częściej w dalszych pracach Instytutu Etnografii. Obok omówienia starych i wysoko rozwiniętych kultur Środkowej i Południowej Ameryki dużo uwagi poświęcono wkładowi tubylczej ludności w światową kulturę, podkreślając jej dorobek na polu rolnictwa, architektury i sztuki. W tym przeznaczonym w zasadzie dla studentów podręczniku etnografii po raz pierwszy zwrócono uwagę na kształtowanie się nowych grup etnicznych na terenie obu Ameryk. Nie dano tu co prawda pełnego etnograficznego obrazu takich grup, jak Amerykanie, Kanadyjczycy czy Brazylijczycy, lecz przedstawiono historyczną charakterystykę procesów formowania się nowych narodowości w politycznych granicach dzisiejszych państw amerykańskich.

Te dwie wyżej omówione prace pozwoliły amerykańskim radzieckim wydać w roku 1959 w serii wydawniczej Narody Mira dwutomowe dzieło poświęcone ludności Północnej i Południowej Ameryki⁶. Praca ta stanowiła wynik wieloletnich studiów szeregu pracowników Sektora Ameryki Instytutu Etnografii. Dwa tomy obejmujące całokształt podstawowych zagadnień historii i etnografii ludów Ameryki zostały opracowane pod kątem widzenia marksistowsko-leninowskiej metodologii. Całość pracy podzielona została na dwie części, z których pierwsza wstępna obejmowała zagadnienia ogólne, takie jak etnogeneza, analiza językowa i historyczna. Na drugą część pracy składały się poszczególne monografie ludów w ramach historyczno-etnograficznych rejonów wydzielonych przez S. A. Tokariewa. Każda z tych małych monografii dotyczących kultury ludności autochtonicznej oparta jest na identycznym schemacie wewnętrznym, obejmującym najpierw geograficzno-historyczny wstęp, następnie szeroko omówioną kulturę materialną i wreszcie w o wiele mniejszym stopniu społeczną i duchową. Wiele uwagi poświęcili autorzy ukazaniu kultury tubylczej ludności rejonu Ameryki Środkowej i Wyżu Andyjskiego.

W przeciwieństwie do wielu prac o podobnym charakterze radziecka monografia etnograficzna poświęcona Ameryce zawiera obok charakterystyki kultury ludności autochtonicznej także opracowanie historii formowania się nowych narodowości, które wytworzyły się na terenie Nowego Świata w wyniku europejskiej i afrykańskiej kolonizacji. Autorzy stawiając sobie za cel danie „etnograficznej charakterystyki” współczesnych wielkich narodów kontynentu amerykańskiego skierowali głównie uwagę na analizę procesów kształtowania się nowych narodów na tle społeczno-ekonomicznych i politycznych zmian, jakie zachodziły w okresie kolonialnym, głównie w wieku XIX i początkach XX. W badaniach tych, jak przyznają sami autorzy, etnografowie wyprzedzili historyków i ekonomistów, którzy dotychczas nie poruszali historii kontynentu amerykańskiego w tak szerokich ramach. Ten brak oparcia na ogólniejszych opracowaniach historycznych i ekonomicznych spowodował najprawdopodobniej, że nowatorskie rozdziały wyżej omawianej pracy zawierają zbyt dużo uogólnień i daleko idących uproszczeń. W rozdziałach poświęconych współczesnej charakterystyce wielkich narodów obu Ameryk

⁵ *Oczerki obszczej etnografii. Obszcze swiedienija. Awstralia i Okieania, Amierika, Afrika*, Moskwa 1957.

⁶ *Narody Amieriki. Etnograficzeskije oczerki*, [w:] *Narody mira*, Moskwa 1959.

autorzy starali się przedstawić „etnograficzną charakterystykę” takich grup etnicznych, jak Kanadyjczycy czy Amerykanie. Charakterystyka ta jednak została przytłoczona zbyt dużym materiałem poświęconym ekonomice i polityce, stając się w rezultacie tylko jednym z elementów społeczno-gospodarczej monografii kraju. W niektórych rozdziałach proporcje między tłem społeczno-gospodarczym i politycznym a charakterystyką etnograficzną zostały nawet do tego stopnia zachwiane, że ta ostatnia niemal w ogóle nie występuje.

Mimo jednak wielu zastrzeżeń, które są wysuwane pod adresem rozdziałów o współczesnych narodach, praca ta umożliwiła etnografom radzieckim spojrzeć w nowatorski sposób na różnorodne problemy amerykańskie. Pozwoliło to rozpatrywać nie tylko kultury przedkolumbijskie czy współczesne procesy akulturacji indiańskich plemion, lecz także i wielkie niedawno powstałe lub dopiero formujące się narody, bez których znajomości nie może być mowy o uwspółcześnieniu amerykańistyki. W tym też kierunku została skierowana dalsza działalność Instytutu Etnografii, który kontynuując badania nad formowaniem się współczesnych narodów w Ameryce przystąpił do publikacji serii monografii poświęconych oddzielnym narodom Ameryki Łacińskiej. Publikacje te opracowane już nie tylko przez etnografów, ale i specjalistów innych dziedzin, zawierają obok materiału czysto historycznego i etnograficznego także szereg artykułów poświęconych poszczególnym zagadnieniom ekonomiki, polityki i kultury tych młodych południowo-amerykańskich państw.

Z prac dotychczas wydanych najwięcej materiału etnograficznego znaleźć można w pozycjach poświęconych Kuby i Ekwadorowi⁷. Inne natomiast z tej serii straciły całkowicie charakter etnograficzno-historyczny, zamieniając się w kompendium wiedzy o sytuacji ekonomicznej i politycznej takich państw, jak Chile, Brazylii czy Wenezueli⁸.

Szczególne miejsce w tej serii wydawniczej zajmuje praca *Nacji Latinskiej Amieriki*⁹. Radzieccy badacze — historycy, etnografowie, socjologowie, lingwiści, geografowie i ekonomiści — w szeregu zamieszczonych w niej artykułów skupili swą uwagę na procesie formowania się i rozwoju narodów, kontynuując tym samym studia rozpoczęte z okazji prac nad *Narodami Amieriki*. Mimo że książka ta nosi charakter luźno ze sobą powiązanych rozdziałów, to jednak łatwo można zauważyć, iż nacisk postawiony został na zagadnienia związane z konsolidacją różnych elementów etnicznych w jeden naród.

Obok tej wyżej przedstawionej zasadniczej działalności wydawniczej Instytutu Etnografii w ostatnich dziesięciu latach ukazało się także sporo oddzielnych prac, na ogół nie związanych tematycznie z sobą, lecz będących także plonem naukowej działalności radzieckich amerykańistów. Dwie z tych prac ujmują w sposób monograficzny zagadnienia związane z rozkładem wspólnoty rodowej. J. P. Awierkiewa na przykładzie Indian Północno-Zachodniego Wybrzeża i L. Fainberg w oparciu o plemiona Eskimosów i Aleutów wykazują proces przejścia od matriarchalnego rodu ku nowym formom stosunków społeczno-ekonomicznych, takich jak wspólnota sąsiedzka czy społeczeństwo klasowe¹⁰.

⁷ Kuba. *Istoriko-etnograficzeskie oczerki*, Moskwa 1961; Ekwador. *Istoriko-etnograficzeskie oczerki*, Moskwa 1963.

⁸ Brazylia. *Ekonomika. Politika. Kultura*, Moskwa 1963; Czili. *Politika. Ekonomika. Kultura*, Moskwa 1965; Wenezuela. *segodnja. Ekonomika. Politika. Kultura*, Moskwa 1966.

⁹ *Nacji latinskiej Amieriki*, Moskwa 1964.

¹⁰ L. A. Fainberg, *Obszczestwiennyj stroj eskimosow i aleutow. Ot matierinskogo roda k sosedskoj obszczine*, Moskwa 1964; J. P. Awierkiewa, *Razlo-*

Z innych prac, które w ostatnim dziesięcioleciu zostały wydane w ZSRR, należy przede wszystkim omówić studium J. W. Knorozowa poświęcone pismu Majów i R. W. Kinżalowa o sztuce przedkolumbijskiej Ameryki¹¹. Należy także zwrócić uwagę na trzy „sborniki” amerykańistyczne. Pierwszy z nich, wydany w ramach prac Instytutu Etnografii, zawiera omówienie historii społecznego ustroju u Indian Północno-Zachodniego Wybrzeża i basenu Amazonki oraz artykuł poświęcony dzisiejszej sytuacji ludności indiańskiej w Meksyku¹². Drugi, zatytułowany *Kultura Indianie*, przedstawia w sposób wszechstronny problematykę wkładu indiańskiej i eskimoskiej ludności do kultury światowej¹³. Ostatni poświęcony współczesnej etnografii amerykańskiej podejmuje krytyczną analizę szeregu teoretycznych kierunków, „szkół” i tendencji panujących dziś głównie wśród naukowców Stanów Zjednoczonych i Meksyku¹⁴.

Szereg artykułów amerykańistycznych znaleźć można na łamach głównego organu etnografii radzieckiej „Sowietskaja Etnografija”. Problematyka tych artykułów nie odbiega zasadniczo od kierunku nadanego amerykańistyce w ośrodku moskiewskim. Dlatego też dotyczą one najczęściej współczesnej sytuacji Indian, zmian kulturowych zachodzących w Ameryce Łacińskiej w związku z polityczną sytuacją tego kontynentu, czy wreszcie krytyki metodologii etnografii amerykańskiej.

Obok dosyć nieregularnie publikowanych, ściśle naukowych artykułów poświęconych różnorodnym zagadnieniom amerykańistycznym, w periodyku tym ukazują się artykuły informacyjne, posiadające charakter polityczno-reportażowy. Są to przeważnie stosunkowo krótkie relacje, czy nawet wręcz notatki publikowane np. z okazji uzyskania niepodległości przez byłe kolonie (Jamajka, Trynidad, Tobago) lub podsumowujące pewien etap ruchów społecznych, mających wpływ na układ wydarzeń politycznych na kontynencie amerykańskim (Kuba)¹⁵.

Ważnym przejawem działalności amerykańistyki w Związku Radzieckim jest naukowa krytyka i polemika, której rezultatem są bardzo liczne recenzje zamieszczone na łamach „Sowietskaja Etnografija”. Recenzowane są oczywiście wszystkie radzieckie prace amerykańistyczne oraz takie, których tematyka, choć nieetnograficzna, dotyczy problemów istotnych dla badacza ludów i kultur obu Ameryk. Dlatego też obok recenzji poświęconych pracom typowo historycznym znaleźć można także recenzje prac socjologicznych, politycznych, ekonomicznych czy wreszcie religioznawczych.

Najwięcej jednak miejsca w tym dziale zajmują słusznie recenzje szeregu anglosaskich prac, których tematyka dotyczy historii etnicznego kształtowania się

żenie rodowej obszczyzny i formiowanie rannieklassowych odnoszenij w obszczestwie indiejciow siewiero-zapadnego pobierieżja Siewiernoj Amieriki, „Trudy Instituta Etnografii”, N. S., t. 70: 1961.

¹¹ J. W. Knorozow, *Pismiennost indiejciow Maija*, Leningrad—Moskwa 1963; R. W. Kinżalow, *Iskusstwo driewniej Amieriki*, Moskwa 1962.

¹² *Amierikanskij etnograficzeskij sbornik I*, „Trudy Instituta Etnografii”, N. S., t. 58: 1960.

¹³ *Kultura indiejciow. Wklad koriennogo nasielienija Amieriki w mirowuju kulturu*, Moskwa 1963.

¹⁴ *Sowriemiennaja amierikanskaja etnografija. Teorieticzeskie naprawlenija i tendiencii*, Moskwa 1963.

nr 3, L. A. Fainberg, *Nowaja stolica Brazilii*, „Sowietskaja Etnografija”, 1960 s. 188; A. D. Dridzo, *Nasielenie Kuby*, „Sowietskaja Etnografija”, 1960 nr 2, s. 122—135; tenże, *Nasielenie Jamajki*, „Sowietskaja Etnografija”, 1962 nr 5, s. 100—110; L. A. Fainberg, *Nasielenie Trinidada i Tobago*, „Sowietskaja Etnografija”, 1962 nr 6, s. 119—123.

dzisiejszych wielkich krajów Ameryki Północnej — Stanów Zjednoczonych i Kanady. Inna dosyć zwarta grupa recenzji dotyczy publikacji poświęconych dzisiejszej sytuacji ludności autochtonicznej arktycznych rejonów Kanady i Alaski. Tereny te znajdują się do dziś w kręgu zainteresowań etnografów radzieckich, głównie ze względu na dużą ilość źródeł pochodzących z okresu tzw. rosyjskiej Ameryki. Drugim najprawdopodobniej powodem jest możliwość konfrontacji zmian, jakie zaszły w czasach współczesnych wśród ludności tubylczej Alaski i ludności o zbliżonym typie kulturowym zamieszkującej obszary Syberii.

Wśród szeregu recenzji o charakterze sprawozdawczym spotyka się coraz częściej i takie, które podejmują rzeczową krytykę, i to zarówno z punktu widzenia metodologicznego, jak i faktograficznego. Recenzje najnowszych publikacji amerykańskich świadczą, iż amerykańscy radzieccy przywiązują dużą wagę do znajomości aktualnych prądów i tendencji panujących w zagranicznej etnografii. Można by zaryzykować twierdzenie, że skupiają oni swoje zainteresowanie na dwóch przejawach działalności etnografii amerykańskiej. Śledzą rozwój teoretycznych poglądów i pisanych w oparciu o nie prac tych etnograficznych szkół, które znajdują się na całkowicie przeciwnych pozycjach metodologicznych. Z drugiej zaś strony szczególną uwagę zwracają na wszelkie przejawy nawrotu etnografów amerykańskich ku pozycjom historyzmu lub przejścia ich niemal na grunt metodologii marksistowskiej¹⁶.

Zastanawia jedynie szczupła ilość recenzji prac przedstawicieli państw Ameryki Łacińskiej, która znajduje się przecież głównie w sferze zainteresowań amerykańistów radzieckich.

Jednym z przejawów naukowopopularyzatorskiej działalności amerykańistów jest uczestniczenie w pracach prowadzonych przez radzieckie wydawnictwa encyklopedyczne. W wielu tomach różnorodnych encyklopedii i słowników spotkać można hasła dotyczące starych i nowych kultur kontynentu amerykańskiego, opracowane przez wybitnych radzieckich specjalistów¹⁷.

Szersza działalność amerykańistów na polu międzynarodowym datuje się od roku 1957, kiedy to radzieccy etnografowie weszli w skład Międzynarodowego Związku Antropologów i Etnografów. Od tego też czasu kilku radzieckich uczonych wyjeżdżało do Ameryki w celu bliższego zapoznania się z ogólnym stanem badań amerykańistycznych, zebrania interesującego ich materiału i nawiązania bliższych kontaktów naukowych.

W roku 1957 znany radziecki antropolog G. F. Debec przebywał w USA, gdzie przeprowadził badania nad osteologicznym materiałem ze znanej staroeskimoskiej osady Ipiutak (Alaska). W następnym roku w Stanach Zjednoczonych przebywała I. A. Zolotariewskaja, która zbierała tam materiał dotyczący współczesnego położenia Indian stanu Oklahoma i udziału Indian w wojnie Północy z Południem.

Szereg radzieckich naukowców wyjeżdżało w ostatnich latach na Kubę. Wzięli oni udział w międzynarodowej ekspedycji o charakterze szkoleniowo-penetracyjnym na terenie prowincji Oriente. Przeprowadzono tam wstępne badania antropologiczne ostatnich przedstawicieli kubańskich Indian. Zbadano także potomków Jukateków — Indian pochodzących z Meksyku, a przewiezionych na Kubę w ubiegłym stuleciu. Zapoznanie się z pracą i działalnością ośrodków naukowych Kuby,

¹⁶ I. A. Zolotariewskaja, *Nowyj amierikanskij etnograficzeskij żurnal*, „Sowietskaja Etnografija”, 1961 nr 5, s. 162—167; J. P. Awierkiewa, *Marksist-skij trud po istorii Kanady*, „Sowietskaja Etnografija”, 1961 nr 6, s. 149—152.

¹⁷ Zob. *Sowietskaja Istoriceskaja Enciklopedija*, t. 1—8, Moskwa 1961—1965; *Iskusstwo stran i narodow mira. Kratkaja chudożestwiennaja enciklopedija*, t. 1—2, Moskwa 1962—1965.

osobiste uczestnictwo w terenowych ekspedycjach pozwoliło radzieckim amerykańnistom na sformułowanie szeregu postulatów przyszłych badań antropologicznych i etnograficznych na Kubie. Najważniejsze z nich to śledzenie procesów etnicznej, kulturowej i rasowej niwelacji współczesnej ludności Kuby oraz studia nad resztkami tamtejszych Indian¹⁸.

Na szeregu międzynarodowych zjazdów i kongresów występowali ze swoimi referatami, obok kolegów z innych dziedzin etnografii, także i radzieccy amerykańniści. Umożliwiło to zapoznanie się specjalistów z całego świata z dorobkiem amerykańistyki radzieckiej oraz pozwoliło na wymianę doświadczeń i rzeczową, naukową polemikę.

I tak np. w roku 1956 w czasie trwającego wówczas w Kopenhadze XXXII Międzynarodowego Kongresu Amerykanistów wygłosili referaty: znany radziecki specjalista od starożytnych kultur mezoamerykańskich J. W. Knorozow, który przedstawił nowe dane dotyczące problemu odczytania pisma Majów, i I. A. Zolotariewskaja, która omówiła naukową wartość etnograficznych zbiorów amerykańistycznych znajdujących się w muzeach Związku Radzieckiego¹⁹.

Za największe wystąpienie radzieckich amerykańistów należy uznać ich udział w VII Międzynarodowym Kongresie Antropologów i Etnografów, który odbył się w Moskwie w lecie 1964 r. Przedstawili oni ogółem na posiedzeniach sekcji obu Ameryk aż 11 referatów, poruszając najróżnorodniejsze zagadnienia — od etnogenetycznych związków Czukczów i Eskimosów do historii społecznego ustroju Indian Północnej Ameryki i do badań nad współczesnym składem narodowościowym USA. Referaty radzieckich uczonych wygłoszone w czasie obrad sekcji Południowej i Centralnej Ameryki dotyczyły także historii okresu przedkolumbijskiego, jak i najnowszych tendencji rozwojowych dzisiejszych kultur indiańskich.

W miarę dalszej aktywizacji amerykańistycznych badań na pewno coraz częściej spotkać będzie można radzieckie publikacje w zagranicznych, ściśle fachowych amerykańistycznych periodykach. Dotychczas stosunkowo najwięcej na tym polu uczynił J. W. Knorozow, zapoznając tym samym szerszy ogół ze swoim dorobkiem nad odczytaniem pisma Majów²⁰.

Przejawem wzrastającego zainteresowania osiągnięciami amerykańistyki radzieckiej są coraz częstsze odwiedziny naukowców zagranicznych. W czasie tych wizyt dzielą się oni swymi naukowymi doświadczeniami oraz mają możliwość zaznajomić się ze stanem i organizacją badań w Związku Radzieckim.

Wielu wybitnych archeologów, etnografów i antropologów ze Stanów Zjednoczonych, Meksyku, Kuby i Austrii było w ubiegłych latach gośćmi Instytutu Etnografii im. N. N. Mikłuchow-Makłaja. Wystąpili oni z szeregiem wykładów na posiedzeniach Naukowej Rady Instytutu, zapoznając radzieckich etnografów z wynikami prowadzonych przez siebie ekspedycji, z najnowszymi badaniami nad zaludnieniem Nowego Świata, ze współczesnymi problemami amerykańskiej archeologii²¹.

¹⁸ W. W. Ginzburg, *Pojezdka na Kubu*, „Sowietskaja Etnografija”, 1965 nr 6, s. 132—137.

¹⁹ I. A. Zolotariewskaja, A. P. Okładnikow, *XXXII Międzynarodowy Kongress Amierikanistow*, „Sowietskaja Etnografija”, 1957 nr 1, s. 157—159.

²⁰ Zob. J. W. Knorozow, *New Data on the Study of Written Maya language. Proceedings of the International Congress of Americanists*, Kopenhaga; tenże, *The Problem of the Study of the Maya Hieroglyphic Writing*, „American Antiquity”, t. 23: 0000 nr 3.

²¹ I. A. Zolotariewskaja, *Rabota Instituta Etnografii AN SSSR w 1957 g.*, „Sowietskaja Etnografija”, 1958 nr 2, s. 129—133; J. I. Żurawliew, *Naucznyje swjazi Instituta Etnografii AN SSSR s zarubieżnymi stranami*, „Sowietskaja Etnografija”, 1961 nr 4, s. 187—189.

Przejawem współpracy międzynarodowej amerykańistów radzieckich z uczonymi innych krajów jest wydany w roku 1961 zbiór artykułów poświęconych przeszłości i teraźniejszości Kuby²². Książka ta jest wynikiem pracy kolektywu uczonych kubańskich i radzieckich. Redakcja organu etnograficznego „Sowietskaja Etnografija” chętnie udostępnia swoje łamy publikacjom wielu wybitnych amerykańistów z całego świata. W czasopiśmie tym znaleźć możemy szereg artykułów uczonych amerykańskich, boliwijskich, brazylijskich, chilijskich i amerykańistów europejskich²³.

Znając w najogólniejszych zarysach cele i zadania amerykanistyki radzieckiej, jej działalność i dorobek, można dopiero dokonać przeglądu i oceny podstawowej problematyki badawczej.

W ostatnich dziesięciu latach amerykaniści skupili się przede wszystkim na trzech dziedzinach. Na badaniach starych i nowych kultur obu Ameryk, na krytycznej analizie współczesnej amerykańskiej etnografii i wreszcie na historiografii amerykanistyki.

W problematyce pierwszego działu, jak już mówiliśmy, zaznaczył się w ostatnich latach zwrot ku współczesności, ku badaniom najnowszych, niemal przebiegających na naszych oczach procesów etnicznych. Nie wpłynęło to jednak w sposób zasadniczy na zahamowanie studiów etnograficznych nad okresem przedkolumbijskim i kolonialnym. Jeśli chodzi o ten pierwszy, to wyróżnić można cztery kierunki zainteresowań: etnogeneza autochtonicznej ludności Ameryki — Indian i Eskimosów, sztuka i architektura starożytnych cywilizacji Środkowej i Południowej Ameryki, językoznawcze problemy związane z pismem Majów i historia pierwotnego społeczeństwa.

Radzieckie badania archeologiczne i antropologiczne na terenie wschodniej Syberii, choć nie dotyczą bezpośrednio kontynentu amerykańskiego, to jednak (ich wyniki) są konkretnym wkładem do studiów amerykanistycznych. Nie sposób bowiem analizować procesy zasiedlania Nowego Świata bez gruntownej znajomości tych terenów, z których przodkowie dzisiejszych Indian i Eskimosów wyruszyli do swej nowej ojczyzny, a te przecież znajdowały się na kontynencie azjatyckim. Badania archeologiczne na dalekim północnym wschodzie, na wybrzeżu Morza Beringa uzupełniają dane uzyskane w wyniku archeologicznych poszukiwań na terenie Alaski i Kanady. W przyszłości przy nieodzownej tu współpracy radzieckich i amerykańskich naukowców mogą one dać rewelacyjne materiały. Plonem badań prowadzonych pod przewodnictwem M. G. Lewina są pierwsze dotychczas odkryte na azjatyckiej ziemi stanowiska kultury tzw. staroberingowej. Obok prowadzonych na Półwyspie Czukockim poszukiwań archeologicznych radziecka ekspedycja Instytutu Etnografii przeprowadziła badania grup krwi Czukczów i Eskimosów; wyniki zestawione z rezultatami podobnych badań z terenów Alaski i Grenlandii rzucić mogą nowe światło na zagadnienie etnogenezy ludności zamieszkującej rejon Morza Beringa²⁴.

²² M. Rivero de la Kalle, *Koriennoje nasielenie Kuby*, [w:] *Kuba*, op. cit., s. 159—191.

²³ Zob. M. Vinas de Queiros, *K woprosu o proroczeskich widienijach (miessianstwie) sriedi Tukunow*, „Sowietskaja Etnografija”, 1965 nr 1, s. 72—80; A. A. Lipshutz, *Chram z nastiennoj żiwopisju w driewnuczem lesu. Iz istorii driewnich Maija*, „Sowietskaja Etnografija”, 1956 nr 1, s. 57—71; D. E. Ibarra-Grasso, *Niżnyj paleolit w Amierikie*, „Sowietskaja Etnografija”, 1958 nr 1, s. 58—74.

²⁴ M. G. Lewin, *Driewnieeskimoskij mogilnik w Uelenie*, „Sowietskaja Etnografija”, 1960 nr 1, s. 139—148; tenże, *Gruppy krwi u Czukczej i Eskimosow*, „Sowietskaja Etnografija”, 1958 nr 5, s. 113—116.

Wspominaliśmy już, że Leningrad jest ośrodkiem amerykańistyki „tradycyjnej”, której przedmiotem studiów są dawne przedkolumbijskie kultury. R. V. Kinżalow — leningradzki etnograf i historyk sztuki — prowadzi studia nad dawnymi kulturami, głównie terenów Ameryki Środkowej. Wynikiem jego prac są dwie monografie poświęcone sztuce najważniejszych i najbardziej znanych ośrodków cywilizacyjnych Meksyku — obszaru plemion grupy Maja i plemion Nahua²⁵. Obie te kultury bada Kinżalow w chronologicznych ramach najbardziej typowych dla okresu ich rozkwitu: Majów w tzw. klasycznym okresie, tj. między III a IX w. n.e., Nahua, a więc i w tym także Azteków, między wiekiem XIV a okresem konkwisty, która spowodowała gwałtowny upadek miejscowej sztuki i architektury, wykazującą silne tendencje rozwojowe. Trzecią zasadniczą pracą Kinżalowa, pomijając jego bardzo liczne artykuły poświęcone analizie formalnej i funkcjonalnej poszczególnych zabytków znajdujących się w zbiorach radzieckich, jest jego zarys historii sztuki cywilizacyjnych ośrodków Środkowej i Południowej Ameryki²⁶.

We wszystkich jego pracach zaznacza się tendencja ukazania sztuki i architektury Nowego Świata w aspekcie wielostronnych powiązań z życiem społecznym, z rozwojem i kształtowaniem się nowych stosunków społecznych na terenie starożytnych kultur. Stąd też wyprowadza Kinżalow specyfikę sztuki ludów Ameryki przedkolumbijskiej, jej związek z symboliką religijną, jej charakterystyczną centralną tematyką, którą wg niego stanowił obraz człowieka, ale człowieka pozbawionego cech indywidualnych.

W Leningradzie prowadzi także działalność naukową J. W. Knorozow, znany powszechnie badacz nieodczytanego do dziś pisma Majów. Posunął on te studia daleko naprzód, gdyż dotychczas nie udawało się zasadniczo ustalić fonetycznego znaczenia poszczególnych znaków. U podstaw prac Knorozowa nad odczytaniem pisma Majów znajdowały się zachowane do dziś materiały językowe. Na tej podstawie ustalił on, iż pismo to było zasadniczo systemem sylabowym lub ściślej morfemo-sylabowym. W ten sposób zaprzeczył on tradycyjnemu uznaniu pisma Majów za ideograficzne. Zapoczątkował więc nowy etap w pracach nad odczytaniem pisma twórców słynnej kultury Jukatanu²⁷. W oparciu o jego założenia metodologiczne w latach 1960—1961 odczytaniem pisma Majów zajął się Instytut Matematyki Syberyjskiego Oddziału AN ZSRR. Do badań tych zastosowano elektroniczne maszyny szybko liczące, przy pomocy których wiedza o tym nie znanym w całości do dziś piśmie ogromnie wzrosła²⁸.

W ogólności stwierdzić można, że badania podjęte w tej dziedzinie przez uczonych radzieckich wykazały, iż odczytując pisma będące spuścizną takich cywilizacji, które pozostawiły po sobie niewiele śladów, należy maksymalnie wykorzystać źródła etnograficzne oraz stosować metody zaczerpnięte z tej dyscypliny naukowej. Słuszny jest więc postulat amerykańistów radzieckich dotyczących podjęcia dalszych specjalnych, kompleksowych badań o charakterze etnofilologicznym.

Jednym z najważniejszych problemów badawczych wydają się być wyjaśnienie

²⁵ R. W. Kinżalow, *Iskusstwo Maija klassiczeskogo perioda. III—IX w. n.e.*, [w:] *Kultura indziejców*, s. 33—158; tenże, *Iskusstwo plemien nachua na meksykańskim płaskogorie w XIV—XVI ww.*, „Sbornik Muzeja Antropologii i Etnografii”, t. 21: 1963, s. 185—251.

²⁶ R. W. Kinżalow, *Iskusstwo driewniej Amieriki*, Moskwa 1962.

²⁷ J. W. Knorozow, *Sistiema pisma Maija*, Moskwa 1955; tenże, *Pismienost indiejców Maija*, Moskwa—Leningrad 1963.

²⁸ E. W. Ewriewinow, J. G. Kosariw, W. A. Ustinow, *Primienienie elektronnych wyczislitelnych maszin w issledowanii pismienosti driewnich Maija*, Nowosibirsk 1961.

nia w jak najszerszym aspekcie podstawowych regularności historii na etapie pierwotnego społeczeństwa. Badania bowiem nad rozpadem ustroju pierwotno-rodowego, nad procesem kształtowania się stosunków klasowych ważne są dla dalszego rozwoju marksistowskiej teorii społeczeństwa.

Radzieccy specjaliści od tych zagadnień, J. P. Awierkiewa i L. A. Fainberg, zajęli się badaniem dróg rozpadu i przejścia od ustroju rodowego do klasowego wśród takich ludów, które w teoriach amerykańskich pluralistów uważane były za dowód istnienia różnych dróg historycznego rozwoju. Awierkiewa na przykładzie Indian Północno-Zachodniego Wybrzeża²⁹, analizując ich specyfikę warunków ekonomicznych w XVIII—XIX w., dochodzi do wniosku, że powstanie społeczeństwa klasowego u wysoko wyspecjalizowanych rybaków nie znających kopieniactwa ani hodowli jest przejawem jednego z możliwych lokalnych wariantów uniwersalnej drogi przejścia od stadium matriarchalno-rodowego ustroju do ustroju wczesnoklasowego. Specyficzne dla tych terenów zjawisko potłacz Awierkiewa dzieli na cztery etapy pod względem ewolucyjnym. Uważa potłacz za formę rozwoju własności prywatnej, która mogła pojawić się w specyficznych warunkach sprzyjających indywidualnemu bogaceniu się.

Drugi amerykański radziecki, Fainberg, specjalista od kultury ludów arktycznych, na podstawie bogatego materiału faktograficznego udowadnia istnienie macierzystego rodu u Eskimosów i Aleutów³⁰. Przejście od ustroju matriarchalnego niektórych grup eskimoskich ku nowej formie społecznej organizacji, ku „pierwotnej wspólnotie sąsiedzkiej” z pominięciem fazy ustroju patriarchalnego, tłumaczy on warunkami środowiskowymi i ekonomicznymi, które umożliwiły rozkład rodu macierzystego, lecz nie sprzyjały uformowaniu się w tym czasie rodu ojcowskiego. I w tym więc wypadku należy proces ten uważać za jeden z możliwych wariantów uniwersalnej drogi rozwoju społeczeństwa ludzkiego.

Między okresem przedkolumbijskim a czasami współczesnymi w historii Ameryki wyróżniamy okres konkwisty i dalszej kolonizacji — okres, w czasie którego nastąpiło zetknięcie dwóch odrębnych całkowicie sobie nie znanych światów. Zetknięcie to nie tylko spowodowało zagładę wspaniałych kultur Wyżu Andyjskiego, równin i płaskowzgórzy Meksyku, lecz także przyczyniło się do zasadniczych zmian w życiu indiańskiego społeczeństwa i jednostki.

Badania tego okresu mają wg etnografów radzieckich także duże znaczenie polityczne. Wykazują one bowiem te cechy okresu kolonializmu, które przyczyniły się do zniszczenia rodzimej kultury. Studia nad tą stroną epoki kolonialnej służyć mogą także w naukowej dyskusji z tymi, którzy zbyt idealizują wpływ kolonializmu uważając go za element postępu i cywilizacji.

Jednym z problemów będących na warsztacie naukowym radzieckich amerykańistów jest zagadnienie wkładu kultury indiańskiej do narodowych współczesnych kultur państw Ameryki Łacińskiej i kultury Stanów Zjednoczonych. Celem tych badań, których tendencje zauważyć można było już w *Indiejach Ameryki* lub *Narodach Amieriki*, jest obalenie tezy o pasywności kultury indiańskiej w długim kolonialnym okresie. Ważnym zadaniem w tych dociekaniach jest ustalenie procesu formowania się narodowych kultur państw Ameryki Łacińskiej, w których istotną

²⁹ Awierkiewa, *Razłożenie...*; tenże, *K istorii obszczestwiennogo stroja u indiejciw siewiero-zapadnogo pobierieżja Siewiernoj Amieriki (Rod i potłacz u tlinkitow, chaida i cimszijan)*, [w:] *Amierikanskij etnograficzeskij sbornik I*, s. 5—126.

³⁰ Fainberg, *Obszczestwiennyj stroj...*; tenże, *K woprosu o rodowom stroie u eskimosow*, „Sowietskaja Etnografija”, 1955 nr 2, s. 82—99.

rolę grają odrodzone po wiekach elementy plastyki, muzyki i architektury autochtonicznej ludności indiańskiej. Studia amerykańistów radzieckich poświęcone miejscu tych indiańskich elementów w dzisiejszej gospodarce i życiu kulturalnym współczesnych narodów znajdują się w zbiorze artykułów zatytułowanych *Kultura Indianców*³¹. Tam właśnie, na przykładzie rolnictwa, architektury, sztuki, medycyny i wielu innych dziedzin, autorzy pokazują, co dała autochtoniczna ludność Ameryki współczesnemu światu, jaka jest wartość i znaczenie tych elementów kultury, jakie są możliwości ich dalszej adaptacji. Są to więc badania elementów pochodzących z odległych epok ukazane na tle dnia dzisiejszego, które mogą rzucić interesujące światło na dalsze tendencje rozwojowe rodzących się kultur narodowych.

W planach prac naukowo-badawczych Instytutu Etnografii znajduje się także problematyka walki narodów kolonialnych przeciwko wszelkim formom ucisku. Jeśli chodzi o kontynent amerykański, zagadnienie to, chociaż bardzo często poruszane na marginesach innych prac czy też w publikacjach o charakterze podręcznikowym³², nie zostało jeszcze szczegółowo opracowane. Wyjątkowo ciekawe byłyby tu studia poświęcone walkom indiańsko-hiszpańskim w okresie konkwisty, czy też zbrojnym powstaniom Indian Prerii i argentyńskiej pampy.

Dużo uwagi, jeśli chodzi o problematykę europejskiej kolonizacji Ameryki, poświęcają etnografowie radzieccy tzw. rosyjskiej Ameryce, czyli terenom obejmującym do okresu ich przejścia w posiadanie Stanów Zjednoczonych, Alaskę, Aleuty i kolonię Ross w Kalifornii. Studia nad osadnictwem rosyjskim na tych terenach i nad miejscową ludnością autochtoniczną oparte są oczywiście na bogatej bazie źródłowej znajdującej się w archiwach i muzeach Związku Radzieckiego³³.

Jak już mówiliśmy wyżej, dominującą rolę w naukowych studiach nad współczesnością odgrywają badania etnogenezy dzisiejszych narodów obu Ameryk, śledzenie procesów formowania się i konsolidacji Amerykanów, Kanadyjczyków, Brazylijczyków i wielu innych narodowości. Badania te, oparte głównie na materiale historycznym, rozpatrują przebieg tych procesów na szerokim tle warunków politycznych, społeczno-gospodarczych i kulturowych. Zwraca się szczególną uwagę na związek walk o niepodległość i ruchów społecznych z formowaniem się i tworzeniem świadomości narodowej, na procesy mieszania się rasowego i kulturowego indiańskich autochtonów, europejskich kolonistów, potomków murzyńskich niewolników i przybyszów z krajów azjatyckich³⁴. Badania te, choć w dużej mierze historyczne, posiadają również aspekt socjologiczny. Nie we wszystkich bowiem krajach kontynentu amerykańskiego procesy etniczne formowania się zostały zakończone. Świadectwem tego stanu rzeczy są liczne jeszcze grupy ludności indiańskiej, które pomimo silnych procesów akulturacyjnych zachowują w dalszym

³¹ *Kultura Indianców* (zob. rec. W. Dynowski, *Kultura Indianców*, „Etnografia Polska”, t. 8: 1964, s. 363—369).

³² Zob. *Indiancy Amieriki*, s. 27—66, 149—166; *Narody Amieriki*, t. I, s. 81—104.

³³ R. G. Ljapunowa, *Muziejnyje materialy po aleutam. Orudija ochoty aleutow po materialam MAE*, „Sbornik Muzeja Antropologii i Etnografii”, t. 21: 1960, s. 149—171; *Atlas geograficznych odkrytij w Sibirii i w Siewiero-Zapadnoj Amierikie. XVII—XVIII ww.*, Moskwa 1964; B. A. Lipszic, *O kollekcjach Muzeja Antropologii i Etnografii, sobranych russkimi putieszestwiennikami i issledowateljami na Aljaskie i w Kalifornii*, „Sbornik Muzeja Antropologii i Etnografii”, t. 16: 1955, s. 358—369.

³⁴ I. F. Choroszajewa, *Nasielenie Centralnoj Amieriki w kolonialnej pieriod*, [w:] *Nacii...*, s. 282—305; I. A. Zolotariewskaja, *Mieksikancy SSZA*, „Sowietkaja Etnografija”, 1958 nr 6, s. 26—37; M. I. Mochnacze w, *K woprosu ob obrazowanii kubinskoj nacii*, [w:] *Kuba...*, s. 203—233.

ciągu swoją odrębność rasową, językową i etniczną. Dlatego też ważną rzeczą jest badanie współczesnej sytuacji, i to nie tylko kulturowej, tych zwartych, jedynie częściowo izolowanych grup mniejszościowych. Problem ten w głównej mierze opracowywany jest przez I. A. Zolotariewską i I. F. Choroszejewą, które zajmują się warunkami życia indiańskiej ludności Stanów Zjednoczonych i Meksyku³⁵.

Uzupełnieniem tych długofalowych badań są prace prowadzone przez demografów i kartografów Instytutu Etnografii. Opracowując mapy etniczne, ogólną charakterystykę etnicznych składów w ramach poszczególnych krajów i kontynentów, gęstość zaludnienia i rozmieszczenie współczesnych narodów wiele miejsca poświęcili oni oczywiście i ludności obu Ameryk³⁶.

Równoległe do badań nad dawnymi kulturami indiańskimi z okresu przedkolumbijskiego i współczesnymi zmianami etnicznymi na kontynencie amerykańskim rozpoczęli radzieccy etnografowie, na razie w dość skromnych rozmiarach, studia nad historią amerykanistyki. Wyrazem tych zainteresowań jest kilka artykułów poświęconych dawnym naukowcom i podróżnikom rosyjskim, którzy przebywali w Ameryce i pozostawili cenne dziś źródła, czy to ikonograficzne, czy też o charakterze pamiętnikarskim. Zwracając uwagę na historię, lub nawet prahistorię radzieckiej amerykanistyki, etnografowie w szczególności ukazują międzynarodowe związki badaczy rosyjskich z szeregiem uczonych krajów Ameryki Łacińskiej³⁷.

Ważną rolę spełniają i na pewno spełniać będą w przyszłości historycznie ujęte, krytyczne przeglądy stanu badań nad poszczególnymi kulturami amerykańskimi. Ich autorzy, oprócz tego, że przedstawiają dotychczasowy dorobek naukowy, także dokonują jego oceny, wysuwają uwagi i postulaty, które mogą być bardzo pomocne dla właściwego ukierunkowania dalszych badań³⁸.

Bardzo dyskusyjne jest oczywiście zaliczenie do amerykanistyki studiów o charakterze teoretycznym i metodologicznym. Jeśli jednak dotyczą one krytycznej analizy kierunków istniejących współcześnie w amerykańskiej „antropologii kulturowej”, jeśli studia te oparte są nie tylko na pracach teoretycznych, lecz także na pisanych w oparciu o nie monografiach, to uznać chyba należy, iż dział ten powinno się zakwalifikować również do badań etnograficznych typu amerykanistycznego. Tak się również składa, że amerykańscy autorzy szeregu tych teoretycznych założeń i koncepcji, jak i ich radzieccy krytycy są w zasadzie amerykanistami. Znaczenie tych badań jest współcześnie bardzo duże. Spełniają one bowiem poważną rolę w dialogu toczonym na płaszczyźnie ideologicznej między dwoma przeciwstawnymi światopoglądami — materialistycznym, marksistowskim a idealistycznym.

³⁵ I. A. Zolotariewskaja, *Sowriemiennoje polożenie indiejców i eskimosow Siewiernoj Amieriki*, [w:] *Narody Amieriki*, t. I, s. 306—350; tenże, *Miasto indiejców w obszczestwiennej i kulturnej żizni SSZA*, [w:] *Kultura indiejców*, s. 288—327; I. F. Choroszejewa, *Sowriemiennoje indiejskoje nasilenie Miesiki*, [w:] *Amierikanskij etnograficzeskij sbornik I*, s. 156—202.

³⁶ Zob. rozdział o Ameryce *Czislennost i rassielenie narodow mira*, [w:] *Narody mira*, Moskwa 1962; zob. mapy etniczne obu Ameryk w: *Atlas narodow mira*, Moskwa 1964.

³⁷ B. W. Lukin, *Chuan Ambrosetti i ego swjazi s russkimi etnografami. K stoletiju so dnja roždienija*, „Sowietskaja Etnografija”, 1965 nr 4, s. 129—138; tenże, *Etnograficzeskije swiedienija o Peru sieriediny XIX wieka w dniewnikie L. I. Szrienka*, „Sowietskaja Etnografija”, 1965 nr 1, s. 124—134.

³⁸ Zob. S. Sozina, *Izuczenie ciwilizacii czibcza-muiskow w zarubieżnoj literaturie*, „Sowietskaja Etnografija”, 1965 nr 1, s. 159—165; R. W. Kinżalow, *Sowriemiennoje sostojanie olmieckoj problemy*, „Sowietskaja Etnografija”, 1962 nr 2, s. 72—81.

Na gruncie już ściśle etnograficznym pozwalają one na wykrywanie aktualnych tendencji panujących dziś w amerykańskiej etnografii. Umożliwiają amerykańskim krytycznym ustosunkowanie się do szeregu ujęć i koncepcji spotykanych aktualnie w najnowszej literaturze przedmiotu, a także prowadzą często do sformułowania, jeśli chodzi o zagadnienia szczegółowe, przeciwstawnych hipotez, których udokumentowaniem w oparciu o odmienny od amerykańskiego warsztat naukowy zajmują się amerykańscy radzieccy.

Problemy te znalazły swój wyraz w licznych artykułach i recenzjach zamieszczonych w radzieckich periodykach historycznych³⁹ oraz w osobnych publikacjach o charakterze „sborników”. Ostatni, wydany w roku 1963, poświęcony jest wyłączenie etnografii amerykańskiej⁴⁰. Radzieccy krytycy śledząc teoretyczne kierunki amerykańskiej „antropologii”, jak np. kulturowy relatywizm, etnopsychologizm, behawioryzm, funkcjonalizm czy ewolucjonizm multilinearny, zwracają głównie uwagę na genezę i podstawowe tezy czołowych przedstawicieli poszczególnych kierunków. Ukazują oni przede wszystkim ich idealistyczny i pozbawiony historycznego ujęcia charakter oraz podkreślają związek tych kierunków z aktualną polityką Stanów Zjednoczonych. Dużą wagę przywiązują radzieccy etnografowie do wykazania wewnętrznych sprzeczności w ramach poszczególnych teorii, przy czym często dla ich lepszego zobrazowania przedstawiają także i krytyczne poglądy uczonych amerykańskich.

Trzeba też podkreślić, że etnografowie w Związku Radzieckim z bardzo dużym zainteresowaniem śledzą wszelkie przejawy przechodzenia uczonych amerykańskich na pozycje historyzmu, poświęcając analizie tego zjawiska szereg artykułów⁴¹.

Prześledziliśmy w zasadzie w wielkim skrócie wszystkie główne kierunki zainteresowań współczesnej amerykanistyki radzieckiej. Jej dorobek w ostatnich dziesięciu latach wzrósł ogromnie. Można powiedzieć, iż większość prac wydanych w ZSRR poświęconych problematyce amerykanistycznej ukazała się w tym krótkim stosunkowo okresie. Wyspecjalizowana już fachowa kadra amerykanistów, skupiona w jednej instytucji naukowej, jest dziś tą siłą, która w przyszłości przyczyni się najprawdopodobniej do jeszcze większego rozwoju badań, pozwoli nie tylko kontynuować zaczęte już studia, lecz umożliwi poszerzenie problematyki o nowe, dotychczas nie poruszane dziedziny.

Aleksander Posern-Zieliński

ETNOGRAFICZNA DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA W TADŻYKISTANIE

Trudno dostępne swego czasu górskie tereny współczesnej Tadżyckiej SRR dopiero w 2 połowie XIX w. stały się celem wypraw badawczych, przede wszystkim geograficznych, w wyniku których zebrano również pewną sumę wiadomości o kulturze zamieszkałych tam ludów. Wśród podróżników tego okresu, którzy zasłużyli się zbierając materiały etnograficzne, takich jak A. A. Sjemionow,

³⁹ Zob. J. P. Awierkiewa, *Problem sobstwiennosti w sowriemiennoj amierikanskoj etnografii*, „Sowietskaja Etnografija”, 1961 nr 4, s. 200-213; tejże, *Etnofrejdzizm w SSZA*, „Sowietskaja Etnografija”, 1962 nr 4, s. 3-15.

⁴⁰ *Sowriemiennaja amierikanskaja...*; pierwszy tego typu zbiór artykułów wydany został w roku 1951; *Anglo-amierikanskaja etnografija na službie impierializma*, „Trudy Instituta Etnografii”, N. S., t. 12: 1951.

⁴¹ Zob. S. N. Artanowski, *Marksistskoje uczenie ob obszczestwiennom progriessie i „ewolucija kultury” L. Uajta*, [w:] *Sowriemiennaja amierikanskaja...*, s. 50-63.

A. A. Bobrinski i in., godne miejsce zajmuje Bronisław Grąbczewski¹. Wartość przekazanych przez niego informacji polega na tym, że B. Grąbczewski należał do tych nielicznych wówczas badaczy, którzy przebywali przez dłuższy czas na terenie Azji Środkowej i opanowali miejscowe języki, co oczywiście niesłychanie rozszerzyło jego możliwości obserwacji.

W pierwszych dziesięcioleciach XX w. zwiększa się ilość badaczy, którzy dotarli na teren współczesnego Tadżykistanu i interesowali się kulturą miejscowych ludów. Przede wszystkim należy tu wspomnieć o dwu kolejnych wyprawach w kraje przypamińskie I. I. Zarubina, delegowanego już z ściśle etnograficznym programem badań przez Rosyjski Komitet dla Zbadania Środkowej i Wschodniej Azji w Petersburgu. Bogate kolekcje etnograficzne I. I. Zarubina stały się podstawą Oddziału Przedniej i Środkowej Azji (dawna nazwa — Oddział Ludów Muzułmańskich) w Muzeum Antropologii i Etnografii w Leningradzie. Na początku XX w. rozpoczyna działalność badawczą na terenie dzisiejszego Tadżykistanu również M. S. Andriejew, niesłychanie zasłużony dla rozwoju miejscowego ośrodka etnograficznego, a także N. G. Malicki.

Bezpośrednio po rewolucji następuje przerwa w badaniach terenowych. Do roku 1921 większa część współczesnego Tadżykistanu, tzw. „Wschodnia Buchara”, znajduje się we władzy emira bucharskiego. Po wypędzeniu emira rozpoczyna się kilkuletni, rujnujący kraj, okres walki z kontrrewolucyjnymi bandami tzw. „basmaczy”. Już jednakże po roku 1924 terenowe badania etnograficzne zostają wznowione i od tej chwili rejestrujemy ich nieprzerwany rozwój.

W badaniach terenowych w okresie międzywojennym w dalszym ciągu uczestniczą jedynie uczeni spoza Tadżykistanu. Prof. M. S. Andriejew, związany w owym czasie z Taszkientem, organizuje kilkakrotne ekspedycje badawcze, m. in. do zagubionej w Pamirze doliny Chuf. Ostatnia z tych wypraw dochodzi do skutku w roku 1943, w nadzwyczaj trudnym okresie wojny, już dzięki środkom Tadżyckiej Filii AN ZSRR. Z M. S. Andriejewem w jego badaniach nad Tadżykami współpracuje szereg etnografów taszkienckich, m. in. E. M. Pieszczieriewa, A. Pisarczyk i O. A. Suchariewa. Nie zaprzestają swych badań na terenie Tadżykistanu również uczeni leningradzcy. W latach 1926—1927 prowadzi tutaj badania Środkowoazjatycka Ekspedycja Etnologiczna AN ZSRR, kierowana przez I. I. Zarubina, a w latach trzydziestych badania, przede wszystkim nad strukturą rodziny i innymi zagadnieniami kultury społecznej, podejmuje N. A. Kisljakow. Leningrad do dzisiaj jest obok Duszanbe tym ośrodkiem, który grupuje w leningradzkim oddziale Instytutu Etnografii im. N. N. Mikłucho-Makłaja najznakomitszych znawców etnografii Tadżykistanu (przede wszystkim E. M. Pieszczieriewa i N. A. Kisljakow), a ponadto posiada bogate zbiory etnograficzne, zebrane głównie przez ekspedycje, działające pod kierownictwem I. I. Zarubina.

Przełomowym dla działalności etnograficznej w Tadżykistanie można nazwać rok 1945, kiedy to w Instytucie Historii, Języka i Literatury Tadżyckiej Filii AN ZSRR zatrudniono pierwszego etnografa. Rzeczywiste duże szanse rozwojowe uzyskała etnografia w Tadżykistanie dopiero w roku 1947, z chwilą przejścia do Duszanbe prof. M. S. Andriejewa, członka-korespondenta AN ZSRR, zasłużonego badacza kultury i języków ludów Azji Środkowej. Z jego inicjatywy utworzono gabinet etnografii i archeologii, w którym obok pierwszego tadżykistańskiego etnografa B. Ch. Karmyszewej rozpoczyna w roku 1948 pracę A. Pisarczyk. W owym

¹ Spośród licznych prac B. Grąbczewskiego dla etnografa interesującego się Tadżykistanem najbardziej cenny jest t. 3 *Podróży generała B. Grąbczewskiego — W pustyniach Raskemu i Tybetu*, Warszawa b.d., wznowiony w okresie powojennym w książce *Podróże po Azji Środkowej*, Warszawa 1958.

też czasie podjęto pierwsze kroki na drodze kształcenia etnografów — Tadżyków, przyjmując w charakterze „aspirantów” N. Ch. Nurdżanowa i M. R. Rachimowa.

Działalność naukowego ośrodka w Duszanbe nabiera szczególnie szerokiego rozmachu po utworzeniu w roku 1951 Akademii Nauk Tadżyckiej SRR, w ramach której w Instytucie Historii, Archeologii i Etnografii rozpoczął swą pracę istniejący do dzisiaj Dział (Sektor) Etnografii, zorganizowany i kierowany przez A. Pisarczyk, autorkę szeregu cennych prac naukowych, od wielu lat związaną z badaniami etnograficznymi na terenie Tadżykistanu i Uzbekistanu.

Po kilkunastu latach swojej pracy Dział Etnografii w Duszanbe to poważna placówka naukowa, mogąca poszczycić się wieloma wybitnymi osiągnięciami, które znalazły wyraz w dziesiątkach publikacji i pracach przygotowanych do druku. Dorobek naukowy ośrodka w Duszanbe nie może zostać dzisiaj już pominięty przez kogokolwiek, kto zajmuje się ludami Azji Środkowej, posługującymi się językami irańskimi.

Dział Etnografii w Duszanbe pod koniec 1963 r. zatrudniał 14 pracowników, spośród których 2 to tzw. „starsi” pracownicy nauki ze stopniem kandydata nauk, 6 „młodszych” pracowników nauki oraz 1 „aspirant” i pracownicy naukowo-techniczni. Podobnie jak na terenie Uzbekistanu, tak i tutaj dobitnym świadectwem przeobrażeń kulturowych i społecznych, które zaistniały w wyniku Rewolucji Październikowej, jest wykształcenie kadry młodych etnografów spośród Tadżyków i przedstawicieli innych miejscowych ludów. W dziale etnografii Tadżycy stanowią najliczniejszą grupę zatrudnionych, obok nich pracuje tam Uzbek, Pers — należący do tzw. „Irani”, „dawnych wychodźców z terenu Iranu, a ponadto kilkoro Rosjan, Polka — organizatorka i kierowniczką Działu i in. Wszyscy naukowcy pracownicy Działu władają miejscowymi językami, i to nie tylko tadżyckim, ale także uzbeckim i językami tzw. „Przypamińskich Tadżyków”, co oczywiście niesłychanie ułatwia prowadzenie badań. Etnografowie pracujący w Duszanbe to z wykształcenia filologowie i historycy. Należący do starszego pokolenia tadżykistańskich etnografów A. Pisarczyk i N. N. Jerszow są absolwentami Wydziału Wschodniego Środkowoazjatyckiego Państwowego Uniwersytetu w Taszkencie, tak zasłużonego (przede wszystkim dzięki działalności w nim M. S. Andriejewa) dla rozwoju badań etnograficznych na obszarze radzieckich republik środkowoazjatyckich. Młodzi pracownicy Działu to przeważnie wychowankowie wyższych uczelni w Duszanbe: Uniwersytetu i Instytutu Pedagogicznego. Wiedzę etnograficzną zdobywali oni w czasie „aspirantury” w Dziale Etnografii w Duszanbe lub w Leningradzie.

Głównym zamierzeniem badawczym Działu Etnografii w Duszanbe, określającym jego profil naukowy, jest systematyczne etnograficzne zbadanie Tadżykistanu. Celem owego określonego na szeroką skalę przedsięwzięcia jest uzyskanie materiałów dla etnograficznej charakterystyki Tadżyków i narodowych mniejszości Republiki i wykreślenie granic regionów etnograficznych, a także zdobycie danych pozwalających formułować wnioski etnogenetyczne. Uwaga badaczy zwrócona jest przede wszystkim na dokumentację zanikającej gwałtownie kultury tradycyjnej, przy czym jednakże szeroko uwzględnia się również nowe zjawiska w kulturze i życiu społecznym.

Program systematycznego etnograficznego zbadania Tadżykistanu zainicjowany został jeszcze przez M. S. Andriejewa. Jego dwutomowe dzieło *Tadżiki doliny Chuf*² to najwzschodniejsza, jak dotąd, monografia niewielkiej grupy etno-

² T. 1, Duszanbe 1953, t. 2, Duszanbe 1958, wydany z rękopisów przez A. Pisarczyk.

graficznej na terenie radzieckich republik środkowoazjatyckich. Charakterystyczne dla etnografów tadżykistańskich przywiązywanie dużej wagi do dokumentacji kultury tradycyjnej związane jest z niesłychaną atrakcyjnością tej kultury dla etnografii. Wiele elementów kultury Uzbeków czy równinnych Tadżyków, niejasnych, bo przetrwałych tylko w postaci zdekompletowanych reliktyw, zostało wyjaśnionych przy pomocy materiałów zebranych w górach Tadżykistanu. Docenie-

Ryc. 1. Fragment ekspozycji wnętrza domostwa Tadżyków. „Tanur” — piec do wypieku chleba. Muzeum Republikańskie. Duszanbe

Fot. Z. Jasiewicz

nie ważności dokumentacji gwałtownie obecnie przeobrażającej się kultury tradycyjnej było bodźcem do zorganizowania w roku 1949 Muzeum Archeologii i Etnografii im. M. S. Andriejewa przy Instytucie Historii, Archeologii i Etnografii AN Tadżyckiej SRR. Muzeum to zgromadziło już kilka tysięcy cennych eksponatów etnograficznych i stale zwiększa swój stan posiadania w wyniku ekspedycji badawczych pracowników Działu Etnografii. Muzeum im. M. S. Andriejewa jest jedną z lepiej zorganizowanych i przystosowanych do potrzeb pracy naukowej placówek muzealnych radzieckiej Azji Środkowej.

Program systematycznego etnograficznego zbadania Tadżykistanu jest już dzisiaj w znacznej mierze wykonany. Dla jego realizacji zorganizowano w Dziale szereg ekspedycji, z których pierwsza, kierowana przez A. Pisarczyk, działała w latach 1948—1949 na terenie obwodu kulabskiego, a następna prowadziła badania w roku 1952 w obwodzie garmskim, obejmującym nader interesujące wysokogórskie regiony tzw. Karategina i Darwaza. W roku 1961 zakończono zbiór materiałów w dolinie rzeki Zerawszan, a obecnie etnografowie tadżykistańscy kon-

centrują swe wysiłki na badaniach w Kotlinie Hisarskiej. Wynikiem dotychczasowych prac terenowych są ogromne ilości zgromadzonych materiałów, cennych tym bardziej, że zebranych według jednego programu badawczego. Na podstawie danych uzyskanych w obwodzie garmskim przygotowano do druku pod red. N. A. Kisljakowa i A. Pisarczyk obszerną monografię regionalną: *Tadźycy Karategina i Darwaza*³. Wymienione badania terenowe umożliwiły również publikację szeregu monografii tematycznych, spośród których trzeba wymienić N. N. Jerszowa *Sielskoje chozjaństwo tadźików Leninabadzkiego rajona Tadźikskiej SSR przed Oktybrską rewolucją*⁴, N. Nurdżanowa *Tadźikskiej narodnyj teatr. Po materiałach kuljabskiej oblasti*⁵ i M. R. Rachimowa *Ziemielielie tadźików basszejna rieki Chingou w doriewolucyjnyj pieriod (istoriko — etnograficzeskij oczierek)*⁶, a także przygotowanie do druku dalszych prac, m. in. *Tradycyjnej odzieży ludowej Tadźyków* N. N. Jerszowa i Z. A. Szirokowej oraz *Sztuki ludowej Tadźyków* A. Pisarczyk.

Jako poważne osiągnięcie pracowników Działu Etnografii w Duszanbe należy ocenić ich udział w napisaniu pracy *Kultura i byt tadźickiego kolchozowego křiistianstwa*⁷ oraz rozdziału *Tadźyki*, zamieszczonego w 1 tomie *Narodow Sriedniej Azji i Kazachstana* w serii *Narody mira*⁸. Obie prace akcentują duże zainteresowanie Działu Etnografii w Duszanbe również zagadnieniami współczesnych przeobrażeń kulturowych i społecznych na terenie Republiki. Nader interesującą pozycją dotyczącą przeobrażeń współczesnych będzie praca M. Chamidżanowej *Przemiany w materialnej kulturze górali z okolic Matczy*. Badaczka zajęła się procesem przeobrażeń kulturowych u grup przesiedlonych z wysokogórskich terenów nie mogących wyżywić zamieszkałej tam ludności na nowo nawodnione i zagospodarowane ziemie tadźickiej części tzw. Głodnego Stepu.

W Dziale podejmowane są także prace dotyczące kultury ludności miejskiej. W Leninabadzie (dawny Chodżent) przeprowadza się badania mające dostarczyć materiałów dla opracowania historyczno-etnograficznej monografii miasta XIX i początków XX w., a w Duszanbe zbiera się dane do tematu *Kultura i życie robotników — Tadźyków kombinatu jedwabniczego*.

Warto jeszcze wspomnieć o poważnych zasługach starszego pokolenia tadźickich etnografów w dziedzinie językoznawstwa. Uznany znawcą języków, przede wszystkim Tadźyków tzw. Przypamirskich, jest A. Pisarczyk, która m. in. współdziałała w przygotowaniu do druku olbrzymiej pracy M. S. Andriejewa i J. M. Pieszczeriewej *Jagnobskie tieksty*⁹. Wybitnym znawcą języków występujących na terenie Tadźikistanu jest również N. N. Jerszow.

Miejscowym czasopismem publikującym m. in. artykuły etnograficzne są „Izwestia Otdielenija Obszczestwiennych Nauk” AN Tadźickiej SRR.

Problematyka etnograficzna zajmuje poważne miejsce w badaniach innej jeszcze placówki Instytutu Historii, Archeologii i Etnografii w Duszanbe, a mianowicie w Dziale (Sektorze) Historii Sztuki. W Dziale tym, w ścisłej współpracy

³ Tytuły prac oddanych lub przygotowywanych do druku podaję w tłumaczeniu.

⁴ „Trudy AN Tadźikskiej SSR”, t. 28, 1960.

⁵ Moskwa 1956.

⁶ „Trudy Instituta istorii, archeologii i etnografii AN Tadźikskiej SRR”, t. 43: 1957.

⁷ Autorzy: N. N. Jerszow, N. A. Kisljakow, J. M. Pieszczeriewa i S. P. Ruszajkina, „Trudy Instituta etnografii AN SSSR”, t. 24: 1954.

⁸ Moskwa 1962.

⁹ Moskwa—Leningrad 1957.

z etnografiami, prowadzi się m. in. prace nad ludową sztuką plastyczną i muzyką Tadżykistanu. Pracownicy Działu mogą poszczycić się szeregiem publikacji, spośród których godną wzmianki jest zbiorowa praca *Iskusstwo tadżyckiego naroda*¹⁰. Ostatnio oddano do druku interesującą monografię *Rzeźbione drzwi w Bucharze z XIX i początków XX wieku*. Nader intensywnie prowadzi swe badania nad ludowym teatrem tadżyckim N. Nurdżanow, który pracę nad tym tematem rozpoczął w czasie swej pracy w Dziale Etnografii.

Ryc. 2. Muzeum Historyczno-Krajoznawcze w Pendżykencie

Fot. Z. Jasiewicz

Niektóre problemy etnograficzne podejmowane są również przez pracowników Uniwersytetu w Duszanbe, w którym zresztą nie ma, podobnie jak i w innych uniwersytetach w radzieckich republikach środkowoazjatyckich, katedr etnografii. D. E. Chajtun znany jest dzięki swym licznym artykułom na temat totemizmu, a J. A. Szibajewa zajmuje się m. in. Kirgizami z terenu Pamiru.

Godne zainteresowania etnografa są także placówki muzealne podporządkowane Ministerstwu Kultury Republiki. Najbardziej rozbudowane spośród nich, Republikańskie Muzeum w Duszanbe, gromadzi w dziale historii okresu przedrewolucyjnego, kierowanym przez T. I. Furmowicz, nader cenne kolekcje etnograficzne, m. in. z badań terenowych M. S. Andriejewa. Etnograficzną ekspozycję Muzeum (ryc. 1) wzbogaci przygotowywana obecnie stała wystawa obrazująca podstawowe tradycyjne zajęcia Tadżyków. Kolekcje etnograficzne posiadają również muzea regionalne. Interesujące zbiory, przede wszystkim z zakresu tkactwa oraz

¹⁰ Duszanbe 1960.

artystycznej obróbki miedzi i drewna z terenu północnego Tadżykistanu, zgromadziło Muzeum Krajoznawcze w Leninabadzie. Muzeum Krajoznawcze w Chorogu przechowuje bogate kolekcje związane z tzw. Tadżykami Przypamirskimi, a Historyczno-Krajoznawcze Muzeum w Pendżykencie (ryc. 2) zbiera eksponaty etnograficzne z terenu doliny Zerawszanu¹¹.

Wytrwałość etnografów tadżykistańskich w realizacji określonego przed laty planu systematycznego przebadania Tadżykistanu sprawiła, że Republika ta należy dziś do najlepiej zbadanych pod względem etnograficznym na terenie radzieckiej części Azji Środkowej. Wieloletnie badania terenowe i oparte na nich publikacje ocaliły od niepamięci obraz tradycyjnej kultury tego nader interesującego dla etnografów regionu i umożliwiającą włączanie wartościowych jej elementów do kultury narodowej.

Zbigniew Jasiewicz

ETNOGRAFICZNE OŚRODKI W UZBEKISTANIE¹

O rozwoju nauki w Uzbeckiej SRR, która w roku 1964 obchodziła swój jubileusz z okazji 40-lecia proklamowania, mówi m. in. ożywiona działalność republikańskich placówek etnograficznych. Tradycyjnym centrum życia naukowego w Uzbekistanie jest Taszkient. Tam też działa najpoważniejsza w kraju etnograficzna instytucja naukowa — Dział Etnografii Instytutu Historii i Archeologii Akademii Nauk Uzbeckiej SRR i szereg innych placówek podejmujących problematykę etnograficzną.

Dział Etnografii (Sektor Etnografii) rozpoczął swoją działalność w roku 1943 w ramach utworzonego wówczas wspomnianego już Instytutu Historii i Archeologii. Pracami Działu w pierwszym okresie jego istnienia kierował dziś już nieżyjący prof. M. S. Andriejew, uczony i organizator o wybitnych zasługach dla rozwoju etnografii obszarów radzieckich republik środkowoazjatyckich. Jego współpracownikami byli inni znakomici znawcy etnografii Azji Środkowej, wychowankowie M. S. Andriejewa z Wschodniego Wydziału Państwowego Uniwersytetu Środkowoazjatyckiego w Taszkencie (SAGU), N. G. Malicki, A. Pisarczyk i O. A. Suchariewa.

Rozrost Działu nastąpił przede wszystkim po roku 1958. Dzisiaj Dział Etnografii to rozbudowany ośrodek dysponujący 12 pracownikami naukowymi (w tym 5 tzw. „starszych” pracowników nauki ze stopniami doktora i kandydatów nauk), 2 pracownikami naukowo-technicznymi oraz 6 aspirantami (spośród nich 1 zaoczny). Placówką kieruje O. A. Suchariewa, wieloletnia badaczka terenowa i doskonała znawczyni kultury Uzbeków i Tadżyków.

Bez przesady można stwierdzić, że Dział Etnografii, prowadzący badania m. in. nad przeobrażeniami w kulturze współczesnej, sam byłby interesującym obiektem

¹¹ Autor powyższej informacji zaznajomił się w czasie swego pobytu w Tadżykistanie w 1963 r. z pracami naukowymi i zbiorami muzealnymi w Duszanbe i Pendżykencie.

¹ Autor informacji o działalności etnograficznej na terenie Uzbekistanu przebywał w roku 1963 na stypendium naukowym w ZSRR, m. in. w Uzbekistanie. W Uzbeckiej SRR materiały uzyskano na drodze bezpośredniego zapoznania się z pracami ośrodków naukowych i muzeami w Taszkencie, Samarkandzie, Bucharze, Ferganie i Kokandzie. Wiadomości o pozostałych muzeach zaczerpnięto z pracy J. I. Glassa, L. M. Landy, *Muzej Uzbekistana*, Taszkient 1961.

dla badacza, zajmującego się zagadnieniem tworzenia się i rozwoju uzbeckiej inteligencji. Pochodzenie społeczne jego pracowników, ich przynależność narodowa i płeć są wyrazistym zwierciadłem owych przemian społecznych i kulturalnych, jakie dokonały się w kraju po Rewolucji. Zatrudnieni w Dziale to w olbrzymiej większości młodzi Uzbegy, przede wszystkim pochodzenia chłopskiego, a także robotniczego. Ojciec jednego z nich był niewolnikiem w Choreźmie i wolność uzyskał dopiero w roku 1920, po obaleniu tam chanatu. Wśród pracowników naukowych jest kilka Uzbeczek. Ich społeczny i kulturalny awans można przyrównać w jego radykalizmie do przemian w życiu syna niewolnika.

Narodziny kadry uzbeckich etnografów stwarzają niewątpliwie duże szanse rozwoju pracy naukowej ośrodka. Młodzi naukowcy, władający miejscowymi językami i doskonale znający miejscową specyfikę kulturową, mają ogromne ułatwienia w prowadzeniu badań terenowych. Wykształcenie owej kadry uzbeckich etnografów jest w dużej mierze zasługą Działu i jego kierowniczkii. Nabór pracowników odbywał się przede wszystkim spośród historyków, absolwentów miejscowego uniwersytetu i Instytutu Pedagogicznego. Część z nich dokształcała się poza ośrodkiem, na aspiranturach w Instytucie Etnografii im. N. N. Mikłuchowa-Makłajewa w Moskwie i Leningradzie. Tylko jeden z obecnych pracowników Działu uzyskał uniwersyteckie wykształcenie etnograficzne w Katedrze Etnografii Uniwersytetu im. Łomonosowa w Moskwie.

W naukowej działalności Działu wyróżnić można 3 jej zasadnicze kierunki: 1) badania kultury ludności miast; 2) badania kultury ludności wiejskiej; 3) dociekania etnogenetyczne.

Badania kultury miejskiej uzyskały obecnie w Uzbekistanie priorytet wśród innych kierunków zainteresowań. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy szukać, jak sądzę, w dużej roli miast na tym terenie zarówno dzisiaj (w roku 1959 ludność zamieszkała w miastach stanowiła 33,6% ogółu ludności Uzbekistanu), jak i w przeszłości, kiedy to miejskie ośrodki: Samarkanda, Buchara, Taszkient i in. znane były daleko za granicami Środkowej Azji. W zakresie studiów nad kulturą miejską uwzględnione są w pracach Działu dwa aspekty tej problematyki: badania etnograficzne nad historią miast w XIX i na początku XX w. oraz badania nad współczesnymi przeobrażeniami w życiu ludności miejskiej. Pierwszy z nich posiada doniosłe znaczenie w warunkach ubóstwa źródeł pisanych na terenie Uzbekistanu. Wiele zasadniczych zagadnień z historii miast XIX i początków XX w., takich jak ilość ludności i gęstość zaludnienia, granice, administracja i sądownictwo, przemysł i handel, nie mówiąc już o tak interesujących problemach, jak życie „machalla” — dzielnic miejskich lub organizacji kultu religijnego, w tej sytuacji mogą być rozwiązane przede wszystkim na drodze etnograficznych badań terenowych. W rozwijaniu przedstawionej powyżej problematyki wielkie osiągnięcia ma O. A. Suchariewa. Posiada ona w swym dorobku naukowym m. in. nader cenne historyczno-etnograficzne studia: *K istorii gorodow Bucharskogo chanstwa*² i *Pozdniefieodalnyj gorod Buchara konca XIX — naczała XX w. Riemiesliennaja promyszliennost*³. Badania historii poszczególnych dziedzin życia miejskiego podejmują również: I. Dżabbarow, którego praca kandydacka *Rzemioła Chorezmu w końcu XIX i na początku XX wieku* znajduje się w druku, oraz M. Ruzijewa przygotowująca monografię jednej z dzielnic Taszkientu *Sziejchantaurska część Taszkientu w końcu XIX i na początku XX wieku*. Niemniej ważna i interesująca

² Taszkient 1958.

³ Taszkient 1962.

jest problematyka współczesnych przeobrażeń w życiu ludności miast. F. Aripow ukończył pracę, m. in. opartą o materiały z badań terenowych, *Tworzenie się klasy robotniczej Uzbekistanu*, R. Kurbangalijewa zbiera materiały do tematu *Życie i kultura robotników-Uzbeków przemysłu włókienniczego w Margelanie*, a A. Hodżajew pisze o *Kulturze i życiu robotników-Uzbeków Taszkientu*.

Drugi kompleks zagadnień interesujących zespół etnografów taszkienckich to kultura wsi. I tutaj obserwujemy podział na problematykę historyczną, dotyczącą XIX i początków XX w., i współczesną. W zakresie tej pierwszej I. Dżabbarov opracowuje *Rolnictwo południowego Chorezmu*. Badania nad wsią współczesną znalazły wyraz w publikacjach: A. O. Suchariewej i M. A. Bikżanowej *Proszłoje i nastojaszczije sielenija Ajkyran*⁴ i M. A. Bikżanowej *Siemja w kolchozach Uzbekistana*⁵. Współczesną problematyką wiejską zajmuje się również M. Kasimowa przygotowująca pracę *Nowe warunki pracy i stosunki międzyludzkie w ba-weinianych brygadach kolchozów obwodu taszkienckiego*.

Problematyka etnogenezy stanowi wydzielony i trzeba przyznać nader interesujący kierunek prac Działu. Etnografowie taszkienccy korzystając oczywiście z różnorodnych materiałów dotyczących odległej przeszłości, koncentrują się jednakże na okresach najbliższych, dostępnych badaniom metodami etnograficznymi. Przedmiotem ich zainteresowania jest przede wszystkim proces identyfikacji z narodem uzbeckim grup, które dotąd nie utraciły świadomości swej plemiennej odrębności. Monografię *Uzbegy-Karlucy południowego i zachodniego Chorezmu* opracował K. Szanijazow, a T. Fajzijew ukończył pracę *Uzbegy-Karamińcy w składzie uzbeckiego narodu*. Nieco inną problematykę podjął B. Aminow. Zainteresował się on procesami etnicznymi mającymi miejsce na zagospodarowanym obecnie z ogromnym rozmachem i zaludnianym tzw. Głodnym Stepie na pograniczu Uzbekistanu, Kazachstanu i Tadżykistanu.

Dzięki interesującym wynikom długoletnich badań Dział zdobył poważny autorytet naukowy. Dużym osiągnięciem Działu jest autorstwo rozdziału *Uzbeki* w 1 tomie *Narodow Sriedniej Azji i Kazachstana*⁶. W bardziej pełnej postaci osiągnięcia badawcze Działu zaprezentuje oddana do druku obszerna, dwutomowa, zbiorowa monografia *Uzbegy*. Tom 1 zawierać będzie omówienie zagadnień etnogenezy i poszczególnych gałęzi gospodarki: rolnictwa, hodowli, przemysłu, a ponadto transportu, natomiast 2 tom, obok rozdziałów dających charakterystykę miasta i osiedla wiejskiego na terenie Uzbekistanu i analizujących materialne warunki życia ludności, przedstawi wybrane zagadnienia kultury społecznej. Zasygnalizowane dwa tomy *Uzbeków* będą nader reprezentatywne dla profilu naukowego ośrodka. Profil ten określa przede wszystkim nader szerokie pojmowanie zakresu etnografii, a ponadto dążność do podejmowania na szeroką skalę problematyki współczesnej przy jednoczesnych dużych osiągnięciach w zakresie studiów historyczno-etnograficznych, z ukłonem w kierunku badania historii kultury miast.

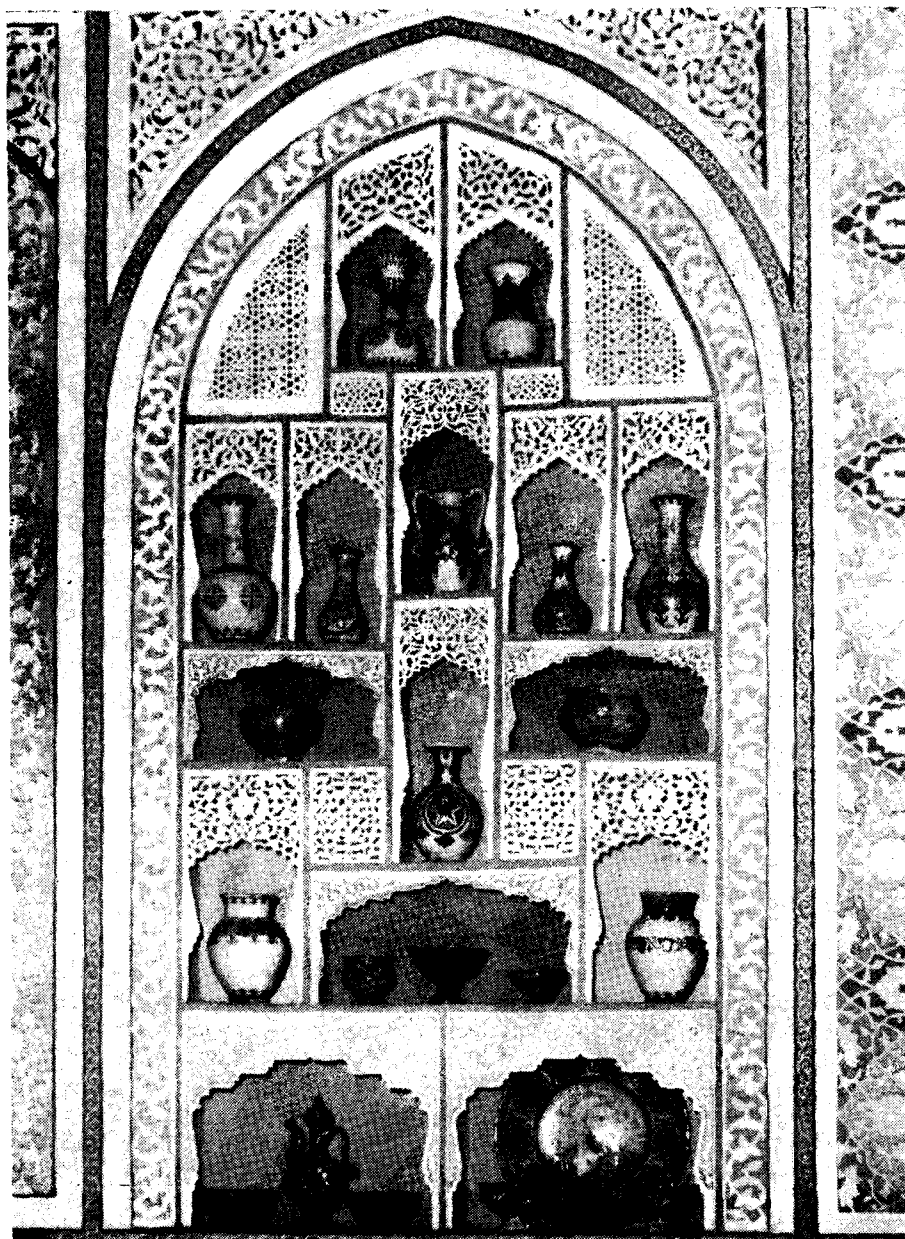
Rozprawy naukowe przygotowane w Dziale publikuje w pierwszym rzędzie miejscowe czasopismo „Izwestia AN Uzbekskoj SSR”, seria nauk społecznych.

Problematyka etnograficzna znalazła swe miejsce również w badaniach innych instytucji naukowych na terenie Taszkientu. Studia nad literaturą ludową prowadzone są przede wszystkim w Instytucie Języka i Literatury AN Uzbekkiej SRR, prace nad ludową sztuką plastyczną w Naukowo-badawczym Instytucie Sztuki Mi-

⁴ Taszkient 1955.

⁵ Taszkient 1959.

⁶ W pracy *Narody mira*, Moskwa 1962.

Ryc. 1. Ozdobna alabastrowa nisza, typowa dla bogatych wnętrz uzbeckich z XIX i pocz. XX wieku, wypełniona ceramiką współcześnie produkowaną. Muzeum Sztuki Stosowanej Uzbekistanu. Taszkient

Fot. Z. Jasiewicz

nisterstwa Kultury Uzbekkiej SRR⁷, a muzyka ludowa badana jest w Państwowym Konserwatorium w Taszkencie.

Wydzieloną grupę instytucji spełniających poważne zadania zarówno naukowe jak i popularyzacyjne w zakresie etnografii stanowią muzea. W Taszkencie zbiory etnograficzne przechowują i eksponują cztery placówki muzealne:

Muzeum Historii Ludów Uzbekistanu (ul. Kujbyszewa 6) to najstarsza placówka muzealna na terenie radzieckiej Azji Środkowej. Założeniem jej było Muzeum Taszkienckie założone w roku 1876. W ciągu swojej wieloletniej historii Muzeum niejednokrotnie ulegało reorganizacji i zmieniało swoją nazwę. Do roku 1963 Muzeum związane było z Akademią Nauk Republiki, obecnie patronuje mu Ministerstwo Kultury. Muzeum posiada wydzielony Dział Etnograficzny, którym kieruje M. Sułtanow. Zbiory działu są nader bogate i interesujące. Składa się na nie przeszło 90 kolekcji obejmujących ponad 10 tys. przedmiotów, wśród których są m. in. materiały zebrane w XIX w. Szczególnie okazałe prezentują się zbiory związane z rzemiosłem, przede wszystkim tkactwem (przebogate kolekcje dywanów) i artystycznymi rzemiosłami metalowymi, a także rolnictwem, odzieżą, wyposażeniem wnętrz i in. Muzeum stale uzupełnia swój stan posiadania m. in. drogą corocznych ekspedycji terenowych. Prace naukowe przygotowane przez pracowników Muzeum publikowane były we własnym periodycznym wydawnictwie „Trudy Muzejaja AN Uzbekskoj SSR”, którego ukazały się dotąd trzy tomy⁸.

Muzeum Sztuki Stosowanej Uzbekistanu (ul. Szpilkowskaja 7) powstało w roku 1937 i mieści się w pałacyku wystawionym pod koniec XIX w. przez A. A. Połowcowa, znanego miłośnika sztuki środkowoazjatyckiej. W wyposażeniu wnętrz, w których obecnie mieści się ekspozycja Muzeum (ryc. 1), uczestniczyli najlepsi miejscowi mistrzowie rzeźby w gipsie i malarze. Muzeum jest ściśle powiązane z Zarządem Przemysłu Artystycznego Republiki, a jego zbiory składają się przede wszystkim z pierwowzorów wyrobów artystycznych wprowadzanych do produkcji. Kolekcje muzealne składające się z jednej strony z przedmiotów wyprodukowanych ściśle według wzorów tradycyjnych, a z drugiej jedynie nawiązujących do tych wzorów, są kapitalnym źródłem dla śledzenia procesu przeobrażeń w artystycznej wytwórczości Uzbekistanu. Muzeum kieruje A. I. Sidorienko, a w naukowym opracowaniu zbiorów uczestniczy A. Sokołowa, etnografka — absolwentka Katedry Etnografii Uniwersytetu im. Łomonosowa w Moskwie.

Państwowe Muzeum Sztuk Uzbekkiej SRR (ul. Proletarskaja 16) posiada w oddziale sztuki ludowej bogate zbiory z zakresu ceramiki, rzeźby w gipsie i drewnie, artystycznych rzemiosł metalowych i tkactwa oraz hafciarstwa, m. in. bucharskie tkaniny szyte złotem i dywany. Muzeum eksponuje również artystyczne wyroby chińskie, japońskie oraz indyjskie. Duże zasługi dla wzbogacenia kolekcji Muzeum, a także jego archiwum rękopisów i fotografii, położył M. S. Andriejew. W latach 1936—1937 kierował on wielomiesięcznymi ekspedycjami m. in. do Buchar, Chiwy i Margelanu. Tradycje pracy naukowej w zakresie badań nad sztuką ludową utrzymały się w Muzeum do dzisiaj. W ramach wydawnictw muzealnych opublikowano ostatnio interesujący album B. Sjergiejewa *Cziekanka po miedi*⁹.

⁷ M. in. opublikowane przygotowane wspólnie z Działem Etnografii obszerne *Narodnoje dekoratiwnoje iskusstwo sowietskogo Uzbekistana. Tiekstil*, Taszkient 1954, oraz albumy: P. Zachidowa, *Fierganskaja rospis*, Taszkient 1960; A. Morozowej, *Maszinnaja diekoratiwnaja wysziwka Uzbekistana*, Taszkient 1960; I. M. Pricy, *Taszkientskaja riezba po ganczu*, Taszkient 1960, oraz G. L. Czieliewieckiej, *Suzani Uzbekistana*, Taszkient 1961.

⁸ Taszkient 1951—1956.

⁹ Taszkient 1960.

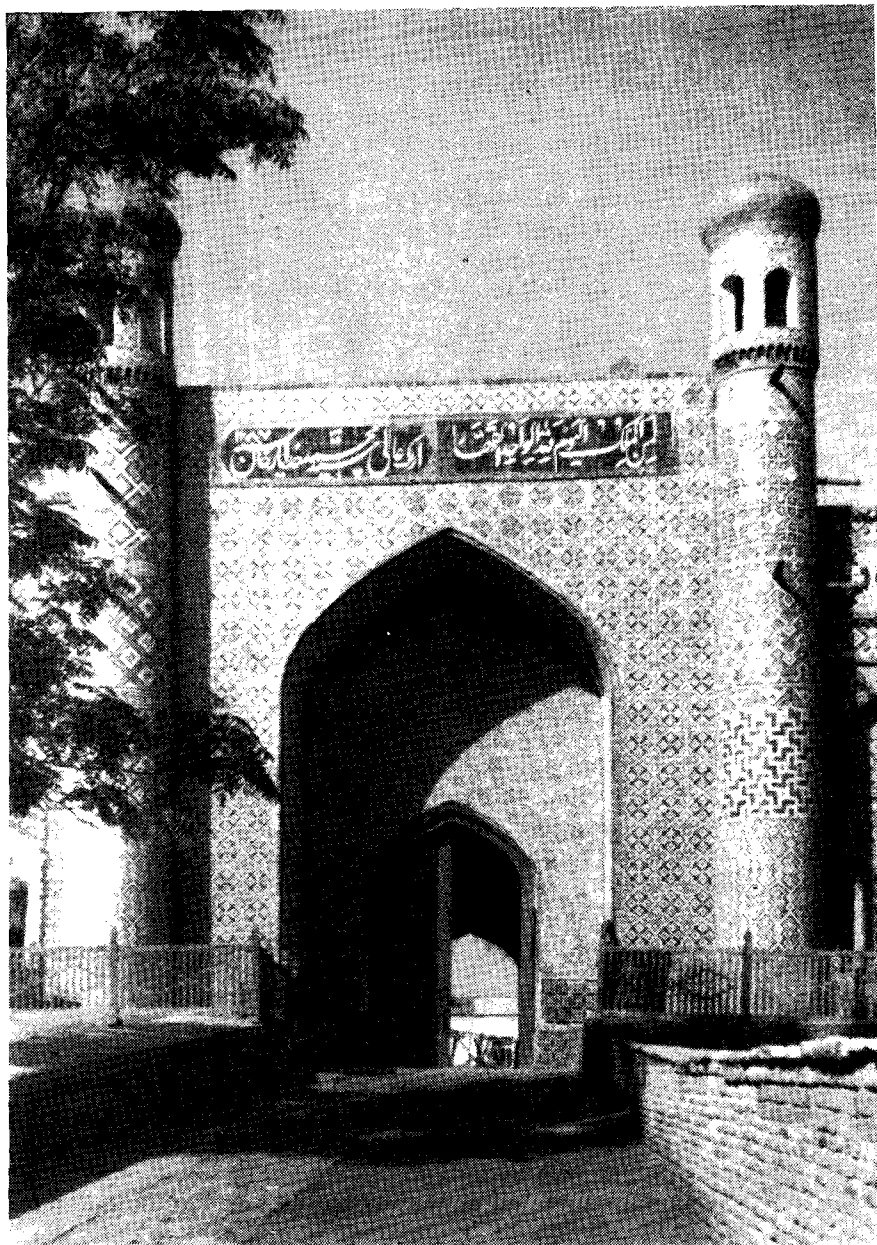
Interesujące dla etnografa materiały eksponuje także Republikańskie Muzeum Szerzenia Wiedzy Naukowej (ul. Bieszagaczskaja 5), posiadające m. in. oddział religii i ateizmu. W Muzeum zgromadzono nieco zabytków i materiałów fotograficznych dotyczących miejscowych wierzeń i religii.

Jedynym naukowym ośrodkiem etnograficznym w Republice poza Taszkientem jest Nukus, stolica Autonomicznej Republiki Karakałpackiej, gdzie pracuje Karakałpacka Filia Akademii Nauk Uzbeckiej SRR. Działa tam kilkusobowa grupa etnografów, przede wszystkim absolwentów Katedry Etnografii Uniwersytetu w Moskwie. Badaniami placówki w Nukusie objęci są nie tylko Karakałpacy w granicach Karakałpakii, ale również na innych terenach Uzbekistanu, m. in. interesujące ich grupy w Kotlinie Fergańskiej i w obwodach chorezmijskim i bucharskim.

Niesłychanie gęsta jest natomiast sieć regionalnych muzeów, w których z reguły przechowywane są cenne materiały etnograficzne, odzwierciedlające kulturę i specyfikę regionu. Niestety w żadnym z tych muzeów nie ma jeszcze zawodowych etnografów. Najbardziej rozbudowane spośród muzeów pozastołecznych jest Republikańskie Muzeum Historii Kultury i Sztuki Uzbeckiej SRR w Samarkandzie. Nader bogate etnograficzne zbiory Muzeum obejmują narzędzia rolnicze i rzemieślnicze, odzież, a przede wszystkim ludowe wyroby artystyczne. W Bucharze Obwodowe Muzeum Historyczno-Krajoznawcze mieści się w „Arku” — obronnym zamku, stanowiącym do 1920 r. siedzibę emira bucharskiego. Podobnie jak i pozostałe muzea regionalne placówka w Bucharze posiada dwa zasadnicze oddziały: przyrodniczy i historyczny, przy czym ten ostatni podzielono na okres przed Rewolucji i porewolucyjny. Materiały etnograficzne znaleźć można w magazynach i ekspozycji działu sprzed Rewolucji. W Bucharze, znakomitym ośrodku wytwórczości rzemieślniczej, szczególnie bogato reprezentowana jest produkcja naczyń miedzianych, jubilerstwo, odlewnictwo z brązu i żeliwa, a przede wszystkim tkactwo i haft złotą nicią. Etnograf nie może jednakże, zarówno w Bucharze jak i gdzie indziej, pominąć działów historii okresu po Rewolucji, zawierających niekiedy nader interesujące materiały mówiące o drogach przeobrażeń kulturowych i społecznych w Uzbekistanie; przeprowadzaniu reformy rolnej i wodnej, kolektywizacji wsi, walce o nadanie praw kobiecie itp. Muzeum w Bucharze poszerza filię — Dział Twórczości Ludowej, mieszczący się w byłym podmiejskim pałacu emira. W bogatych salach pałacowych zgromadzono wytwory rzemiosła artystycznego, wyprodukowane w swoim czasie na potrzeby emira i jego dworu.

Przesuwając się na północ Uzbekistanu docieramy do Chorezmu. Placówka muzealna w Chiwie nosi nazwę Chorezmijskiego Muzeum Historyczno-Rewolucyjnego. Dział przedrewolucyjny mieści się w byłym pałacu chiwijskich władców. Uwagę zwracają: kolekcja narzędzi rolniczych charakterystycznych dla chorezmijskich Uzbeków oraz odtworzone miejscowe wnętrza mieszkalne. W stolicy Karakałpakii Nukusie działa Karakałpackie Muzeum Krajoznawcze. Oddział historii przedrewolucyjnej Muzeum oparty jest przede wszystkim na materiałach etnograficznych. Eksponuje się karakałpackie narzędzia rolnicze i rybackie, narzędzia rzemieślnicze, odzież oraz wytwory sztuki ludowej: rzeźby w drewnie, hafty, wyroby jubilerskie, dywany, zdobioną uprząż końską itd.

W najbardziej na południe wysuniętym krańcu Uzbekistanu, w Termezie, zgromadzono w Obwodowym Muzeum Historyczno-Krajoznawczym szereg eksponatów dotyczących rzemiosł z końca XIX i XX w., a także kolekcję miejscowych narzędzi rolniczych. W podwórzu muzeum pokazano wnętrza domostwa chłopca uzbeckiego z końca XIX — początków XX w.

Ryc. 2. „Urda” — były pałac chanów w Kokandzie, obecnie Miejskie Muzeum Krajoznawcze. Fronton z 2 poł. XIX w.

Fot. Z. Jasiewicz

Szereg muzeów zorganizowano na terenie Kotliny Fergańskiej, w regionie gęsto zaludnionym i o poważnym znaczeniu gospodarczym. W Ferganie (dawny Nowy Margelan), gdzie pod koniec XIX w. mieszkał przez kilka lat B. Grąbczewski, pracuje Obwodowe Muzeum Krajoznawcze. Zbiory etnograficzne Muzeum zawierają materiały przede wszystkim z zakresu tkactwa, którego znakomitym ośrodkiem był pobliski Margelan. W Kokandzie, do roku 1876 stolicy Chanatu Kokandzkiego, Miejskie Muzeum Krajoznawcze mieści się w byłym pałacu chana Chudojara, tzw. „Urdzie” (ryc. 2). Bogate materiały etnograficzne znajdujemy tam zarówno w dziale historii okresu przedrewolucyjnego jak i sztuki. Dużą wartość naukową przedstawia przede wszystkim kolekcja zdobionych naczyń miedzianych, z których stynął Kokand. Pozostałe muzea posiadające zbiory etnograficzne na terenie Kotliny Fergańskiej, w granicach przynależnych Uzbekistanowi, to Obwodowe Muzeum Krajoznawcze w Andżanie i Miejskie Muzeum Krajoznawcze w Namanganie.

Prężne ośrodki naukowe i gęsta sieć placówek muzealnych są gwarancją dalszego rozwoju etnografii w Uzbekistanie. Rękomię rozwoju stanowi również wypracowany i realizowany w ośrodku taszkienckim nader interesujący program badań etnograficznych, zwróconych z jednej strony ku przeszłości, przy czym etnografowie rozwiązują niekiedy węzłowe problemy historii XIX i początków XX w., a z drugiej nastawionych na szerokie analizowanie współczesnych przeobrażeń kulturowych.

Zbigniew Jasiewicz

DZIAŁALNOŚĆ BADAWCZA NIEMIECKIEGO INSTYTUTU ETNOGRAFICZNEGO PRZY NIEMIECKIEJ AKADEMII NAUK W BERLINIE W LATACH 1955—1965

W Niemieckiej Republice Demokratycznej prace badawcze w zakresie etnografii prowadzone są przede wszystkim w Niemieckim Instytucie Etnograficznym i w Instytucie Ludoznawstwa Łużyckiego Niemieckiej Akademii Nauk¹.

Oprócz głównej placówki badawczej w Berlinie do Instytutu należy od 1954 r. ośrodek badawczy w Dreźnie i Rostocku (im. Wossidly). Ośrodek drezdeński powstał z Etnograficznego Oddziału Wyższej Szkoły Technicznej, założonego w 1919 r. przez Karola Reuschela. Po ostatniej wojnie Adolf Spamer utworzył go na nowo jako Instytut Sztuki Ludowej i Etnografii, a następnie Friedrich Sieber rozbudował go w ośrodek badawczy zajmujący się głównie problematyką regionalną. W 1962 r. po przejściu Siebera na emeryturę kierownictwo ośrodka objął Rudolf Weinhold. Również ośrodek rostocki za główny cel stawia sobie opracowanie regionalnej kultury ludowej. Podwaliną tego ośrodka jest Archiwum im. Wossidly, zbiór zawierający około 2 000 000 ss. materiałów rękopiśmiennych i rysunków dotyczących wiejskiego sposobu życia i rodzajów pracy (zajęć). Archiwum założył etnograf, Richard Wossidlo, z własnych materiałów gromadzonych w latach 1885—1939 w czasie swoich podróży badawczych po meklemburskim kraju. Paul Beckmann, były współpracownik Wossidly, uratował ten jedyny w swoim rodzaju zbiór z zamieszek wojennych, przechował go, a następnie przekazał ośrodkowi badawczemu — już pod kierownictwem Karla Baumgartena — do celów naukowych.

¹ O powstaniu Instytutu i pierwszych latach jego działalności pisała D. Stocmann, *Z działalności Instytutu Niemieckiej Etnografii przy Niemieckiej Akademii Nauk w Berlinie*, „Etnografia Polska”, t. 4: 1961, s. 385—391.

Instytut posiada bogate archiwum materiałów i ilustracji dotyczących różnych działów kultury ludowej, centralną bibliotekę etnograficzną, opracowuje też na bieżąco szereg obszernych bibliografii.

Prace badawcze Instytutu koncentrują się wokół następujących zagadnień: poezja i muzyka ludowa; praca i narzędzia pracy, dom i zagroda (osiedle); warunki życia (szczególnie problematyka XIX i XX stulecia), dokumentacja. Ponadto należałoby wymienić prace redakcyjne związane z wydawanymi przez Instytut czasopismami i wydawnictwami ciągłymi².

I tak w zakresie ludowej poezji wielu pracowników opracowuje tematykę do niedawna nietkniętą, a mianowicie odbicie w pieśni i opowiadaniach ludowych tradycji ruchów demokratyczno-wolnościowych i rewolucyjnych. Kierunek ten wytyczył w 1954 r. Wolfgang Steinitz³ w kilku podstawowych dziełach. Prace te kontynuuje w dalszym ciągu, czego rezultatem jest tom wydany w 1962 r., w którym autor przedstawia dokumentację i analizę pieśni ludowych (116 typów)⁴. Są to pieśni o charakterze demokratycznym i opozycyjnym, związane z politycznymi i rewolucyjnymi wydarzeniami z okresu 1815—1933. Główną część zbioru stanowią pieśni ludowe niemieckiego rewolucyjnego ruchu robotniczego z 1933 r. Tom ten poprzedziło kilka artykułów⁵, w jednym zaś z nich Steinitz wyciąga wnioski teoretyczne z przeprowadzonych badań nad współczesną pieśnią robotniczą i ludową (chłopską). Ponadto Hermann Strobach opracowywał pieśni chłopskie krytykujące stosunki społeczne (lamenty). W 1964 r. ukazała się jego monografia pt. *Bauernklagen*, gruntownie podbudowana źródłową dokumentacją⁶. Autor ten opublikował także szereg artykułów analizujących poszczególne pieśni.

Po zakończeniu badań nad niemieckimi pieśniami ludowymi, przekazującymi tradycje demokratyczne i opozycyjne, przystąpiono do opracowania syntetycznego ujęcia pieśni ludowej w aspekcie historycznym. Podstawę dla tego zamierzenia stanowiło opracowanie archiwalnych źródeł, którego dokonali wspólnie Hermann Strobach i Brigitte Emmrich. Ogólną syntezę mają poprzedzić monografie określonych okresów historycznych oraz poszczególnych grup pieśni. Do tego zmierzają badania B. Emmrich nad niemiecką pieśnią rzemieślniczą. Jako dalsze przewidziane są monografie niemieckich pieśni żołnierskich i ludowych z XVII w. Centralnym zagadnieniem teorii pieśni ludowej i jej wariacji zajmuje się H. Strobach, który opublikował już kilka artykułów na ten temat⁷.

² Instytut wydaje następujące publikacje naukowe: „Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde”, Berlin, Akademie-Verlag (w skrócie: „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”); (od 1950 r. ukazało się 40 monografii). „Deutsches Jahrbuch für Volkskunde”. Herausgegeben vom Institut für deutsche Volkskunde, Berlin, Akademie-Verlag, 1955 i dalsze. (W skrócie: DJbfVK); „Demos”. Ethnographische und folkloristische Informationen. Herausgegeben vom Institut für deutsche Volkskunde, Berlin, Akademie-Verlag, 1960 i dalsze.

³ Zob. Stockmann, *op. cit.*, s. 388.

⁴ *Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten*, t. 1, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 4: 1954.

⁵ Zob. Stockmann, *op. cit.*, s. 389; W. Steinitz, *Arbeiterlied und Volkslied*, „Sitzungsberichte der Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst”, z. 8: 1965, oraz DJbfVK, t. 12: 1966, s. 1—14; tenże, *Das Lied von Robert Blum*, DJbfVK, t. 7: 1961.

⁶ H. Strobach, *Bauernklagen. Untersuchungen zum sozialkritischen deutschen Volkslied*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 33: 1964.

⁷ H. Strobach, *Variabilität und Variation als Kategorien der Volksliedtradition*, [w:] *VII International Kongreß für Anthropologie und Ethnologie. Wissenschaften*, Moskwa 1964; tenże, *Variierungstendenzen im deutschen Arbeitervolkslied*, DJbfVK, t. 11: 1965, s. 183—191; tenże, *Volksliedvariabilität, Gesetzmäßigkeiten und Bedingungen*, „Jahrbuch für Volksliedforschung”, t. 11: 1966.

Doris i Erich Stockmann, muzykolodzy naszego Instytutu, kontynuują rozpoczęte przed laty badania i opracowywania pieśni i muzyki ludowej⁸. Nowsze wyniki badań nad ludowym śpiewem w Altmark (Stara Marchia) w ostatnim stuleciu, opublikowała D. Stockmann w 1962 r.⁹ W wymienionej pracy oprócz materiałów zebranych we wcześniejszym okresie znajdują się zbiory pieśni ludowych z 1955 r., gromadzonych za pomocą nagrań magnetofonowych. Całość zawiera około 1000 zapisów, w czym 625 transkrypcji z taśmy, a dodatkowo jeszcze 2000 incipiów (początków) pieśni sygnalizujących repertuar z Altmark.

Specjalnym zadaniem naszego Instytutu są badania nad albańską muzyką ludową, które od lat prowadzi D. i E. Stockmann wspólnie z naszym lingwistą Wilfriedem Fiedlerem¹⁰. Ukazał się już tom 1 zebranego materiału¹¹, a ponadto kilka wartościowych artykułów¹².

Głównym polem działalności naukowej E. Stockmanna jest badanie europejskich ludowych instrumentów muzycznych, które prowadzi wspólnie z Ernstem Emsheimerem (Muzeum historii muzyki w Sztokholmie), a teraz przygotowuje większego wydawnictwa o charakterze międzynarodowym, pt. *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente*¹³.

Gisela Burde-Schneidewind poświęciła się badaniu opowiadań i podań zawierających tradycje demokratyczne¹⁴. Autorka tomu *Herr und Knecht*¹⁵ podjęła dalsze prace nad wydaniem zbioru podań zawierających krytykę ustroju społecznego¹⁶. Poszczególne tomy tej samej serii będą się ukazywać sukcesywnie. Przewidziane są opracowania z regionów środkowych i południowych Niemiec. We wszystkich tomach przeważać będzie materiał do tej pory nie publikowany, a także pochodzący ze starszych, trudno dostępnych zbiorów. Na podstawie dotychczasowych poszukiwań powstało szereg opracowań, w których autorka przedstawiła także wstępne wyniki badań nad podaniami zawierającymi krytykę społeczną oraz wyjaśniła kwestie dotyczące pochodzenia (powstawania), rozprzestrzeniania się i lokalizacji historycznych podań¹⁷. Po zgromadzeniu materiałów ze wszystkich regionów Niemiec ukaże się większa praca rozpatrująca typologię podań.

⁸ Stockmann, *op. cit.*, s. 389.

⁹ D. Stockmann, *Volksgesang in der Altmark von der Mitte des 19. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 29: 1962.

¹⁰ Zob. D. Stockmann, *Z działalności...*, s. 389.

¹¹ D. Stockmann, W. Fiedler, E. Stockmann, *Albanische Volksmusik, Band I, Gesänge der Çamen*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 36: 1965.

¹² M. in. E. Stockmann, *Volkskundliche Bibliographie Albaniens von 1945—1956*, DJbfVk, t. 4: 1958, s. 203—216; tenże, *Forschungsbericht über die Sammlung und Untersuchung albanischer Volksmusik*, „Acta Musicologica”, t. 32: 1960.

¹³ Zob. D. Stockmann, *Z działalności...*, 389 n. (W bieżącym roku ukaże się następująca publikacja tego wydawnictwa: B. Sárosi, *Die Volksmusikinstrumente Ungarns*). Poza tym: E. Stockman, *Die europäischen Volksmusikinstrumente, Möglichkeiten und Probleme ihrer Darstellung in einem Handbuch*, DJbfVk, t. 10: 1964, s. 238—253; tenże, *Towards a History of European Folk Music Instruments*, „Journal of the International Folk Music Council”, t. 17: 1965 cz. II; tenże, *Volksmusikinstrumente und Arbeit*, DFbfVk, t. 11: 1965, s. 245—259.

¹⁴ Zob. D. Stockmann, *Z działalności...*, s. 388.

¹⁵ G. Burde-Schneidewind, *Herr und Knecht*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 22: 1960 (Dt. Sagen demokrat. Charakters, t. 1).

¹⁶ G. Burde-Schneidewind, *Zwischen Elbe und Niederrhein*, (Deutsche Sagen demokrat. Charakters, t. 2, w druku).

¹⁷ G. Burde-Schneidewind, *Der Sagenkreis um den mecklenburg. Gutsherrn Georg Haberland*, DJbfVk, t. 5: 1959, s. 8—43; tenże, *Zu einigen*

Z badań nad podaniami zawierającymi krytykę społeczną zrodził się plan opracowania grupy „podań historycznych” w ramach niemieckiego katalogu podań. Katalog ten ma być wydany przez Niemiecki Instytut Etnograficzny w Berlinie wspólnie z Instytutem Badania Kultury Ludowej Europy Środkowej przy Uniwersytecie w Marburgu. W wyniku tej współpracy I. Müller z Rostocku przedłożył do recenzji i dyskusji część opracowanych materiałów ze zbioru Wossidly, a mianowicie podania o śmierci, wchodzące w skład dużej grupy nazwanej *Istoty i siły nadprzyrodzone*. Zarówno układ systematyczny, jak i wykaz wariantów został przed oddaniem do druku przedyskutowany i uzupełniony.

Ogromny zbiór Wossidly jest systematycznie przeszukiwany i sukcesywnie opracowywany. Wspomnieć tu trzeba Gottfrieda Henssena, który zajął się zaso-
bem bajek¹⁸. Równocześnie Siegfried Neumann opracował zbiór rękopiśmienny, liczący 4000 facecji ludowych, uwzględniając ich podział rzeczowy, odbicie w nich rzeczywistości oraz ich wymowę społeczną, poświęcając uwagę zarówno ustnej tradycji, jak i jej przekazicielom. Wyniki swej pracy opublikował w kilku to-
mach naszego wydawnictwa¹⁹. Aneks do powyższego opracowania ukazał się w 1966 r. Neumann prócz tego przebadał ze zbiorów Wossidly 10 000 haseł oraz 800 zapisów dolnoniemieckich opowiadań ludowych, aby na tej podstawie wyrobić sobie obraz współczesnych gawędziarzy wiejskich. Dotychczasowe wyniki były publikowane w formie artykułów, w przygotowaniu znajduje się pełniejsze opracowanie.

Grupa robocza zajmująca się literaturą ludową postawiła sobie jako dalsze zadanie, obok opracowywania własnych zbiorów, przeprowadzania podstawowych badań i przygotowywania antologii, wydawanie prac obcych folklorystów trudno dostępnych ze względów językowych. Tak więc ukazały się już pod redakcją G. Burde-Schneidewind prace autorów szwedzkich i węgierskich²⁰. Wolfgang Steinitz utworzył nową serię wydawniczą, związaną pośrednio (przez osobę dyrektora) z wydawnictwami Instytutu, zawierającą tomy poświęcone różnym narodom, pod redakcją G. Burde-Schneidewind. Wymieniona edycja należy do najbardziej znanych publikacji Instytutu. Do grona wydawców tej serii należy Julian Krzyżanowski (Warszawa), Gyula Ortutay (Budapeszt) i Wolfgang Steinitz (Berlin). Do tej pory ukazały się *Ludowe bajki węgierskie*²¹, *Ludowe bajki niemieckie o biednych i bogaczach*²², *Ludowe bajki czeskie*²³ i *Ludowe bajki rosyjskie*²⁴. Do druku przygotowano *Ludowe bajki białoruskie*²⁵.

Na koniec należałoby jeszcze wspomnieć o tradycyjnym przedsięwzięciu Instytutu, rozpoczętym na początku naszego stulecia i stale kontynuowanym, a mianowicie wielkim dziele nazwanym *Corpus der deutschen Segen und Beschwörungsformeln*²⁶.

antifeudalen Sagentypen, DJbfVk, t. 8: 1962, s. 159—165; tenże, *Der Bauer in der deutschen Volssage*, DJbfVk, t. 11: 1965, s. 35—45.

¹⁸ Zob. D. Stockmann, *Z działalności...*, ss. 389.

¹⁹ S. Neumann, *Volksschwänke aus Mecklenburg*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 30: 1963 (przedruk 1964); tenże, *Der mecklenburgische Volksschwank, Sein sozialer Gehalt und seine soziale Funktion*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, 35: 1964.

²⁰ W. Liungmans, *Varifrån kommer våra sagor (Die schwedische Volksmärchen. Herkunft und Geschichte)*, „Veröff. d. Inst. d. dt. Vk.”, t. 20: 1961; L. Dégh, *Märchen, Erzähler und Erzählgemeinschaft*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 23: 1962.

²¹ G. Ortutay, *Ungarische Volksmärchen*, Berlin 1957, 3 wyd.

²² W. Woeller, *Deutsche Volksmärchen von arm und reich*, Berlin 1959.

²³ J. Jech, *Tschechische Volksmärchen*, Berlin 1961.

²⁴ E. Pomerancewa, *Russische Volksmärchen*, Berlin 1964 (2 wyd. 1965.)

²⁵ L. G. Barag, *Belorusische Volksmärchen* (w druku).

²⁶ Zob. D. Stockmann, *Z działalności...*, s. 390.

W dziale pracy i narzędzi pracy w 1962 r. Instytut zakończył inwentaryzację tych ostatnich²⁷. Zebrany materiał udostępniony został w naukowym archiwum ilustracji, uporządkowanym według odpowiedniej systematyki rzeczowej i geograficznej, obejmując ponad 15 000 fotografii. Materiał ten jest uzupełniany dokumentacją historyczną i tematycznie związanymi badaniami terenowymi, opartymi o odpowiedni kwestionariusz i siatkę około 700 ekspertów. Zebrany w ten sposób materiał wykorzystano w formie monografii i większych publikacji²⁸. W najbliższych latach przewidziana jest zbiorowa praca z zakresu wpływu uprawy huraków cukrowych na kulturę ludową obszaru Magdeburger Börde i jej współczesnych przeobrażeń.

W ośrodku badawczym im. Wossidly w Rostocku Ulrich Bentzien bada przenikanie zdobyczy techniki do życia meklemburskiej ludności wiejskiej²⁹. W pracy swej periodyzuje on historię regionalnej techniki, przedstawiając reakcję ludności wiejskiej na nowoczesne zdobycze świata techniki. Szczególnie interesujące etnografa okazało się językowe opanowanie zjawisk technicznych i odbicie ich w różnych dziedzinach folkloru. Pracę tę poszerza badania nad historią uprawy roli w pólnocnych Niemczech, przy czym szczególną uwagę poświęci się pługom i hakom, ich typologii, funkcji i nomenklaturze³⁰.

W zakresie badań nad narzędziami pracy Instytut zmierza do poszerzenia międzynarodowej współpracy, co do której zrobiono już pewną ilość propozycji³¹. Współpracę w zakresie międzynarodowej bibliografii pługa podjął U. Bentzien.

Tematu historyczno-etnograficznych badań nad niemiecką uprawą winnej łątrośli dotyczy kilka rozpraw Rudolfa Weinholda³². Pod kątem widzenia regionalnej etnografii rozpoczęto w 1956 r. — pod kierunkiem Reinharda Peescha i przy współpracy Wolfganga Rudolpha — inwentaryzację narzędzi rybackich, łodzi i środków transportu na wybrzeżu Bałtyku i przyległych, nie nadmorskich terenach. Przeprowadzone badania przyniosły bogaty materiał, który został zużytkowany zarówno w artykułach, jak i większej pracy³³.

Badania ergologiczne skierowane są przede wszystkim na problem regionalnego

²⁷ Por. D. Stockmann, *Z działalności...*, s. 386.

²⁸ W. Jacobeit — R. Quietzsch, *Forschungen zur bäuerlichen Arbeit und Wirtschaft im Institut für deutsche Volkskunde Berlin. Stand und Aufgaben*, DJbfVk, t. 11: 1965 s. 59—91; W. Jacobeit, *Das bäuerliche Arbeitsgerät in den Museen der DDR*, „Neue Museumskunde”, t. 6: 1963; tenże, *Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 25: 1961; tenże, *Bäuerliche Arbeit und Wirtschaft. Ein Beitrag zur Wissenschaftsgeschichte der deutschen Volkskunde*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 39: 1965.

²⁹ U. Bentzien, *Das Eindringen der Technik in die Lebenswelt der mecklenburgischen Landbevölkerung*, Berlin 1961.

³⁰ U. Bentzien, *Der Pflug auf der Insel Rügen*, „Greifswald-Stralsunder Jahrbuch”, R. 3: 1963; tenże, *Der Häker*, DJbfVk, R. 11: 1965, s. 16—34.

³¹ W. Jacobeit, *Intensification of International Cooperation in the Field of European Ethnography*, „Current Anthropology”, R. 5: 1964.

³² R. Weinhold, *Stand und Aufgaben der Erforschung des Weinbaus im Saale—Unstrut—Gebiet*, „Forschungen und Fortschritte”, t. 37: 1963; tenże, *Die ethnographische Erforschung des Weinbaus zwischen Saale und Elbe*, „Acta Ethnographica”, t. 12: 1963; „Ethnographia”, t. 74: 1963; tenże, *Gemeinsamkeiten und Wechselbeziehungen zwischen der ungarischen und deutschen Weinkultur*, [w:] *Europa et Hungaria*, Budapest 1965.

³³ R. Peesch, *Die Fischerkommünen auf Rügen und Hiddensee*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 28: 1961; W. Rudolph, *Die Übergangsformen zwischen Einbaum und Plankenboot an der südlichen Ostseeküste*, Berlin 1965; tenże, *Handbuch der volkstümlichen Boote im östlichen Niederdeutschland*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 41: 1966.

zróźnicowania między niemiecką a starosłowiańską kulturą w punkcie styku pomiędzy wybrzeżem Bałtyku, Łabą i Dolną Odrą³⁴. Teoretycznej dyskusji nad zagadnieniem przenikania zjawisk do kultury materialnej poświęcił uwagę Reinhard Peesch³⁵, który dał nadto popularnonaukowe wprowadzenie do podstawowych problemów ergologii³⁶.

W drezdeńskim ośrodku badawczym Friedrich Sieber zajmował się tematyką górniczą, prowadząc szczegółowe badania, na podstawie których stworzył poważną pracę metodologiczną³⁷. Tej samej problematyce poświęcone są studia Siegfrieda Kubego³⁸. Tematyką górniczą zajmuje się również Helmut Wilsdorf, ogłaszając od 1959 r., przeważnie w górniczych, specjalistycznych wydawnictwach³⁹, ponad dwadzieścia historyczno-etnograficznych artykułów. Wszystkie te studia z zakresu coraz bardziej rozbudowywanego się międzynarodowo działu etnografii górniczej zostały zebrane przez H. Wilsdorfa i U. Uhlricha w bibliografii etnografii górniczej⁴⁰. Nadto H. Wilsdorf w dwóch podstawowych, metodologicznych artykułach nakreślił przedmiot i zakres tegoż działu etnografii⁴¹. Problematyką z zakresu górnictwa interesował się również K. E. Fritzsche, ogłaszając także artykuły wspólnie z M. Bachmannem i F. Sieberem⁴².

Tematem z zakresu rzemiosła ze szczególnym uwzględnieniem sztuki ludowej zajmował się R. Weinhold i F. Sieber⁴³.

Badania w zakresie domu chłopskiego prowadzone są przez Instytut w poszczególnych regionach kraju. W Meklemburgii Karl Baumgarten podczas badań terenowych przeprowadził inwentaryzację architektoniczną budynków mieszkalnych i gospodarczych w ponad 500 wsiach. Jako rezultat tych badań ogłosił kilka

³⁴ R. Peesch, *Ein altslawisches Relikt der materiellen Kultur im Gebiet zwischen Elbe und Oder*, DJbfV, t. 11: 1965 cz. 1, s. 137—155; W. Rudolph, *Ältere Entwicklungsstufen der Arbeitsgesellung auf kleinen Fischerbooten*, DJbfV, t. 11: 1965, s. 229—244.

³⁵ R. Peesch, *Das Gerät in der Arbeitswelt des Fischers*, DJbfV, t. 12: 1966, s. 26—36.

³⁶ R. Peesch, *Holzgerät in seinen Urformen.*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 42: 1966.

³⁷ F. Sieber, *Die bergmännische Lebenswelt als Forschungsgegenstand der Volkskunde*, DJbfV, t. 5: 1959, s. 237—242.

³⁸ S. Kube, *Bergmännisches Familienleben in Genrebildern des 19. Jahrhunderts*, DJbfV, t. 4: 1958, s. 327—365; tenże, *Hausen, Wohnen und Siedeln der Bergleute im sächsischen Erzgebirge und seinem Vorland*, DJbfV, t. 5: 1959, s. 307—332; tenże, *Bergmannssage und Bilderbogen*, DJbfV, t. 8: 1962, s. 122—134; tenże, *Bergmannskostüm und Bergmannschmuck des sächsischen Kurfürsten von 1678 als Repräsentationsmittel des Bergmännischen*, [w:] H. Winkelmann, *Der Bergmannschmuck Johann Georg II. von Sachsen*, Bochum 1961.

³⁹ „Anschnitt”, „Bergakademie”, „Freib. Forsch. Hefte”, „Stahleisen”, „Industrielle Organisation”, „Jahrbuch des Staatl. Mus. f. Min. u. Geol. Dresden”.

⁴⁰ *Montanethnographische Bibliographie 1945—1964*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 40: 1966.

⁴¹ H. Wilsdorf, *Alte bergmännische Gebrauchsgraphik in ihrer volkskundlichen Aussage*, DJbfV, t. 11: 1965, s. 206—218, oraz artykuł drukowany w „Festschrift des Staatl. Mus. f. Vk.”.

⁴² K. E. Fritzsche, M. Bachmann, *Deutsches Spielzeug*, Berlin 1965; ponadto zob. publikacje cytowane przez D. Stockmanna, *Z działalności...*, s. 387.

⁴³ R. Weinhold, *Die „Zittauer-Schüsseln” im Staatlichen Museum für Volkskunst*, „Létopis”, Seria C, nr 6/7: 1963/1964 [1964], s. 124—137; tenże, *Zweck und Form*, „Jahrbuch des Instituts für angewandte Kunst”, 1962, a nadto cyt. D. Stockmann, *Z działalności...*, s. 387; F. Sieber, *Begriff und Wesen der Volkskunst in der Volkskunstforschung*, „Wissenschaftliche Annalen”, t. 4: 1955. Tutaj należy wymienić także albumy W. Luckinga, zob. Stockmann, *Z działalności...*, s. 391.

publikacji⁴⁴. Wspólnie z U. Bentzienem przeprowadził retrospektywną analizę od 1620 r. wyposażenia meklemburskiej zagrody z punktu widzenia budownictwa i gospodarki⁴⁵. W przygotowaniu znajduje się album dotyczący meklemburskiego domu halowego.

W Brandenburgii rozpoczęto w 1959 r. — pod kierunkiem Wenera Radiga — inwentaryzację tradycyjnego budownictwa wiejskiego. Przebadano około 180 wsi sporządzając inwentaryzację architektoniczną i fotograficzną wielu typowych zabudów dawnego budownictwa. Wyniki powyższych prac badawczych przedstawił W. Radig w 1965 r.⁴⁶ W badaniach prowadzonych w ośrodku drezdeńskim zwrócono również uwagę na budownictwo mieszkalne i gospodarcze Saksonii, któremu szereg publikacji poświęcił Alfred Fiedler⁴⁷.

Dobrą orientację w stanie badań nad domem chłopskim, prowadzonych w Niemieckiej Republice Demokratycznej, dały opublikowane w Instytucie w 1965 i 1966 r. wydawnictwa „kieszonkowe” K. Baumgartena i W. Radiga⁴⁸, a dwa następnym, A. Fiedler, *Saksonia*, O. Schmolitzky, *Turyngia*, ukazały się w najbliższym czasie. Wszyscy badacze zajmujący się problematyką domu chłopskiego i prowadzący badania terenowe na terenie Niemieckiej Republiki Demokratycznej zgrupowani są w specjalnej Komisji, działającej w ramach Instytutu. Na dorocznych sesjach informują się wzajemnie o prowadzonych badaniach i wymieniają doświadczenia.

Powyższe badania poszerzone są o problematykę urządzenia wnętrza i kultury mieszkaniowej, do której należą publikacje F. Siebera i S. Neumanna⁴⁹, a K. Baumgarten przygotowuje syntetyczne opracowanie z zakresu dawnej kultury mieszkaniowej na wsi. F. Sieber poszerza problematykę badawczą o zagadnienie zwyczajów i warunków życia⁵⁰. Warto jednak zaznaczyć, że punkt ciężkości aktualnie prowadzonych w tej dziedzinie badań spoczywa na kwestii współczesnych przeobrażeń kulturowych, przy czym na plan pierwszy wysuwa się zagadnienie analizy warunków mieszkaniowych na wsi. Pracą tą kieruje Pavol Nedo.

W zakresie prac bibliograficznych od 1958 r. prowadzona jest etnograficzna bibliografia rejestrująca, której celem jest wszechstronna informacja wszystkich

⁴⁴ K. Baumgarten, *Wesen und Aufgabe der Gefügeforschung*, „Lëtöpis”, Seria C, nr 6/7: 1963/1964 [1964], s. 256—260; tenże, *Zimmermannswerk in Mecklenburg: Die Scheune*, „Veröff. d. Inst. f. Vk.”, t. 26: 1961.

⁴⁵ K. Baumgarten, U. Bentzien, *Hof und Wirtschaft der Ribnitzer Bauern*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 31: 1936.

⁴⁶ W. Radig, *Gefügestudien in Brandenburg*, DJbfVk, t. 11: 1965, s. 156—172; tenże, *Stand und Aufgaben der Bauernhausforschung in Thüringen, Sachsen und Brandenburg*, DJbfVk, t. 10: 1964, s. 147—162.

⁴⁷ A. Fiedler, *Die Hocheinfahrt. Zum Formenwandel sächsischer Scheunen in neuerer Zeit*, „Lëtöpis”, Seria C, nr 6/7: 1963/1964 [1964], s. 261—271; tenże, *Die Abschaffung der mit Holz gefertigten Schornsteine in Sachsen*, „Lëtöpis”, Seria C, nr 8: 1965, s. 74—98; tenże, *Kursächsische Landsverordnungen des 16. bis 18. Jahrhunderts und ihre Einwirkung auf die ländliche Bauweise*, DJbfVk, t. 11: 1965, cz. 1, s. 46—58; tenże, *Privates und kommunales Backen in Dörfern*, „Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Völkerkunde in Dresden” t. 22: 1963; tenże, *Von Dach und Fach*, „Sächsische Heimatblätter”, t. 6: 1960; tenże, *Hocheinfahrt bei Ställen*, „Sächsische Heimatblätter”, t. 8: 1962.

⁴⁸ K. Baumgarten, *Das Bauernhaus in Mecklenburg*, Berlin 1965; W. Radig, *Das Bauernhaus in Brandenburg und im Mittelbegebiet*, Berlin 1966.

⁴⁹ S. Neumann, *Lade und Koffer im bäuerlichen Mobiliar Westmecklenburgs*, DJbfVk, t. 11: 1965 cz. 1, s. 123—136; prace F. Siebera cytuje Stockmann, *Z działalności ...*, s. 387.

⁵⁰ F. Sieber, *Aspekte der Brauchforschung*, „Wiss. Annalen”, t. 5: 1956; tenże, *Volk und volkstümliche Motive im Festwerk des Barocks anhand von Dresdener Bildquellen*, „Veröff. d. Inst. f. dt. Vk.”, t. 21: 1960.

placówek badawczych Instytutu o zamierzeniach i wynikach prac badawczych. Z materiału uporządkowanego według podziału rzeczowego „Deutsches Jahrbuch für Volkskunde” publikuje przegląd literatury w obrębie poszczególnych działów, odnoszących się bądź do tematyki danego tomu, bądź do aktualnych planów badawczych. Ponadto w zakresie bibliografii prowadzona jest informacja świata naukowego o stanie badań etnograficznych w Niemieckiej Republice Demokratycznej, którą to akcją kieruje H. Uhlrich. Do tego celu służy — oprócz publikacji w dziale przeglądu literatury „Deutsches Jahrbuch für Volkskunde” — współpraca nad międzynarodową dokumentacją. Wynikiem jej jest wydawana przez Roberta Wildhabera (Bazylea) *Internationale Volkskundliche Bibliographie* i Petera Gunsta (Budapeszt) *Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis*.

Dla uzupełnienia źródeł archiwalnych i literatury w 1958 r. zostało zapoczątkowane archiwum ikonografii etnograficznej, będące pod opieką C. Kreuzberga i liczące obecnie ponad 3000 zdjęć fotograficznych⁵¹.

Przygotowano do druku
w Zakładzie Etnografii IHKM PAN w Krakowie

Z niem. tłum. I. Nizińska

Reinhard Peesch

DZIAŁALNOŚĆ INSTYTUTU IM. JULIUSZA LIPSA W ZAKRESIE ETNOGRAFII GOSPODARCZEJ

Prace z zakresu etnografii gospodarczej darzone są współcześnie w krajach anglosaskich, zarówno Europy, jak i Ameryki, coraz większym zainteresowaniem. Świadczą o tym kongresy międzynarodowe, sympozja, sesje naukowe oraz liczne publikacje z okresu lat ostatnich¹. W październiku roku ubiegłego Instytut im. Juliusza Lipsa zorganizował sesję naukową poświęconą etnografii gospodarczej. Na sesji tej pracownicy naukowcy Instytutu przedstawili w referatach i w dyskusji problematykę badawczą, założenia teoretyczne oraz sposoby analizy procesu produkcji różnych działów gospodarki społeczeństw pierwotnych oraz zasygnalizowali najważniejsze osiągnięcia jednego z działów etnografii gospodarczej: etnobotaniki². Problematyka Instytutu w zakresie etnologii gospodarczej obejmuje szeroki wachlarz zagadnień, między innymi: kulturotwórczą rolę roślin i zwierząt w obrębie określonego typu gospodarczo-kulturowego, poglądy i wiedzę określonych grup ludzkich o uprawianych roślinach, funkcje określonego pożywienia w całokształcie gospodarki strefy tropikalnej, np. wody i owadów w Australii³. Współczesne prace

⁵¹ Zob. Stockmann, *Z działalności ...*, s. 388.

¹ Między innymi VII Międzynarodowy Kongres Botaników w 1954 r. w Paryżu powołał do życia specjalną sekcję etnobotaniczną; XXXIV Międzynarodowy Kongres Amerykanistów obradujący w Wiedniu w 1960 r. wyodrębnił w specjalną grupę referaty z zakresu problematyki roślin uprawnych i zwierząt domowych, Sesja Berlińska Niemieckiej Akademii Nauk z 1955 r. poświęcona była wyłącznie etnografii agrarnej. Por. A. Kowalska-Lewicka, *Etnobotanika*, „Etnografia Polska”, t. 8: 1964, s. 207—214.

² *Beiträge zur Wirtschaftsethnographie zum 50 Jährigen Jubiläum des Julius Lips Instituts für Ethnologie und vergleichende Rechtssoziologie*, „Sonderdruck aus Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marks Univ.”, Leipzig, z. 2: 1964.

³ E. Lips, *Formen der religiösen Verehrung des Mais bei indianischen Bodenbauern*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marks Univ.”, Leipzig. R. 9: 1959/1960 (Gesellschafts und Sprachwissenschaftliche Reihe, z. 2); E. Lips, *Ethno-*

prowadzone w Instytucie J. Lipsa eksponują w badaniach gospodarki różnych ludów odmiennych stref klimatycznych nie tylko przebieg procesu produkcji i jego wszechstronne uwarunkowanie, lecz także efektywne wyniki gospodarki dla badanej społeczności. Etnologowie lipscy wyrażają poglądy, że zarówno sam przebieg procesu produkcji, jak i końcowy jej efekt określają właściwy stan rozwoju danej grupy etnicznej. Znajomość gospodarki danego ludu czy szczepu jest kluczem do zrozumienia wielu faktów z dziedziny kultury społecznej i duchowej. Kompleksy gospodarcze według E. Lipsa w społecznościach przedklasowych są równocześnie kompleksami kulturowymi.

Wytyczne do analizy gospodarki myśliwsko-rybackiej opracował D. Treide w oparciu o znajomość stosunków gospodarczo-społecznych ludności indiańskiej zamieszkującej dorzecze rzeki Columbii w zachodniej części Ameryki Północnej. Dane językowe, archeologiczne i etnograficzne dotyczące tych terenów świadczą o związkach genetycznych tej grupy, która przez dłuższy okres dzieliła wspólne losy historyczne. Do swej analizy ekonomicznej D. Treide wybiera jeden z dominujących działów gospodarki: zdobywanie pożywienia. Rozdział żywności, wymianę i konsumpcję omawia marginesowo. Analiza składa się z 2 części, obejmuje kolejno w części pierwszej środowisko geograficzne, w którego obrębie odbywa się cały proces zdobywania żywności, narzędzia pracy, organizację pracy, a w części drugiej wyniki działalności gospodarczej. W ocenie przydatności środowiska naturalnego dla produkcji żywności Treide ustala rodzaje żywności z uwzględnieniem ich wartości odżywczej i możliwości konserwowania, przestrzenne rozmieszczenie żywności na badanym obszarze, okresy, w których żywność występuje w nadmiarze bądź w małych ilościach, bada zmienność podaży żywności w różnych sezonach. Analiza narzędzi zawiera ocenę ich ekonomicznej wydajności. Akcja zdobywania pożywienia u Indian z dorzecza Columbii ma charakter zorganizowany. W określonych sezonach tworzą się specjalne kolektywy produkcyjne i wyłania się techniczne kierownictwo. Efekt końcowy produkcji żywności ilustruje Treide nie tylko danymi liczbowymi, lecz także faktami ilustrującymi tryb życia Indian, stopę życiową, sposoby wyrównywania wszelkich kryzysów żywnościowych, zbyt nadwyżek produkcyjnych oraz związany z tym problem różnicowania społecznego.

Gospodarkę rolniczą strefy tropikalnej opracował analitycznie Wolfgang Liedtke. W swej analizie dąży do wykrycia związku pomiędzy produkcją dóbr materialnych a organizacją społeczną. Rozważania metodyczne odnosi autor do dwóch grup zagadnień: przedmiotu produkcji oraz samego przebiegu procesu produkcji łącznie z jej efektami ekonomicznymi. W obrębie pierwszej grupy zagadnień autor postuluje określenie przede wszystkim wielkości pola uprawy. Z ustaleniem tym bowiem wiąże zagadnienia natury społecznej, interesuje go np. zakres prac związanych z karczunkiem, dzięki którym otrzymuje się pole uprawne w strefie tropikalnej, gęstość zaludnienia, tj. koncentracja ludności na określonych obszarach. Bada rozłożenie wkładu pracy potrzebnego na uprawę danej rośliny w ciągu całego roku. Zagęszczenie lub równomierne rozłożenie w czasie punktów kulminacyjnych w cyklu prac produkcyjnych wpływa na wielkość i ilość grup produkcyjnych, a w dalszej konsekwencji na tworzenie się grup zawodowych i osadniczych. Roczny cykl prac produkcyjnych może decydować o podejmowaniu sezonowych prac

logie und Kulturpflanzforschung, [w:] Berichte und Mitteilungen Aus dem Institut für Kulturpflanzforschung, Akademie-Verlag, Berlin 1962; H. Reim, Die Insektennahrung der Australischen Ureinwohner, Eine Studie zur Frühgeschichte menschlicher Wirtschaft und Ernährung, Akademie-Verlag, Berlin 1962.

dotychczasowych na terenach sąsiednich, o wyprawach wojennych i handlowych albo możliwości takich zupełnie nie daje. Analizowana jest także przez Liedtkego długo-trwałość okresu wegetacji uprawianych roślin, jakość gleby, trwałość produktu, która może decydować o robieniu zapasów i wpływać na stabilizację życiową danej społeczności oraz tworzenie się wielkich osiedli. Odstęp czasu pomiędzy kolejnymi żniwami w rocznym cyklu uprawy decyduje o wartości danego produktu, a w dalszej konsekwencji wpływa na powstanie jednostronnych zależności gospodarczych odrobków. Udział sprzętu w rozwoju produkcji rolniczej strefy tropikalnej jest znikomy. Np. stosunkowo prymitywne narzędzia stosowane przy uprawie roślin w Ameryce Środkowej umożliwiły duże zagęszczenie ludności, które na wielu innych terenach możliwe jest według Liedtkego dopiero przy wysokim stanie rozwoju społecznego.

Specyficzne cechy określonych roślin mogą wywierać wpływ na społeczną strukturę organizacji określonych grup ludzkich. Np. rośliny zbożowe można bez trudu przechowywać; w rocznym cyklu uprawy tych roślin zaznacza się jeden okres jako najbardziej pracochłonny. W społecznościach, w których podstawą egzystencji jest uprawa zbóż, w okresach najbardziej pracochłonnych najrentowniejszą formą pracy jest wykorzystywanie obcej siły roboczej, a nawet stosowanie przymusu pracy, co w dalszych konsekwencjach prowadzi do wykształcenia się w danym społeczeństwie ustroju feudalnego. Praca wykonywana w okresie szczytu produkcyjnego poddana jest przez Liedtkego specjalnie wnikliwej analizie, ma ona bowiem bardzo wysoką wartość: umożliwia powiększenie terenu uprawy bądź osiągnięcie nadwyżek produkcyjnych.

Wytyczne do analizy gospodarki nomadów na obszarze suchych stepów i półpustyń w Afryce opracowali H. G. Schinkel i W. Liedtke. W badaniach gospodarki nomadów afrykańskich winno się według autorów uwzględnić również historię danego ludu, szczepu czy grupy, znane są bowiem z terenu Afryki fakty, że dawni nomadzi, np. Nandi w Kenii, Hasnar w Kordofanie, stają się rolnikami pod wpływem specyficznych sytuacji, jak rabunku, karnych ekspedycji kolonizatorów, powstań itp. Gospodarkę nomadów afrykańskich hamują i ograniczają geograficznie: mucha tse tse, brak pastwisk, brak soli, specyficzna roślinność wywołująca zaburzenia fizjologiczne u zwierząt, budowa geologiczna podłoża. Wielkie straty w hodowli powodują epidemie i choroby bydła, silne wiatry niszczące roślinność. Sama gospodarka nomadów zawiera w sobie szereg elementów destrukcyjnych, powoduje denudację gleb, plagę much, a w dziedzinie stosunków społecznych wprowadza zakłócenia wywołane licznymi kradzieżami i rabunkami bydła. Pasterz afrykański w dążeniu do zabezpieczenia się przed wszystkimi wymienionymi stratami stara się posiadać stale jak najliczniejsze stada, pomimo iż nie wykorzystuje ich wszechstronnie. Gospodarka nomadów wymaga znacznej ilości rąk roboczych do pilnowania stad. Społeczną konsekwencją tego faktu jest pozostawanie synów w rodzinach, występowanie wielkich rodzin, przyjmowanie obcych grup do społeczności pasterskiej (np. rolnicy Kikuju przyjmowani do społeczności pasterskiej Masajów), kupowanie narzeczonej, wpływające dodatnio na stabilizację małżeństwa.

Odnosnie do prac etnobotanicznych etnologowie lipscy wysuwają własne dezyderaty. Uważają, że prace te winny dawać odpowiedź na pytanie, w jaki sposób występowanie określonych gatunków roślin może kształtować życie duchowe i materialne określonej społeczności. Grupy ludności o odmiennych podstawach gospodarczych rozwijają się w sposób odmienny jako grupy etniczne. Odmienność podstaw gospodarczych może być uwarunkowana rodzajem uprawianych roślin. Wprowadzenie nowych roślin do uprawy przyczynia się do zmian w gospodarce

i światopoglądzie danej grupy ludzkiej. Odmienność problemów wymagających rozwiązania w trakcie procesu produkcji sprawia, że powoływane są do życia odmienne reguły i normy prawa zwyczajowego⁴.

Jadwiga Kucharska

WĘGIERSKIE MUZEA ETNOGRAFICZNE

Wydawnictwo *Etnographische Sammlungen der Museen in Ungarn* wydane w 1964 r. zawiera materiały dotyczące węgierskich muzeów etnograficznych i omawia główne kierunki ich działalności. Obok liczebnego spisu zbiorów muzealnych podana jest specyfika każdego z nich. Celem niniejszego artykułu jest zapoznanie czytelników z problematyką naukową związaną ze zbiorami etnograficznymi oraz zagadnieniem wystaw etnograficznych w salach ekspozycyjnych i na wolnym powietrzu.

Poznanie organizacji muzeów węgierskich pozwoli na lepsze zrozumienie całości zagadnienia. Wszystkie muzea węgierskie podlegają Ministerstwu Kultury, Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Budapeszteńskie Muzeum Etnograficzne, tzw. Muzeum Krajowe, zajmuje się zbieraniem materiałów w całym kraju, a finansowo podlega Ministerstwu. Muzea prowincjonalne i wojewódzkie są utrzymywane przez Wojewódzkie Rady Narodowe. Zbiory etnograficzne znajdują się w Muzeum Krajowym oraz w 45 innych muzeach — wojewódzkich i prowincjonalnych.

W muzeach Węgier pracuje łącznie 65 etnografów, w tym 30 w Muzeum Krajowym w Budapeszcie. Należało znaleźć sposób skoordynowania ich pracy naukowej. Ministerstwo Kultury, Oświaty i Szkolnictwa Wyższego powierzyło Muzeum Krajowemu kierownictwo badań etnograficznych z zakresu muzealnictwa w całym kraju. Muzeum to swoją działalność koordynacyjną rozwija przede wszystkim w zakresie badań nad kulturą materialną, ponieważ większość muzeów zajmuje się wyłącznie zbieraniem obiektów z tej dziedziny. Działalność ta polega m. in. na ustaleniu zakresu ważniejszych prac badawczych i kolekcjonerskich oraz uzgadnianiu planów badań na zwoływanych w tym celu konferencjach.

Etnografowie węgierscy w ostatnich latach jako zagadnienie pierwszoplanowe postawili prace badawcze i zbieranie narzędzi rolniczych. Współczesne czasy przyniosły wsi szybkie przekształcanie się gospodarki rolnej, należy więc jak najprędzej zinwentaryzować i zebrać istniejące jeszcze tradycyjne narzędzia rolnicze. Zbieranie tradycyjnych narzędzi pozwoliło na kilkukrotne zwiększenie materiałów dotyczących tego problemu w Budapeszteńskim Muzeum Etnograficznym i 40 innych większych etnograficznych zbiorach prowincjonalnych.

Szybkie tempo rozwoju rolnictwa, mechanizacja i zanikanie narzędzi tradycyjnych przyczyniło się do tego, że przedstawiciele różnych dziedzin zainteresowali się badaniem narzędzi rolniczych. Ekspozaty, zdjęcia, notatki i literatura na ten temat znalazły się dzięki temu w różnych instytucjach. Często nie można było odnaleźć tych materiałów, badacz nie był w stanie zebrać, opracować, porównać wszystkich istniejących danych dotyczących tego tematu i mógł się opierać tylko na pewnej ich części. W celu umożliwienia rozwiązania tego problemu w 1962 r. powstało Węgierskie Archiwum Narzędzi Rolniczych przy Muzeum Rolniczym. Zgromadzono tam wszystkie zebrane opisy i fotografie narzędzi rolniczych. Sukce-

⁴ Potwierdzeniem tego są wyniki prac prowadzonych w Zakładzie Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego nad rybołówstwem zespołowym we wsiach rybackich Pół. Helskiego i wsiach rybacko-rolniczych zaplecza Półwyspu.

sem tego archiwum jest kartoteka kilku tysięcy pozycji, która jest do dyspozycji badaczy. Większość zebranych materiałów jest owocem pracy etnografów. Praca ta wykonana po raz pierwszy w naszym kraju wywołała poważne zainteresowanie w całej Europie.

W kwietniu 1964 r. odbyła się konferencja etnografów 10 krajów, na której dyskutowano nad tym problemem, i prawie wszyscy przedstawiciele krajów biorących udział w konferencji postanowili rozpocząć podobne prace u siebie w kraju. Odbywający się w sierpniu 1964 r. w Moskwie VII Kongres Etnologiczny i Antropologiczny zajmował się również problemem założenia archiwum i zalecał rozpoczęcie prac w tych krajach, gdzie są po temu możliwości finansowe i personalne. Węgierscy etnografowie-muzeolodzy osiągnęli poważne sukcesy nie tylko w pracach o wąskim zakresie, lecz również w skali krajowej. Jedną z form jest badanie poszczególnych wsi lub grup etnicznych. Najbardziej charakterystyczna z tych prac jest próba zebrania przez Krajowe Muzeum etnograficzne całości kultury materialnej nizinnej wsi Atány, położonej w pobliżu gór w województwie Heves. Zebrano tam w sumie około 3000 pozycji — większość z nich dotyczy rolnictwa. Zebrany materiał pozwoli na wydanie w najbliższym czasie opracowania w formie książki. Inicjatywa ta została podjęta przez muzea w sześciu miejscowościach Węgier, gdzie etnografowie przeprowadzili podobne badania, umożliwiające nie tylko opracowania naukowe, ale i zorganizowanie wystaw z zebranych eksponatów.

75—80% etnografów węgierskich pracuje w muzeach, pozostali w czterech katedrach uniwersyteckich: w Budapeszcie (2), w Szeged (1), w Debrecen (1), i w Grupie Badań Etnograficznych przy Węgierskiej Akademii Nauk. Zatrudnieni w muzeach biorą także udział w pracach etnograficznych w skali krajowej. Do tych prac należy zaliczyć opracowanie Węgierskiego Atlasu Etnograficznego.

Ankieta służąca za materiał wyjściowy do Atlasu zawiera 200 głównych pytań i wiele podpunktów. Badanie przy użyciu ankiet odbywało się w 250 punktach badawczych Węgier i zostało zakończone w 1965 r. Przez następne dwa lata będzie się przeprowadzać prace kontrolne, po których przystąpi się do redagowania i wydawania Atlasu. Oprócz prac prowadzonych przy Węgierskim Atlasie Etnograficznym etnografowie-muzealnicy prowadzą prace kartograficzne w mniejszym zakresie. Na przykład rozpoczęto pracę nad Atlasem województwa Szolnok na Nizinie Węgierskiej, która obejmuje badania we wszystkich 65 wsiach województwa. Liczba mieszkańców przeciętnej wsi na Nizinie Węgierskiej wynosi od 5 do 10 tys. Tematyka ankiet Atlasu Województwa Szolnok pokrywa się częściowo z tematyką Wielkiego Atlasu Etnograficznego. Rozpoczęto również prace nad Atlasem województwa Baranya na pld.-wsch. Węgrzech.

Największym zadaniem, jakie stoi przed etnografią węgierską, jest opracowanie nowego podręcznika etnografii Węgier.

Najważniejszą syntezą kultury ludowej Węgier jest czterotomowa *Etnografia Węgier*, wydana w 1934 r. Olbrzymi materiał zebrany od tego czasu oraz wychodzące doskonale monografie stworzyły konieczność opracowania i wydania zupełnie nowej, prawdopodobnie 6—8-tomowej syntezy. Książka będzie zapewne wydana w kilku językach. Podzielona będzie na 3 zasadnicze działy: kulturę materialną, kulturę społeczną i kulturę duchową. Obecnie prace są w stadium organizacyjnym i jeżeli nie nastąpią okoliczności opóźniające, to wszystkie tomy ukażą się w latach 1970—1972.

Rzecz jasna, w ramach krótkiego artykułu nie sposób wymienić wszystkich problemów, którymi zajmują się węgierscy etnografowie-muzeolodzy. Należy

jednak wspomnieć o wielkich monografiach przez nich opracowanych, jak np. monografia pługa, uprawy tytoniu, kukurydzy, strojów ludowych, ceramiki itd., które albo się już ukazały, albo ukażą się w najbliższym czasie.

Istnieją wystarczające możliwości wydawania prac etnograficznych. Oprócz wydawnictw centralnych, jak „Etnographia” w języku węgierskim i „Acta Ethnographica” w językach obcych, Krajowe Muzeum Etnograficzne wydaje dwie większe serie wydawnicze:

„Biuletyn Etnograficzny” (Néprajzi Értesítő), zawierający głównie opracowania naukowe;

„Wiadomości Etnograficzne” (Néprajzi Közlemények), w których publikuje się materiały źródłowe.

12 muzeów prowincjonalnych wydaje roczniki, w których również publikowane są prace etnograficzne. Prócz tego każde muzeum wojewódzkie wydaje serie muzealne, w których poważne miejsce zajmują artykuły z dziedziny etnografii.

Z etnografami współpracuje około 1000 zbieraczy-amatorów. Tą społeczną akcją zbieracką kieruje Krajowe Muzeum Etnograficzne. Na organizowane konkursy nadesłano prace liczące w sumie kilkanaście tysięcy stron; wypłacono nagrody o łącznej wysokości ponad 100 tys. forintów. W stałym kontakcie z amatorami jest redakcja Biuletynu Archiwalnego Krajowego Muzeum Etnograficznego (Adattári Értesítő).

Okresowe wystawy etnograficzne organizowane są centralnie. Pod bezpośrednim kierownictwem Ministerstwa pracuje Centrala Oświatowo-Muzealna, której jeden z departamentów zajmuje się organizowaniem wystaw. Centrala Oświatowo-Muzealna zajmuje się również organizacją stałych wystaw etnograficznych, których scenariusze opracowane są przez Muzeum i zaakceptowane przez Ministerstwo. Działalność Centrali sprawiła, że poziom wystaw prowincjonalnych nie różni się od wystaw stołecznych.

Inną korzyścią z istnienia stałego personelu projektującego i wykonującego ekspozycje jest zmniejszenie kosztów własnych. Koszty byłyby znacznie większe, gdyby zatrudniano pracowników dorywczo. W ten sposób zaoszczędzono pieniądze, które pozwalają na urządzenie rocznie dwukrotnie większej ilości ekspozycji. Wystawy etnograficzne organizowane są głównie w muzeach prowincjonalnych. Wynika to z trudności lokalowych Budapeszteńskiego Muzeum Etnograficznego, które nie ma gdzie pomieścić bogatych zbiorów; sale wystawowe zostały zamienione na magazyny. Sytuacja polepszy się, gdy Muzeum znajdzie pomieszczenie w części Zamku Królewskiego, którego odbudowa zakończy się w 1970 r. Po przeniesieniu się do nowej siedziby Muzeum otrzyma powierzchnię użytkową trzykrotnie większą od posiadanej (14 000 m²), co pozwoli na zorganizowanie stałej ekspozycji z materiałów węgierskich i egzotycznych.

Węgierskie wystawy etnograficzne dzielą się na wystawy objazdowe, okresowe i stałe.

Wystawy objazdowe organizuje Centrala Oświatowo-Muzealna z materiałów Budapeszteńskiego Muzeum Etnograficznego i innych muzeów krajowych. Scenariusz wystaw opracowuje Muzeum Krajowe, wykonuje Departament Wykonywania Wystaw, a trasę objazdu ustala Departament Propagandy Oświatowo-Muzealnej. Ekspozowanie tych wystaw odbywa się przeważnie w muzeach prowincjonalnych i domach kultury. Rozpatruje się możliwość, aby muzea wojewódzkie również organizowały wystawy objazdowe obejmujące zasięgiem cały kraj.

Muzea węgierskie organizują rocznie 150–200 etnograficznych wystaw okresowych. Tematyką wystawy okresowej może być na przykład sztuka ludowa jednej wsi, wyroby z jednego ośrodka garncarskiego, tkaniny jednego regionu, wytwory

jednego artysty ludowego. Na wystawach eksponuje się głównie sztukę ludową, niekiedy także rzemiosło, np. bednarstwo, wyrób pierników, farbiarstwo.

Największą wystawą okresową była przekrojowa wystawa tradycyjnej ludowej sztuki węgierskiej, otwarta w lecie 1962 r. w Budapeszcie, urządzona ze zbiorów muzeum stołecznego. O dużym zainteresowaniu wystawą świadczy fakt, że w ciągu dwóch miesięcy (sierpień—wrzesień) zwiedziło ją ponad 100 tys. osób. Urządzenie wystaw stałych, nie zmienianych w ciągu 6—10 lat wymaga o wiele większej staranności i odpowiedzialności, taką wystawę oglądają setki tysięcy zwiedzających.

Bardzo trudnym problemem wystaw etnograficznych jest ich historyczność. Mimo że na Węgrzech powszechnie uważa się etnografię za naukę historyczną, materiałów etnograficznych prawie nie sposób eksponować w przekroju historycznym. Większość materiałów, jakie mamy, pochodzi z 2 połowy XIX i XX w. Z poprzednich okresów prawie nic się nie zachowało. Etnografowie-muzeolodzy dopiero w ostatnim dwudziestoleciu zbierają obiekty z punktu widzenia historycznego. Bardzo trudno jest organizować wystawę historyczną z eksponatów, które były zbierane bez umiejscowienia ich w czasie. Problem ten staramy się rozwiązać w ten sposób, że brakujące eksponaty są uzupełniane planszami. Jest to kompromis, na który musimy iść mimo szeroko rozwiniętej akcji zbierackiej.

Z zagadnieniem historyczności etnografii wiąże się problem, czy mamy organizować samodzielne wystawy etnograficzne, czy raczej materiał etnograficzny pokazywać w ramach wystaw historycznych. Problem ten nie występuje oczywiście w Krajowym Muzeum Etnograficznym w Budapeszcie, które posiada wyłącznie zbiory etnograficzne, ale w muzeach prowincjonalnych jest nadal otwarty. Większość etnografów-muzeologów pragnie pokazywać materiał etnograficzny w formie oddzielnych wystaw, aby w ten sposób podkreślić odrębny charakter etnografii. Historycy argumentują, że ukazując pełen rozwój historyczny regionu należy dać obraz kształtowania się życia chłopów, co przy oderwaniu materiałów etnograficznych od całości zagadnienia zubaża ekspozycję. Twierdzenie to jest na pewno słuszne teoretycznie; w praktyce jednak zastosowanie się do niego nie jest takie proste.

W muzeach prowincjonalnych sale wystawowe są zbyt małe. Na wystawy stałe, obrazujące region objęty zbiorem, składają się materiały archeologiczne, historyczne, etnograficzne, przyrodnicze, dotyczące ruchu robotniczego, a także materiały z historii sztuki i literatury. Tak więc zbiory etnograficzne eksponuje się dwoma sposobami. W Muzeum, które nie posiada wystawy historycznej od XVIII w. do czasów współczesnych, materiał etnograficzny występuje oddzielnie. Najczęściej wtedy nie jest to wystawa całościowa, tylko obrazująca specyfikę regionu, np. w Szeged wystawa pantofli i pokazany wyrób tych pantofli; w Szekszárd rybołówstwo, w Debrecen rolnictwo, hodowla i pasterstwo. Przy tym typie wystaw zwiedzający poznają materiał etnograficzny tylko fragmentarycznie, podobnie jak na wystawach sztuki ludowej. Tam gdzie materiał etnograficzny jest włączony do wystawy historycznej, pokazuje się przeważnie obiekty dotyczące produkcji ewentualnie urządzenia wnętrz. Inne dziedziny kultury ludowej (wyżywienie, zwyczaje, sztuka ludowa) nie są pokazane.

Dotychczasowe eksperymenty urządzania wystaw historycznych łącznie z materiałem etnograficznym (np. w Miskolcu, Székesfővár) pozwoliły w sposób właściwy uzupełnić ubogie materiały czasów współczesnych, ale strona etnograficzna bardzo dużo traci. Trzeba stwierdzić, że na tym odcinku nie znaleźliśmy jeszcze najodpowiedniejszych rozwiązań.

Etnografia węgierska dużo uwagi poświęciła problemowi klasowego zróżnicowania kultury ludowej. Pod tym kątem odbywało się zbieranie obiektów, w ten sposób powstały zbiory wspomnianego wyżej Krajowego Muzeum Etnograficznego.

Wtedy to w obrębie jednej wsi ustalono siedem różnych warstw. Bardzo trudno jest pokazać zróżnicowanie klasowe kultury materialnej na wystawach etnograficznych, tym bardziej że może to prowadzić do schematyzmu.

Nieliczne wystawy, np. wystawa kultury ludowej jednej wsi Tiszaigar, urządzona w Krajowym Muzeum Etnograficznym w 1950 roku, świadczą, że przy wnikliwej i starannej pracy naukowej można na wystawie pokazać klasowe zróżnicowanie wsi. Najważniejszym zagadnieniem jest to, by zwiedzający wystawę nie czuł sztuczności takiego rozwiązania.

Poziom wystaw etnograficznych podniosły dyskusje, dotyczące tematyki i sposobu eksponowania, prowadzone na seminariach organizowanych przed i po urządzeniu wystawy. Dyskusje te są niekiedy publikowane. Przyczyniło się to do wyraźnego polepszenia treści wystaw etnograficznych.

Innym ważnym obecnie problemem jest węgierski skansen. Obok skansenu szwedzkiego, założonego w 1891 r., Węgry były pierwszym krajem, w którym otwarto Muzeum Etnograficzne na wolnym powietrzu. Na Węgrzech rok 1896 był rokiem milenijnym, w ramach obchodów tysiąclecia organizowano wielkie wystawy, z których najbardziej atrakcyjna była „wieś etnograficzna”. Eksponowano 24 chałupy i budynki gospodarcze. Wieś ta przedstawiała nie tylko budownictwo węgierskie, lecz również budownictwo innych narodowości (niemieckie, rumuńskie, serbskie, słowackie itd.) żyjących na terenie Węgier. Niestety chałupy te w rok po zakończeniu wystawy zostały rozebrane, a urządzenie wewnątrz przekazano Krajowemu Muzeum Etnograficznemu.

W okresie międzywojennym problem węgierskiego skansenu pozostał w stadium wstępnym. Mimo że wielu etnografów uważało za słuszne powstanie takiego muzeum, nie założono go. Jedyne przy dwóch muzeach prowincjonalnych (Balasagyarmat, Veszprém) postawiono dwie chałupy.

Po wyzwoleniu zaczęto znowu zastanawiać się nad zorganizowaniem skansenu. W ostatnich latach zapadła już decyzja na najwyższym szczeblu i rozpoczęto dyskusję. W okresie najbliższych pięciu lat powstanie skansen w zielonej strefie Budapesztu.

Rozwiązanie problemu założenia centralnego skansenu posuwa się pomału, ale przy muzeach prowincjonalnych albo pod ich opieką coraz więcej obiektów architektonicznych zostaje przystosowanych do zwiedzania. Istnieje tam wiele możliwości, np. budynek-obiekt pozostaje na miejscu, jego wnętrze urządza się sprzętem, którego używano w czasie budowania obiektu. Nie są to tylko budynki mieszkalne (jak w Parád, Tiszacsege, Sukoró), lecz i wiejskie budynki o przeznaczeniu produkcyjnym (Pápa — warsztat farbiarski, Verpelét — warsztat kowalski, Szegvár — wiatrak, Szarvas — młyn, Ráckeve — młyn wodny). Utrzymanie tych obiektów jest dosyć skomplikowane, ponieważ w każdym budynku powinien być jeden pracownik. Dużo bardziej korzystna jest sytuacja, gdy cała wieś jest obiektem muzealnym, tak jak Tihany nad Balatonem — kilka domów rybackich, Hólókő — kilka chałup i kościół.

Druga metoda polega na skoncentrowaniu obiektów architektonicznych w jednym miejscu. Ostatnio na podwórzu Muzeum w Kiskunfélegyháza postawiono wiatrak, na podwórzu Muzeum w Pécs postawiono kilka małych obiektów. Próbę na największą skalę rozpoczęto w Zalaegerszeg, gdzie prowadzi się już prace przy urządzeniu miejscowego skansenu, w którym za kilka lat będzie można oglądać całość budownictwa charakterystycznego dla tego regionu.

MUZEA ETNOGRAFICZNE W BUŁGARII

Do II wojny światowej było w Bułgarii zaledwie 13 muzeów posiadających niewielkie zbiory, przeważnie archeologiczne, gromadzone staraniem miejscowego Towarzystwa Archeologicznego lub Towarzystwa Nauczycieli. Dopiero po wojnie ożywiła się działalność w dziedzinie muzealnictwa i powstało szereg nowych muzeów. W chwili obecnej jest w Bułgarii 135 muzeów o różnym profilu i charakterze.

Najpoważniejszą rolę ze względu na zbiory i prowadzone prace naukowe odgrywają 3 muzea centralne, znajdujące się w Sofii, związane z Bułgarską Akademią Nauk. Są to: Archeologiczny Instytut i Muzeum, Etnograficzny Instytut i Muzeum oraz Zoologiczny Instytut i Muzeum. W centrach okręgów i w kilku innych większych miastach znajdują się muzea okręgowe (*okръжен народен музей*). Muzea te, których liczba wynosi obecnie 35, są wielodziałowe i posiadają z reguły 3 działy: 1. Archeologiczny, 2. Odrodzenia i walk narodowowyzwoleńczych, 3. Ruchów robotniczorewolucyjnych. W wielu z nich znajduje się poza tym dział Etnograficzny, Zoologiczny lub dział Sztuki. Wśród pozostałych muzeów jest kilka muzeów specjalnych, jednodziałowych (takie są wszystkie muzea w Płowdiwie), Muzea Narodowe (muzeum i klasztor Rilski, cerkiew Bojana i kilka innych) a przede wszystkim muzea biograficzne (*музей къшта*), poświęcone wybitnym poetom, pisarzom lub działaczom politycznym. Osobną grupę stanowią zabytki i kompleksy zabytków architektonicznych, pozostające pod ochroną (jak Kopriwštica, Tyrnowo, Nessebyr, Bożeńcy i in.). Tylko 3 spośród wymienionych wyżej muzeów posiadają gmachy specjalnie na ten cel wybudowane, pozostałe zaś mieszczą się w historycznych budynkach (*pamiatniki na kultura*) lub w zwykłych domach. Historyczne budynki przedstawiają same w sobie interesujące obiekty, nie stwarzają jednak korzystnych warunków do celów wystawowych, posiadają bowiem małe pomieszczenia o dużej ilości okien i bogatej wewnętrznej architekturze.

Pod względem administracyjnym trzy wspomniane wyżej centralne muzea w Sofii związane są z Bułgarską Akademią Nauk, a Centralne Muzeum Armii i Muzeum Przyjaźni ze Związkiem Sowieckim z Ministerstwem Obrony. Wszystkie pozostałe muzea podlegają Oddziałowi Muzeów Komitetu Kultury i Sztuki, plany ekspozycyjne natomiast uzgadniają z odpowiednimi muzeami centralnymi.

Muzea o czystym profilu etnograficznym znajdują się w Sofii w Płowdiwie i w Rajkowie, a w stadium organizacji są w Elchowie, w Warnie i w Tyrnowie. W muzeach okręgowych są działy etnograficzne bądź też etnografia jest w nich uwzględniana w dziale walk narodowowyzwoleńczych.

Największą placówką etnograficzną, prowadzącą szeroko zakrojone badania naukowe i będącą jednocześnie jednym z najstarszych muzeów w Bułgarii, jest Etnograficzny Instytut i Muzeum w Sofii. Zbiory archeologiczne zaczęto tam gromadzić już wkrótce po wyzwoleniu Bułgarii spod panowania tureckiego w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku, zbiory etnograficzne zapoczątkowały eksponaty pochodzące z pierwszej bułgarskiej Wystawy Narodowej urządzonej w 1892 r., której celem było przedstawienie całokształtu gospodarczego i kulturalnego życia Bułgarii. W następnym roku eksponaty z zakresu sztuki ludowej i rzemiosł przewieziono do Sofii, gdzie stały się podstawą do zbiorów etnograficznych. Zrazu tworzyły one w istniejącym już muzeum dział etnograficzny, ale już w 1906 r. w związku ze stałym powiększaniem się zbiorów i rosnącym zainteresowaniem dla zagadnień archeologicznych i etnograficznych rozdzielono oba działy i utworzono dwa odrębne muzea: Narodowe Muzeum Archeologiczne i Narodowe Muzeum

Etnograficzne. Muzeum Etnograficzne od tej pory stale powiększało swoje zbiory, głównie jednak tylko w zakresie stroju i zdobnictwa.

Od 1921 r. działalność Muzeum bardzo się ożywiła dzięki stworzeniu własnego wydawnictwa, „Izvestia na Narodnija Etnografski Muzej”. Publikowano w nim artykuły z różnych dziedzin kultury materialnej, duchowej i społecznej, folkloru

Ryc. 1. Muzeum etnograficzne w Rajkowie

słownego i muzycznego. Do 1943 r. ukazało się 14 tomów. Ożywiona działalność Muzeum znalazła w tym czasie swój wyraz również w stworzeniu w 1925 r. oddzielnego działu Muzyki ludowej.

W czasie II wojny światowej prace muzealne zostały zakłócone. W marcu 1941 r. wskutek bombardowania Muzeum spłonęła część zbiorów, cała biblioteka, pracownia fotograficzna oraz zbiory archiwalne uległy zniszczeniu. Ocalało tylko archiwum muzyczne i magazyny ze zbiorami strojów i ozdób metalowych. Po 9 września 1944 r. Muzeum wznowiło swoją działalność, koncentrując wysiłki na uzupełnianiu zniszczonych zbiorów i powiększaniu ich materiałami z dziedziny kultury materialnej i społecznej oraz z dziedziny sztuki ludowej. Przełomową datą w historii Muzeum był rok 1949, kiedy włączone ono zostało do nowo powstałej instytucji, która otrzymała nazwę Etnograficzny Instytut i Muzeum przy Bułgarskiej Akademii Nauk. Głównym zadaniem jej stały się badania dotyczące całości kultury materialnej — tradycyjnej i współczesnej — oraz zagadnienia społeczno-ekonomiczne w ich historycznym rozwoju. Dział muzyki ludowej został jednocześnie przekształcony w samodzielną placówkę: Instytut Muzyki przy Bułgarskiej Akademii Nauk.

Etnograficzny Instytut i Muzeum posiada 3 sekcje: 1. Kultury materialnej i sztuki ludowej, 2. Kultury społecznej, duchowej, etnografii historycznej i etno-

genezy oraz 3. Folkloru. Ostatnio wydzielono jako odrębną również sekcję Dokumentacji. Personel naukowy składa się z 5 starszych pracowników naukowych, 9 młodszych pracowników naukowych oraz 7 „specjalistów” (praktykantów). Dwóch młodszych pracowników naukowych oraz 5 „specjalistów”, należących do sekcji Kultury materialnej, zajmuje się sprawami muzealnymi, biorąc jednocześnie udział w badaniach terenowych, prowadzonych przez Instytut. Od 1953 r. Instytut wydaje rocznik pt. „Izvestia na Etnografskija Institut i Muzej”; do 1966 r. ukazało się 8 tomów.

Zbiory muzealne liczą około 25 000 eksponatów z zakresu stroju, rzemiosł, gospodarki, obrzędów i sztuki. Najbogatszy dział, liczący około 17 000 obiektów, stanowią stroje i tkaniny. Oprócz zabytków Muzeum posiada około 10 000 przedmiotów stanowiących materiały uzupełniające.

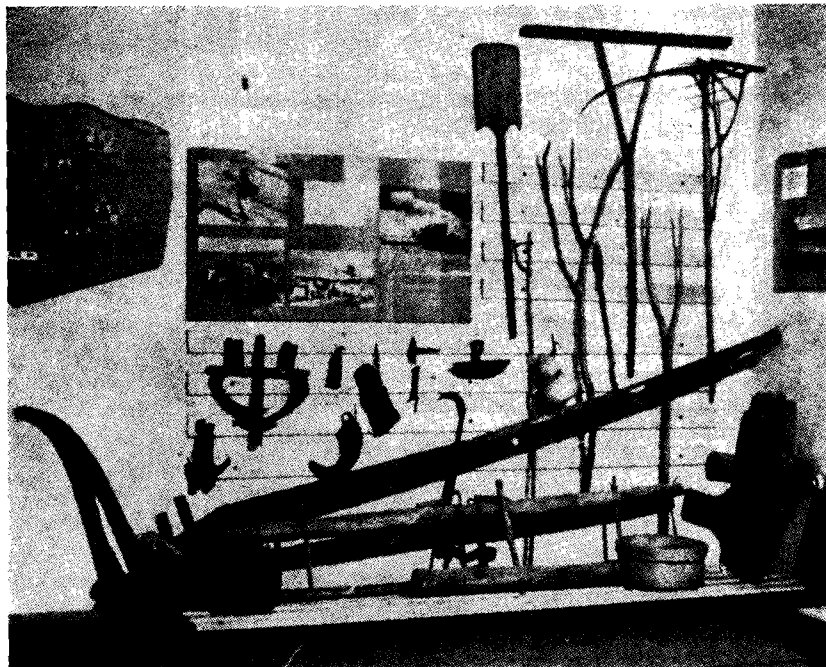
Początkowo z powodu braku odpowiedniego pomieszczenia Muzeum nie posiadało stałej wystawy. Urządzono ją dopiero po 1954 r., kiedy Instytut otrzymał na swą siedzibę część dawnego pałacu królewskiego. Obecna wystawa zajmuje 11 sal na parterze i 9 sal na I piętrze¹.

Zwiedzanie zaczyna się od I piętra, gdzie pierwsza sala jest poświęcona na wystawy czasowe, zmieniające co kilka miesięcy. Obecnie znajduje się w niej wystawa prac uczniów, opartych na wzorach ludowych (stroje, hafty, rzeźby, maski obrzędowe, tzw. *kukery*). W korytarzu oddzielającym wystawę czasową od stałej umieszczono fotografie archeologicznych narzędzi rolniczych. Pierwsza sala zapoznaje widza z budownictwem ludowym. Znajduje się w niej kilkanaście fotografii i kilka makiet, przedstawiających różne jego typy, a więc najstarsze chaty wiejskie (ziemianki, chata o plecionych ścianach, chata bez okien, budownictwo kamienne) oraz budownictwo współczesne oparte już na wzorach miejskich. W sali poświęconej uprawie ziemi znajdują się tradycyjne narzędzia rolnicze: drewniane radła, pługi, brony i inne drobne narzędzia pomocnicze. Następną salą zapoznaje z dawnymi sposobami młócenia. Pokazano tam używaną do tego celu *dikanie* i *valiak*, a obok tego szereg drobnych narzędzi (*grabie*, *palamarkę*, służącą do ochrony rąk przy koszeniu itp.). Znajduje się tam również makietą urządzenia do sztucznego nawadniania, makietą zagrody rolnika-*gradiniarza* oraz makietą obrzędu zwanego *bráda* (broda), związanego ze ścinaniem ostatnich kłosów. Sala poświęcona uprawie winorośli, róż, tytoniu, sadownictwu i ogrodnictwu zapoznaje w skrócie z procesami, jakim poddawane są te plody po zebraniu z pola. Mamy tam więc drewniany kadłub do wyciskania soku z winogron, urządzenie do destylacji olejku różanego, prymitywne przybory do suszenia liści tytoniu, itp.

W dwóch salach poświęconych pasterstwu do najciekawszych obiektów należą przenośne szałas do spania oraz większy szałas, zwany *mándra*. Pokazano sprzęt pasterski, przybory, używane przy przeróbce mleka, oraz ubiór pasterza rodopskiego. Interesującą część wyposażenia pasterskiego stanowią umieszczone w jednej z tych sal dzwonki pasterskie zwane *tjumbelèci*, zawieszane owcom na szyi; które w liczbie kilkunastu posiadali właściciele dużych stad. Każdy z nich sam sobie je dobierał, tworząc zależnie od upodobania zespół muzyczny, po którym już z daleka rozpoznawano go, gdy się zbliżał ze swoim stadem.

¹ Poszczególne sale poświęcone są następującym zagadnieniom: I piętro: wystawy czasowe; archeologiczne narzędzia rolnicze; budownictwo ludowe; uprawa ziemi; sprzęt zboża; uprawa winorośli, róż, tytoniu, ogrodnictwo, sadownictwo; pasterstwo; tkactwo (narzędzia); tkaniny; wnętrze izby teteweńskiej. Parter: kilimy; strój; złotnictwo; wyroby miedziane: kowalstwo; ceramika; rzeźba w drzewie; rzeźbione sufity.

W następnych dwóch salach znajdują się eksponaty związane z tkactwem ludowym: w pierwszej warsztat pionowy, dwa warsztaty poziome oraz szereg narzędzi służących do obróbki włókna, w drugiej tkaniny ludowe. Te ostatnie wykazują wielką różnorodność pod względem techniki i pod względem kompozycji, świadczące o wysokim rozwoju tej dziedziny twórczości ludowej.

Ryc. 2. Wystawa etnograficzna w muzeum okręgowym w Plewen

Zakończenie pierwszej części wystawy stanowi *staja tetevenska* — wewnątrz izby mieszkalnej w środkowym Bałkanie. Głównym elementem jej urządzenia są duże podesty do spania, przykryte ludowymi tkaninami.

Druga część wystawy, znajdująca się na parterze, poświęcona jest strojom, rzemiosłom i sztuce ludowej. Stroje pokazano tam w dwóch dużych salach w oszklonych gablotach. Zwraca uwagę duża ich różnorodność i bogate zdobnictwo. W stroju kobiecym najbardziej dekoracyjny element stanowią koszule bogato haftowane i kolorowe zapaski (*prestilki*) o bardzo skomplikowanej kompozycji, najczęściej geometrycznej, niekiedy antropomorficznej lub roślinnej. Charakterystyczna dla niego jest duża ilość metalowych ozdób (kolczyki, bransolety, pierścienie, klamry do pasa). Odzież męska zdobiona jest barwnymi implikacjami lub wełnianym sznurem, tzw. *gajtanem*. Barwny element czarnego stroju męskiego stanowią bardzo szerokie pasy w żywych kolorach.

Sale poświęcone wyrobom z metali i drzewa pozwalają zapoznać się z wielkimi uzdolnieniami bułgarskich rzemieślników. Pokazano tam naczynia miedziane oraz różne przedmioty domowego użytku, wykonane z żelaza. Zwracają uwagę żelazne świeczniki, kasety oraz zdobnictwo różnych przedmiotów użytkowych. W sali poświęconej złotnictwu zobaczyć można prawdziwe arcydzieła sztuki zdo-

bniczey — piękne klamry do pasów, naczółki, kolczyki i inne przedmioty wykonane ze srebra, niekiedy pozłacane. Jedna z dalszych sal poświęcona została ceramice ludowej z XIX w. i współczesnej, pochodzącej z kilku większych ośrodków. Wystawę zamyka zdobnictwo w drzewie, na które przeznaczono dwie ostatnie sale. W pierwszej znajdują się różne drobne przedmioty zdobione rzeźbą (prześlíce, laski, łyżki, stołki, blaty do stołów itp.), w drugiej rzeźbione sufity o pięknej, bardzo bogatej kompozycji.

Część wystawy znajdująca się na parterze nie była zmieniana od czasu urządzenia w 1954 r., natomiast sale znajdujące się na I piętrze były przerobione w 1962 r. Obiekty muzealne uzupełniają makiety i fotografie, krótkie teksty informują o ekspozycjach.

Drugie miejsce po Muzeum Etnograficznym w Sofii zajmuje Muzeum Etnograficzne w Płowdiwie. Powstało ono w 1949 r. z niewielkich zbiorów, znajdujących się w Muzeum Archeologicznym. Obecnie liczy około 10 000 eksponatów. Siedzibą Muzeum jest zabytkowy gmach — dom dawnego bogatego kupca z 1 połowy XIX w., w którym zachowano dawną architekturę: rzeźbione sufity i odrzwia, ścienne szafy i fryzy.

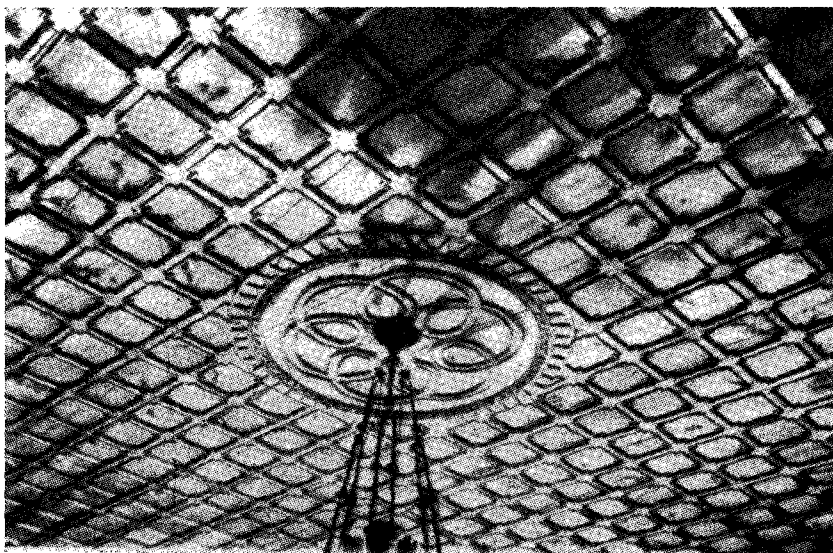
Personel naukowy Muzeum składa się z 5 pracowników: 4 kierowników działów i jednego pracownika oświatowego. Wydzielono następujące działy: 1. Rolnictwo, 2. Odzież, tkactwo i wnętrza, 3. Rzemiosła, 4. Instrumenty muzyczne. Pracownicy muzealni prowadzą prace badawcze, które drukują w czasopiśmie wspólnym dla wszystkich płowdiwskich muzeów, wychodzącym pod nazwą: „Godinisnik na Muzejte wlowdivski Okrąg” (t. 1 — 1954 r., t. 2 — 1956 r.).

Wystawa Muzeum Etnograficznego w Płowdiwie mieści się w 18 salach, z których 9 znajduje się na parterze i 9 na I piętrze. Pierwsza część wystawy, znajdująca się na parterze, zapoznaje z uprawą zboża i innych roślin, typowych dla tego regionu: winorośli, róż, ryżu oraz z ogrodnictwem. Dalsze sale poświęcone są pasterstwu i rzemiosłom. Oprócz narzędzi i wytworów związanych z tymi zajęciami umieszczono tam makietę kuźni, model pieca garncarskiego, fragment pracowni garncarskiej oraz mały młyn wodny. W drugiej części wystawy, urządzonej na I piętrze, znajduje się ekspozycja strojów wiejskich i miejskich oraz architektura typowa dla płowdiwskiego okręgu. Umieszczono tam również trzy wnętrza mieszkalne: izbę wieśniaka w Rodopach, mieszkanie rzemieślnika i mieszkanie bogatego kupca. Sala zamykająca wystawę daje przegląd ludowych instrumentów muzycznych.

Wystawa Muzeum Etnograficznego w Płowdiwie urządzona jest z wielką starannością. Zastosowano w niej nowoczesny sprzęt muzealny, wprowadzono bogaty materiał uzupełniający (fotografie, mapy, makiety, kilka obrazów), pokazano wnętrza mieszkalne i szereg pracowni rzemieślniczych, starając się uwzględnić nie tylko kulturę wsi, ale również kulturę Płowdiwu i okolicznych miasteczek.

Muzeum w Rajkowie to trzecie muzeum etnograficzne posiadające bogate zbiory regionalne z terenu Rodopów. W 1954 r. powstało w Rajkowie muzeum ogólne z oddziałami archeologicznym, etnograficznym, budowy socjalizmu i galerią sztuki. W 1962 r. trzy działy przeniesiono do innych pomieszczeń, a w pierwotnej siedzibie pozostał tylko dział etnograficzny, który przekształcono w oddzielne muzeum. Budynek, w którym się ono mieści, jest to — podobnie jak w Płowdiwie — dom bogatego kupca, zbudowany w latach trzydziestych ubiegłego wieku. Muzeum posiada zbiory z zakresu stroju, tkactwa, rzemiosł, sztuki ludowej i gospodarki, liczące obecnie około 2000 obiektów. Wystawa mieści się na 3 piętrach w 16 niedużych pomieszczeniach. Pokazano tam kilka pracowni rzemieślniczych, młyn

wodny, prasę do prasowania tkanin, wewnątrz 'wiejskiej izby codziennej i izby gościnnej oraz wewnątrz mieszkania mieszczańskiego. W jednej z sal widz zapoznaje się z ubiorem i sprzętem pasterskim w Rodopach, w kilku innych ze strojami Bułgarów-mahometan i Bułgarów-chrześcijan. Specjalną uwagę zwracają tkaniny rodzopskie wełniane i koziaki w naturalnych kolorach i barwione o pięknej kompo-

Ryc. 3. Rzeźbiony sufit w Muzeum Etnograficznym w Płowdiwie

zycji. Szereg fotografii i kilka obrazów oraz makieta domu dawnego wielkorządcy tej części kraju zapoznają z budownictwem typowym dla tego regionu.

Spośród muzeów okręgowych, posiadających działy etnograficzne, jednym z najstarszych jest muzeum w Gabrowie. Pierwsze zbiory zaczęto tam gromadzić już w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku (rękopisy, broń, monety). W okresie międzywojennym przybyły zbiory archeologiczne. Do II wojny światowej muzeum jednak nie mogło się rozwinąć, gdyż nie posiadało płatnego pracownika. Dopiero po II wojnie światowej sytuacja uległa zmianie zwłaszcza od 1949 r., kiedy Muzeum uzyskało własny budynek. Od 1962 r. staje się ono muzeum okręgowym, posiadającym następujące działy: 1. Historii i etnografii, 2. Walk narodowowyzwoleńczych, 3. Ruchów robotniczorewolucyjnych.

Wystawa działu historyczno-etnograficznego w muzeum w Gabrowie poświęcona została głównie rzemiosłom i dzięki temu pozwala ona zapoznać się z tą tak bardzo rozwiniętą dziedziną kultury ludowej w Bułgarii.

Gabrowo było znane jako centrum rzemieślnicze już w XVIII w. W XIX w. stało się to nieduże miasteczko kwitnącym ośrodkiem rzemieślniczym, którego wytwory docierały do różnych miast europejskich, takich jak Londyn, Wiedeń, Lipsk, Moskwa, Odessa. Podstawowy surowiec dla rzemiosł stanowiło żelazo, drewno, skóra i wełna, a siłę napędową dawała woda przepływająca przez miasto Jantry. O roli rzemiosł może świadczyć ilość niektórych rzemieślników. Tak więc np. majstrów szewskich było w Gabrowie w połowie XIX w. około 180, prócz nich

około 1000 niewykwalifikowanych robotników, majstrów garbarskich, około 100 i około 400 czeladników, około 100 kowali i około 50 garncarzy. Zaznaczyć przy tym trzeba, że wytworzyło się tam, podobnie zresztą jak w całej Bułgarii, wśród rzemieślników duże zróżnicowanie i w związku z tym istniało ponad 40 specjalności. Dla przykładu można przytoczyć chociażby kowali, wśród których byli specjaliści wyrabiający gwoździe, motyki, podkowy, broń palną, noże, wagi i specjaliści zajmujący się naprawą zegarów. W świetle tych danych zrozumiałe się staje, że w ekspozycji muzealnej poświęcono rzemiosłom taką uwagę. Wystawa historyczno-etnograficzna zajmuje całą parterową część powierzchni muzealnej, składającą się z jednej dużej sali. Wstęp do wystawy stanowi kilka eksponatów archeologicznych oraz kilka dokumentów, dotyczących historii miasta. Następnie w dużym skrócie zaznajamia ona z rolnictwem, sadownictwem i hodowlą. W dalszej części sali pokazano różne rzemiosła. Są to: garbarstwo, szewstwo, tkactwo, krawiectwo, sznurarstwo (*gajtandżijstwo*), folusznictwo, młynarstwo, garbarstwo, tokarstwo, łubiarstwo, ręczna obróbka drewna, szereg specjalności kowalskich oraz złotnictwo. Narzędzia i wytwory, związane z poszczególnymi rzemiosłami, uzupełniają diagramy i teksty objaśniające, kilka makiet (makieta warsztatu *gajtandżija*, folusza i młyna) oraz fragment kuźni i fragment warsztatu tokarskiego.

Ostatnio muzeum w Gabrowie przystąpiło do urządzenia Parku Etnograficznego, poświęconego rzemiosłom. Znajduje się on w odległości kilkunastu km od miasta w miejscowości Etera i obecnie posiada już kilkanaście warsztatów rzemieślniczych. Jest to pierwsze i jak dotąd jedyne muzeum typu skansenowskiego w Bułgarii.

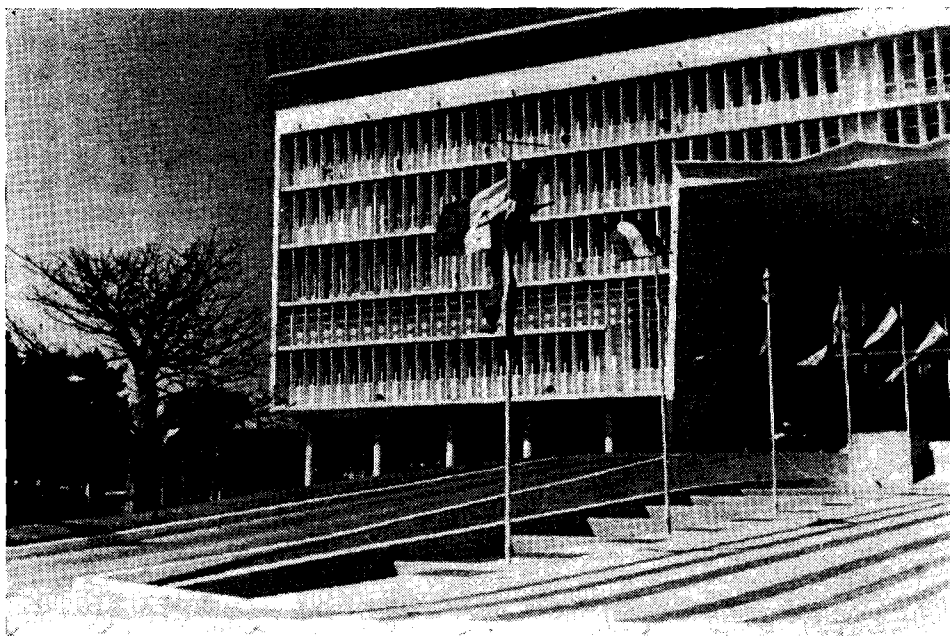
W zakończeniu tego przeglądu poświęconego muzeom etnograficznym w Bułgarii należy zaznaczyć, że ostatnio daje się zauważyć duży wzrost zainteresowania problemami etnograficznymi, co przejawia się w tendencji do przekształcania działów etnograficznych w muzeach okręgowych w oddzielne muzea oraz w dążeniu do wykształcenia kadry specjalistów. W tym celu Oddział Muzeów zorganizował w grudniu 1965 r. 3-tygodniowy kurs prowadzony przez pracowników naukowych Etnograficznego Instytutu i Muzeum w Sofii, który objął całokształt zagadnień etnograficznych. Wzięło w nim udział około 40 pracowników muzealnych. Akcją podjętą w tym kierunku należy uznać za bardzo celową, a nawet konieczną, jeśli się zważy, że wobec przeprowadzonej kolektywizacji gospodarstw rolnych tradycyjna kultura ludowa ulega w Bułgarii gwałtownym przeobrażeniom.

Maria Misińska

PIERWSZY ŚWIATOWY FESTIWAL SZTUKI MURZYŃSKIEJ W DAKARZE

W dniach 1—24 kwietnia 1966 r. w Dakarze, stolicy Senegalu, odbył się Pierwszy Światowy Festiwal Sztuki Murzyńskiej. Może raczej należałoby tę imprezę nazwać Festiwalem Kultury Czarnej Afryki — ze względu na szeroki wachlarz tematyczny obrad i poszczególnych imprez. Festiwal był pierwszym tego rodzaju afrykańskim wydarzeniem. Brały w nim udział prawie wszystkie kraje afrykańskie, chociaż niektóre, jak Gwinea, nieoficjalnie. Choć Festiwal był po-myślany jako impreza poświęcona przede wszystkim kulturze murzyńskiej, znalazły się tam też kraje leżące na północ od Sahary, takie jak Tunis, mające w swej kulturze mniej murzyńskości niż kraje środkowej i południowej Ameryki. Brały w nim też udział wszystkie kraje amerykańskie, w których murzyńskość jest dominująca lub też pozostaje jako kultura mniejszości.

W imprezach festiwalowych brało udział 38 krajów. (Były to kraje afrykańskie, jak i kraje posiadające na swym terenie spore mniejszościowe grupy murzyńskie). Przybyły delegacje, zespoły artystyczne oraz grupy artystów-rzemieślników. Poszczególne te grupy rozmaicie reprezentowały swoje kraje. Duke Ellington, twórca jazzu, odnosił owacyjne sukcesy w teatrze Daniel Sorrano, grupa zaś ma-

Ryc. 1. Gmach parlamentu, w którym odbywały się obrady festiwalowe

Fot. K. Wolski

rokańskich artystów-rzemieślników była podziwiana przy swych wyrobach wystawionych w chatce-pawiloniku na terenie ośrodka współczesnej produkcji rzemieślniczej (artystycznej) „Artisanat vivante”. Nigeryjski (Nigeria) rzeźbiarz współczesny, Simon Okeke, był honorowany na trybunach w Assemblée Nationale, jak i na wieczornych przyjęciach w ambasadach.

Na obrady kolokwium i imprezy festiwalowe prawie wszystkie państwa świata wysłały swoich delegatów i obserwatorów. Z Polski na Festiwal do Dakaru pojechali dyr. Zofia Szydłowska z Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Afrykańskiej i dr Krzysztof Wolski z Muzeum Etnograficznego w Krakowie.

Bogate kraje Ameryki (USA czy Brazylia) obdarzyły Senegal sporymi zasilkami finansowymi na urządzenie festiwalu. Podobnie dary na Festiwal ofiarowały kraje Europy Zachodniej i Związek Radziecki.

Pierwszy Światowy Festiwal Sztuki Murzyńskiej w Dakarze został zorganizowany pod egidą UNESCO i Afrykańskiego Towarzystwa Kulturalnego. Pod tym patronatem organizowano tak występy zespołów ludowych z poszczególnych państw afrykańskich i południowo-amerykańskich, jak i pokazy afrykańskiej sztuki filmowej, afrykańskiej twórczości dramatycznej, afrykańskich nagrań, afrykańskich

utworów poezji i prozy, czy wreszcie nowej plastyki. Przede wszystkim zaś patronat ten odczuwało się na kolokwium naukowym, odbywającym swe obrady w gmachu parlamentu senegalskiego przez osiem dni, od 31 marca do 7 kwietnia. Dwudniowa przerwa w niedzielę 3 kwietnia i poniedziałek 4 kwietnia (Święto Niepodległości Senegalu) została wykorzystana na zapoznanie się z wystawami festiwalowymi i na obejrzenie defilady oraz na oficjalne przyjęcie u prezydenta Senegalu, Leopolda Sedara Senghora, znanego humanisty i poety murzyńskiego.

Kolokwium naukowe odbywało się pod hasłem: Funkcja i znaczenie sztuki murzyńskiej w życiu ludu i dla ludu. Prace kolokwium prowadzono w trzech sekcjach: 1) Funkcji i znaczenia sztuki murzyńskiej; 2) Stylu, rzemiosła i ubiorów; 3) Tańców, muzyki i literatury. Tematyka była niezmiernie szeroka i niejednokrotnie niezbyt sprecyzowana. Odczuwało się to zwłaszcza w wypowiedziach licznych afrykańskich artystów i twórców. Rozważano na kolokwium takie kwestie, jak: znaczenie sztuki dla Afryki, sztuka murzyńska widziana i przeżywana przez ludy Afryki, historii sztuki tradycyjnej murzyńsko-afrykańskiej, znaczenie i funkcja sztuki w życiu wspólnoty afrykańskiej, afrykańska estetyka, sztuka dworów królewskich, sztuka abisyńska, sztuka malgaska, tradycyjna rzeźba, tradycyjna muzyka, tradycyjny taniec, ludowa literatura przekazywana ustnie, rzemiosło, ubiór i ozdoby, przeżywanie sztuki murzyńskiej przez ludzi Zachodu, jazz, tańce *vaudou*, afrykańska rzeźba w Brazylii, problemy sztuki, jej stan i perspektywy na przyszłość. Wszystko to przedstawiono w zakresie malarstwa, rzeźby, architektury, muzyki, tańca, teatru, poezji i kinematografii. Wreszcie zajmowano się niezmiernie ważnymi dla życia współczesnej Afryki problemami wykształcenia i wychowania artystycznego wczoraj, dziś i jutro.

Dyskutowano nad tradycyjnym dorobkiem kultury murzyńskiej Afryki, nad współczesnym rozwojem kultury w Afryce, nad zasięgiem kultury murzyńskiej w Afryce, a także nad ogólnym wkładem murzyńskiej kultury afrykańskiej do współczesnej kultury ogólnoswiatowej. Podkreślał to specjalnie E. Mveng mówiąc o murzynizacji kultury amerykańskiej w Stanach Zjednoczonych, a także o murzyńskości kultur ludowych w krajach Ameryki Łacińskiej (środkowej i południowej). Zwracał też uwagę na wpływy sztuki Czarnego Lądu na surrealizm, symbolizm czy kubizm, jak i na wiele innych współczesnych kierunków w sztuce zachodniej.

Znaczenie kolokwium polegało przede wszystkim na tym, że po raz pierwszy w dziejach Afryki afrykańska sztuka w jej różnych aspektach była ukazana całej ludzkości na terenie samej Afryki. Po raz pierwszy specjaliści z wielu dziedzin rozpatrywali tę sztukę jaka jest, jaka była i jaką się tworzy w samym ośrodku twórczym sztuki afrykańskiej i w jej tradycjach. W końcu po raz pierwszy sama Afryka myślała i obradowała nad ponownym rozwojem i ożywieniem własnej sztuki. I trzeba przyznać, że na obradach kolokwium większość stanowili przedstawiciele Afryki. Wprawdzie widziało się tutaj licznych naukowców z całego świata, referujących, dyskutujących, i licznych obserwatorów, między innymi delegatów polskich, lecz młode kadry naukowców afrykańskich dominowały.

Na Festiwalu poddano krytyce różne dotychczasowe poglądy na temat sztuki murzyńskiej. Między innymi zdecydowanie zbito twierdzenia, jakoby sztuka afrykańska nie podlegała rozwojowi, lecz utrzymywała się na poziomie niezmiennego prymitywu. Można bowiem całkiem dokładnie obserwować różnice stylu w sztuce Beninu, gdzie każda dynastia wprowadzała rzeczy nowe i zupełnie różne od stylu dynastii poprzedniej. Analogicznie widzi się to w Abomey, Ketu czy Uidam, gdzie też każda dynastia wprowadzała nowe rzeczy do kultu, nowy styl tańca, nowe

sposoby bycia i styl życia. Łączyło się to niejednokrotnie z przemianami społecznymi, religijnymi i ekonomicznymi u poszczególnych ludów. Było to wszystko jednak zawsze i stałe murzyńskie i afrykańskie, choć przemiany zachodziły niejednokrotnie pod wpływem czynników nadchodzących z bardzo dalekich stron.

Obecnie nikt nie może identyfikować etnicznej mapy Afryki z mapą kultur afrykańskich. Nastąpiły bowiem tak dalekie rozprzestrzenienia się poszczególnych

Ryc. 2. Pawilon Kamerunu (Artisanat vivant) w Dakarze

Fot. K. Wolski

kultur, że dzisiaj trudno je powiązać z poszczególnymi populacjami współczesnej Afryki. Jednak pokrewieństwa są wyraźne. Np. sztuki Dogonu, Bambara i Senufu wywodzą się z tego samego ośrodka, pomimo pewnych wyraźnych cech indywidualnych i różnic. Na terytoriach Dan czy Yoruba z ludami Baule, Guro, Aszanti albo Abron widzi się pewną ciągłość artystyczną, która w ciągu wieków była reprezentowana przez różne ludy, różne plemiona i różne religie. Gdzie wreszcie należałoby szukać prairódła sztuki Beninu? Te same cechy spotkać można w Dahomeju, w południowej Nigerii, jak i na płaskowyżu zachodniego Kamerunu. Wszędzie tam znano technikę odlewniczą na wosk tracony, wszędzie pracowano w złocie, stosowano podobny typ rzeźby, aż do ostatecznego zaniku tradycyjnej rzeźby w drzewie czy w kamieniu.

Gdzie indziej znowu w Afryce tkwią wspaniałe ośrodki plecionkarstwa. W Abisynii i w Burundi, w Kiwu i Zanzibarze spotykamy wspaniałe okazy bogato zdobionych koszyków. Czy należałoby tu szukać wspólnego źródła powstania. Nie. Sztuka ta promieniuje z różnych ośrodków, niezależnych od siebie. W sudańskiej

architekturze na południowych krańcach pustyni Sahary można wszędzie spotkać cechy stylistyczne jak najbardziej typowe dla kultury afrykańskiej. Od Timbaktu do jeziora Czad, od jeziora Czad aż po Wadai wszędzie wznoszono w oparciu o posiadany surowiec (glinę) wspaniałe pałace, zamki, miasta, miasteczka, warownie, wsie i pojedyncze domy. Z tego samego materiału, tymi samymi rękoma wznosił to i tworzył ten sam murzyński geniusz artystyczny.

Stale podkreślano na obradach kolokwium, że w rozwoju sztuki i w jej przemianach na terenie Afryki i poza jej obrębem wszędzie zaznaczyła swą obecność afrykańska myśl twórcza. Stwierdzenie to dokumentowała obecność na imprezach festiwalowych wielkich twórców murzyńskich, takich jak Duke Ellington, Ella Fitzgerald czy Józefina Baker.

W samej Afryce sztuka murzyńska ponownie stale odżywa i odmładza się. Nawet tam, gdzie zdaje się, że jest mało murzyńskości, jak w malgaskiej sztuce Madagaskaru, gdzie tyle jest wpływów Azji, a nawet Oceanii, nawet tam można spotkać żywe i odżywające elementy sztuki ludów Bantu z dorzecza Konga. A czyż innym przykładem nie jest Abisynia, ten konglomerat ludów i kultur od bizantyjskiej i arabskiej po głęboko afrykańską. Czyż ta Abisynia nie ma stale odradzających się murzyńskich elementów w sztuce. Czyż jej 65 różnych grup etnicznych nie przeżywa stale typowo afrykańskich emocji w tańcu i rzeźbie?

Poza Afryką widzi się wielki wkład Czarnego Łądu w sztukę i kulturę Ameryki Południowej i Środkowej, a nawet Północnej. Ileż jest całych grup afrykańskich przesiedlonych do Nowego Świata, które nadal całkowicie kontynuują swoje rodzime, afrykańskie tradycje. Dostyc choćby wspomnieć lud Ddżuka żyjący nad rzekami Samaraka i Cotica w Gujanie Holenderskiej. Sprowadzeni do Paramaribo w XVII i XVIII w. ci potomkowie niewolników Aszanti utworzyli tam społeczeństwo zupełnie podobne do takiego, jakim było w Aszantich w tym czasie w Afryce.

Czasem z niektórymi stwierdzeniami na kolokwium trudno było zgodzić się. Np. można było mieć wątpliwości, czy chrześcijaństwo w zachodniej Afryce było czynnikiem dającym rzeczywiście tak wiele. Mała atrakcyjność chrześcijaństwa i trudność dostosowania się do warunków afrykańskich sprawiają, że nie chrześcijaństwo, lecz islam robi stale postępy w Afryce. Typ muzułmańskiej poligamicznej rodziny okazał się bardziej dostosowany do społeczno-gospodarczych stosunków afrykańskich niż typ chrześcijańskiej małej rodziny monogamicznej. Pod wieloma innymi względami islam okazał się też znacznie łatwiejszy i mniej skomplikowany od chrześcijaństwa.

Zapewne szkoły misyjne i chrześcijańskie średnie szkoły wyznaniowe wykształciły kadry młodej inteligencji afrykańskiej, lecz i tutaj można mieć zastrzeżenia, czy ta inteligencja pozostaje nadal chrześcijańska, czy też przejawia skłonności do przejścia na stanowisko bardziej niezależne i niezaangażowane.

Tradycję i współczesność afrykańską i amerykańską w dziedzinie tańca można było oglądać codziennie na pokazach w teatrze Daniel Sorano, na stadionie, a nawet na placach i ulicach śródmieścia i Medyny. Popisy chórów odbywały się w katedrze. Niektóre kraje dawały pokazy baletowe. Np. Senegal prezentował nowoczesne sztuki teatralne i balet, powstałe z przetworzenia tradycyjnych tańców ludowych i widowisk. Inne kraje dawały sztuki współczesne. Inne znowu pokazywały swoje ludowe zespoły z ich tradycyjnymi tańcami. Lecz i do tych rzeczy zakradła się współczesność. Np. w kostiumach tancerzy z Zambii widziało się wyraźnie wpływy europejskich ubiorów i nawet mundurów. Zespoły malijskie występowały w strojach tradycyjnych. Podobnie w strojach tradycyjnych występowały zespoły z Nigeru. Specjalnie ciekawe były tam tańce dziewcząt z Tahua,

tańce Bororo i tuaregskich nomadów, a także niezmiernie wykwintny mimiczny taniec myśliwski „Mahalba”. W głębi trzech muzykantów grających na *gurumi*¹ tworzyło tło. Przed nimi jeden z tancerzy w masce ptaka (maska zwana *burtu*) wolnym krokiem przechodzi, co chwila schylając się ku ziemi. Za nim skradał się myśliwy z łukiem. Tropienie ptaka odbywa się przy dźwiękach *gurumi*. Na pokazie Nigeru widziało się dawną Afrykę, współczesność wystąpiła najwyraźniej podczas Nocy Poezji Afrykańskiej, danej jako galowy występ w obecności prezydenta Senegalu i wielkiego poety, Leopolda Sedara Senghora, w dniu 7 kwietnia. Współczesność występowała na pokazach nowych filmów afrykańskich, sztuk teatralnych, nagrań. Występowała też i na wystawach twórczości plastycznej. Stałe na festiwalu zazębiały się ze sobą Afryka dawna i Afryka współczesna. Z przyjemnością widziało się, że Afryka współczesna zaczyna nareszcie odnajdywać siebie w tradycji i dawnej swej kulturze.

Osobno, specjalnie na Festiwal, otwarto ekspozycję w nowo wzniesionym przez architektów Chesneau i Vèrola gmachu Musée Dynamique. Nowa wystawa posiadała sporo bezcennych eksponatów specjalnie sprowadzonych do Senegalu na czas trwania Festiwalu. Przedmioty te powypożyczano ze wszystkich bez mała muzeów świata. Dzięki temu znalazły się tutaj najcenniejsze okazy sztuki afrykańskiej, których obecnie już próżno byłoby szukać na terenie Afryki. Na wystawie pokazano wszystko, z czego dumna być może Afryka. Od najstarszych rzeźb egipskich, przez arcydzieła sztuki koptyjskiej Abisynii i rzeźby Beninu, sztukę Aszanti do prymitywu środkowej Afryki. Dano przegląd całego dorobku afrykańskiego. Niestety układ ekspozycji był tego rodzaju, że niezmiernie trudno było zorientować się w myśli przewodniej wystawy. Pomimo wysoko postawionej techniki ekspozycyjnej, pięknego i gustownego rozłożenia eksponatów, doskonałego doboru rodzajów oświetlenia, wysoce gustownych gablot, wychodziło się z tej wystawy z nasuwającym się pytaniem. Co tu chciano powiedzieć, jak i komu? Być może, że te wszystkie trudności wynikały z tego powodu, iż gmach wzniesiono z dużym rozmachem i trudno było zagospodarować się w dużej hali z nadwieszonym piętrem. Taką przestrzeń często jest trudno zagospodarować. Jako końcowy element dekoracyjny dano tam olbrzymi, prawie całocienny kilim Fernanda Légera. Oczywiście w rzeczy tej, aż nadto współczesnej, można się było doskonale dopatrzeć wpływu sztuki afrykańskiej na współczesną sztukę Zachodu.

Inne wystawy festiwalowe mieściły się w dużym westybulu potężnego gmachu „Palais de Justice”. Tu różnorodne techniki ekspozycyjne obrazowały dorobek współczesny poszczególnych krajów afrykańskich i amerykańskich. Niektóre stoiska nie były jeszcze zupełnie gotowe (np. Haiti), inne w trakcie urządzania, inne znowu zagospodarowane jedynie kwiatami. Poszczególne kraje dawały nierówny materiał. Burundi dało prawie wyłącznie plecionkarstwo i zdobienie tykw. Dahomej dał przegląd twórczości współczesnej. Nigeria rzeźbę.

Tradycyjną ekspozycję muzealną potraktowaną w układzie terytorialnym, chronologicznym i typologicznym oglądać było można w „Musée du Dakar” należącym do miejscowego uniwersytetu. Muzeum to mieści się w dawnym pałacu gubernatorskim i niestety posiada zbyt ciasne pomieszczenia, aby w nich można było pokazać całe bogactwo nagromadzonych zbiorów z terenów dawnej Francuskiej Afryki Zachodniej. Dzięki temu obecna ekspozycja tego muzeum jest zbytnio zatłoczona. Jednak zgromadzone i pokazane tam rzeczy warte były dokładnego obejrzenia.

¹ Gurumi jest to trójstrunowa gitara z pudłem rezonansowym z tykwy połączonyj skóra jaszczura.

Innego typu była wystawa Nigerii, mieszcząca się w obszernych pomieszczeniach pierwszego piętra „Hôtel de ville”. Był to typowy styl wystawy, urządzonej na międzynarodowych targach z ukazaniem różnych gałęzi gospodarki kraju, osiągnięć i zamierzeń, stanu oświaty i kultury, a także z małym stoiskiem pamiątkarskim, w którym można było nabywać drobiazgi, notabene nie najwyższej jakości artystycznej. Z drobnych wystaw ekspozycyjno-handlowych należałoby poświęcić parę słów stoisku Mali. Naprzeciw ratusza w sporym pomieszczeniu sklepowym dano bogaty zestaw rzeźb, masek drewnianych i słomianych, plecionek i tkanin. Przedmioty te wystawione były na sprzedaż i znajdowały sporo nabywców. Jedne z pierwszych zostały sprzedane duże, figuralne rzeźby drewniane, dochodzące do 3 m wysokości. Stoisko Mali nie było placówką zorganizowaną przez państwo. Była to wystawa przedsiębiorstwa handlującego starymi i nowymi dziełami sztuki afrykańskiej.

W hallu gmachu Izby Handlowej przy Placu Niepodległości pomieszczono wystawę filatelistyczną. Reprezentowane tam były wszystkie kraje afrykańskie, a także kolekcje innych państw świata w znaczkach związanych tematycznie ze strefą tropikalną. Z polskich znaczków znalazła się tam seria walki z głodem. Sporo państw afrykańskich wydało piękne serie etnograficzne, Senegal zaś specjalnie na festiwal emitował bloki i serie z podobiznami masek i rzeźb. Wydano (słabą techniką) też serię czterech znaczków ze strojami ludowymi z Senegalu, które sprzedawano wraz ze specjalnym stemplem z wystawy filatelistycznej.

Na zakończenie musi się jeszcze wspomnieć o przedstawieniach — żywych obrazach — dawanych wieczorami na wyspie Gorée, najstarszej osadzie Europejczyków w zatoce koło Zielonego Przylądka. Wyspa Gorée ma starą kolonialną zabudowę typu portugalskiego. W XVII i XVIII w. odbywały się na wyspie targi niewolników i stąd wywieziono do Ameryki kilka milionów Murzynów. Współcześnie wyspa Gorée jest w całości zachowanym zabytkiem dawnej architektury, posiada muzeum historyczne i jest pomnikiem martyrologii murzyńskiej. Podczas festiwalu na Gorée dawano w żywych obrazach historię podboju Afryki i handlu niewolnikami.

To chyba był jedyny akcent niezgody ras. Poza tym wyczuwało się raczej współczesne współdziałanie na polu nauki, kultury i sztuki, czego zresztą sam tłumny Festiwal był najlepszym dowodem.

Krzysztof Wolski

WYSTAWA TATRZAŃSKIEJ SZTUKI LUDOWEJ W LINZU

W ramach Tygodnia Kultury Polskiej, który odbył się w dniach od 5 do 13 listopada 1965 r. w stolicy Górnej Austrii, w Linzu, została zorganizowana w tamtejszym Muzeum Krajowym wystawa Tatrzańskiej Sztuki Ludowej¹. Na zlecenie Ministerstwa Kultury i Sztuki organizacją wystawy pod względem technicznym zajęło się Biuro Wystaw Artystycznych w Krakowie pod kierunkiem komisarza wystawy, dyrektora dr. Jana Mycielskiego. Scenariusz wystawy oraz tekst katalogu napisał mgr Jan Bujak skierowany przez Katedrę Etnografii Słowian UJ, który również dokonał wyboru eksponatów oraz opracował zestaw plansz fotograficznych i koncepcję map poglądowych. Organizacją wystawy w Austrii kierował dr Franz Lipp, znany muzeolog austriacki, dyrektor Muzeum Krajowego w Linzu.

¹ Czas trwania wystawy został przedłużony do 3 XII 1965 r.

W założeniach swoich wystawa znacznie przekraczała tradycyjny zestaw eksponatów składający się zazwyczaj na wystawy sztuki ludowej. Stało się to na życzenie dr. Lippa, który specjalnie przybył na dwa dni do Polski i po zapoznaniu się z zasobami muzeów w Zakopanem i w Rabce zwrócił się do organizatorów z prośbą o uwzględnienie w ramach wystawy wszystkich działań kultury ludowej (reprezentowanych w muzeach), co wraz z planszami fotograficznymi przedstawiającymi ludowe budownictwo mieszkalne, gospodarcze i przemysłowe, a także sceny ilustrujące życie, zajęcia i obyczaje ludności wsi podhalańskiej winno ukazać całokształt tej kultury. Celem wystawy było więc zrealizowanie zarówno naukowych założeń etnograficznych, jak i pokazanie plastyki ludowej, zdobnictwa oraz sztuki związanej z obyczajami i obrzędami. Zwarty terytorialnie i etnicznie obszar oraz stosunkowo bogate zbiory muzealne posiadające okazy z różnych okresów pozwoliły przejrzeć, choć ze zrozumiałych względów nie wyczerpująco, przedstawić poszczególne zagadnienia w ich rozwoju historycznym. Pokazano więc najbardziej charakterystyczne dla Podhala tradycyjne zajęcia, jak pasterstwo, niektóre rzemiosła drzewne, kowalstwo, garncarstwo i inne. Ponadto eksponowano sprzęty domowe, strój, obrzędy, rzeźbę i malarstwo. Ekspozycje uzupełniały plansze fotograficzne pokazujące zastosowanie poszczególnych okazów w życiu codziennym, ich wyrób itd. Osobny dział był przeglądem dorobku uczniów Liceum Plastycznego im. A. Kenara w Zakopanem, których twórczość nawiązuje do tradycji sztuki ludowej Podhala.

Podstawę wystawy stanowiły eksponaty wybrane ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, Muzeum im. W. Orkana w Rabce, uzupełnione okazami Muzeum Etnograficznego w Krakowie, Muzeum w Bochni i wypożyczalni z CPL i A oraz pochodzącymi ze zbiorów prywatnych. Zgromadzone na wystawę zestawy przedmiotów oraz materiały ilustracyjne zostały zatwierdzone przez komisję weryfikacyjną, w skład której weszli: prof. dr Ksawery Piwocki, dyrektor Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie, dr Kazimierz Pietkiewicz, z Ministerstwa Kultury i Sztuki, oraz dr Jan Mycielski, komisarz wystawy.

W dniu 5 listopada 1965 r. nastąpiło uroczyste otwarcie wystawy, będące jednocześnie inauguracją Tygodnia Polskiego w Linzu. Na uroczystość przybył ambasador Polski w Wiedniu, członkowie miejscowych władz, przedstawiciele nauki i sztuki oraz prasa. Wystawa została bardzo przychylnie przyjęta przez publiczność i uzyskała szereg pochlebnych recenzji.

W związku z wystawą został wydany nakładem Muzeum Krajowego w Linzu katalog, zawierający prócz części ogólnej i spisowej 12 reprodukcji eksponatów wystawowych². Obszerne wprowadzenie zaznajamiające z historią, osadnictwem regionu i zarysem kultury ludowej Podhala napisał mgr J. Bujak. Wstęp skreślił dr F. Lipp, który podniósł cele wystawy i znaczenie tego rodzaju współpracy dla lepszego zrozumienia się obu narodów. Przypominał on, że zainteresowania ludoznawców i etnografów austriackich karpacką kulturą ludową, a w szczególności Podhalem, datuje się już od kilkudziesięciu lat, co wyrażało się między innymi licznymi artykułami i publikacjami o tematyce etno- i antropologicznej.

Wydaje się, że byłoby może celowe przypomnieć przy tej okazji również i inne, zupełnie niemal nie znane fakty dotyczące współpracy między ludoznawcami polskimi a austriackimi pod koniec XIX w., właśnie w zakresie wystawiennictwa etnograficznego. Ponieważ zagadnienie to znacznie wybiega poza szczerpe ramy niniejszego artykułu, ograniczymy się do omówienia kilku ważniejszych przykładów.

² *Volkskunst der Tatra in Polen*, Linz 1965, ss. 32.

Druga połowa XIX w. na ziemiach polskich, mimo nie sprzyjających warunków politycznych i gospodarczych, była okresem tworzenia pierwszych prywatnych kolekcji etnograficznych, które później dały początek muzealnictwu etnograficznemu. W zakresie zbieractwa wytworów kultury ludowej przodowała Galicja, wybijając się również pod tym względem spośród innych krajów monarchii Austro-Węgierskiej.

Pierwsze bliższe kontakty między zbieraczami galicyjskimi a austriackimi zostały nawiązane w czasie organizowania ekspozycji ludoznawczo-etnograficznych na wystawach przemysłowych, rolniczych i innych odbywających się na terenie monarchii Austro-Węgierskiej. Dysponujemy pokaźnymi materiałami orientującymi w osiągnięciach polskich kolekcjonerów na tych wystawach oraz naświetlającymi działalność poszczególnych osób, jak również omawiającymi wartość ekspozycji pod względem etnograficznym. Wystawy organizowane przez Polaków cieszyły się dużym zainteresowaniem ludoznawców austriackich. Było to wynikiem wysokich wartości naukowych i ekspozycyjnych wystaw oraz faktu, że niektóre z nich odbywały się pod protektoratem cesarza Franciszka Józefa I, który niejednokrotnie osobiście je otwierał. Jak wiadomo, ludoznawstwo polskie wyrosło z pobudek patriotycznych i narodowych, toteż zwracanie się do cesarza lub któregoś z członków jego rodziny o protektorat było w czasach rozbiorowych smutną koniecznością, często decydującą o możliwości zorganizowania samej imprezy i jedynie z tego punktu widzenia należy ten fakt rozpatrywać.

Pierwszą dużą wystawą, w której udział wzięli kolekcjonerzy polscy, była Powszechna Wystawa Światowa zorganizowana w 1873 r. w Wiedniu. Organizatorem polskiej ekspozycji etnograficznej był znany uczonek i kolekcjoner lwowski, Włodzimierz Dzieduszycki (1825—1899), założyciel Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie. Na wspomnianej wystawie okazy etnograficzne pokazano w dwóch działach: „przemysłu domowego narodów” i drugim nazwanym „domem włościańskim z urządzeniem i sprzętami”³. W obu tych działach eksponowano zbiory polskich kolekcjonerów, a przede wszystkim W. Dzieduszyckiego, którego specjalną zasługą było sprowadzenie chałupy chłopskiej z Galicji, eksponowanej w dziale „dom włościański”⁴. W dziale tym oprócz modeli i rysunków domów chłopskich pokazano również oryginalne budynki przewiezione z dziewięciu krajów Europy, z nich trzy z pełnym wyposażeniem, a jeden zamieszkały przez rodzinę chłopską. Jak się wydaje, w tej właśnie pierwszej ekspozycji budownictwa ludowego należy szukać genezy ruchu skansenowskiego, rozwiniętego kilkanaście lat później (1885) przez etnografa szwedzkiego Artura Haseliusa (1833—1904). Wprawdzie celem wystawy wiedeńskiej było jedynie pokazanie „w jaki sposób różne narody pojmują zadania i cel budynków mieszkalnych”⁵, a Haselius chciał je również zachować dla potomności, to jednak w obu wypadkach zastosowano ten sam rewolucyjny w dziejach muzealnictwa etnograficznego pomysł ekspozycji budownictwa ludowego wraz z jego naturalnym wyposażeniem. Co ważniejsze, zrealizowano go najpierw na wystawie wiedeńskiej, którą Haselius miał zwiedzić⁶. Należy dodać, że pierwszy pokaz budownictwa ludowego na ziemiach polskich zrealizowano — zapewne

³ *Przegląd Wystawy Powszechnej w Wiedniu w 1873 r.* Praca zbiorowa pod kierunkiem S. Kossutha, Warszawa 1875, s. 717—724.

⁴ *Op. cit.*, s. 721.

⁵ *Przewodnik dla zwiedzających wystawę świata w Wiedniu*, Kraków 1873, s. 10.

⁶ Por. A. Zaremba, *Uwagi o muzeach skansenowskich*, „Lud”, t. 41: 1954, s. 1139.

w oparciu o doświadczenia wiedeńskie W. Dzieduszyckiego — w 1894 r. na lwowskiej Jubileuszowej Wystawie Przemysłowo-Rolniczej⁷, gdzie pokazano szereg modeli oraz sześć oryginalnych domów chłopskich z różnych okolic Galicji. Wśród nich wyróżniała się chałupa podhalańska brata słynnego Sabały, Jędrzeja Krzeptowskiego, sprowadzona i urządzona staraniem W. Matlakowskiego⁸.

Polska ekspozycja na wystawie wiedeńskiej odniosła duży sukces. Fakt ten oraz osiągnięcia kolekcjonerów galicyjskich w następnych latach spowodował, że cesarz Franciszek Józef I mianował w 1879 r. Włodzimierza Dzieduszyckiego delegatem Monarchii Austro-Węgierskiej na Powszechną Wystawę Światową, która odbyła się w tym samym roku w Paryżu⁹.

Szczególnym jednak rozgłosem wśród ludoznawców austriackich cieszyła się mało u nas znana, a bardzo ciekawa, pierwsza na ziemiach polskich duża „Wystawa Etnograficzna” zorganizowana w 1880 r. przez Towarzystwo Tatrzańskie w Kołomyi. Naukowym przygotowaniem wystawy kierował Oskar Kolberg, w oparciu o swe kilkuletnie badania prowadzone na Pokuciu¹⁰. Wystawa miała w zasadzie charakter wyłącznie etnograficzny, a celem jej było przedstawienie kultury ludowej Pokucia na tle historii i gospodarki regionu, przy czym zgromadzona literatura zapoznawała ze stanem badań nad tymi zagadnieniami¹¹. Zgodnie z założeniami przyświecającymi wszystkim organizowanym w owym czasie wystawom, również i ta miała „przyczynić się do podniesienia przemysłu domowego, do wydoskonalenia wyrobów górskich i do dostarczenia zarobku biednej ludności”¹². Na otwarcie wystawy w dniu 15 IX 1880 r. przybył cesarz Franciszek Józef I i w czasie jej zwiedzania zakupił szereg okazów, które obecnie znajdują się zapewne w muzeach wiedeńskich. Wystawa odbiła się szerokim echem w prasie krajowej i zagranicznej, stając się również tematem kilku artykułów fachowych zamieszczonych w austriackich czasopismach o charakterze ludoznawczym.

W ostatnim 25-leciu XIX w. odbyło się na terenie Galicji lub poza jej granicami ponad 100 podobnych imprez, nie licząc drobnych pokazów o charakterze lokalnym, w których kolekcjonerzy polscy brali udział. Podkreślić tu należy, że ich najważniejszymi partnerami byli ludoznawcy austriacy. Stąd też zainteresowanie kulturą ludową Karpat Polskich w Austrii jest niejako tradycyjne, gdyż jest ona — co podnosi dr F. Lipp w swym wstępie — dobrze znana, będąc przy tym nadal obiektem badań etnografów austriackich. Dlatego można sądzić, że wystawa Tatrzańskiej Sztuki Ludowej w Linzu była wstępem do dalszej współpracy etnografów i muzeologów z obu krajów.

Jan Bujak

⁷ Wystawa została zorganizowana pod protektorem cesarza Franciszka Józefa I.

⁸ R. Zawiliński, *Etnografia*, [w:] *Powszechna Wystawa Krajowa we Lwowie w 1894 r.*, Kraków 1896, s. 4—7.

⁹ M. Tyrowicz, *Włodzimierz Dzieduszycki*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 6, Kraków 1948, s. 124.

¹⁰ M. Turkawski, *Wystawa etnograficzna Pokucia w Kołomyi*, Kraków 1880, s. 6—7; O. Kolberg, *Pokucie. Obraz etnograficzny*, t. 1, Kraków 1882, s. 11.

¹¹ *Katalog przedmiotów wystawy etnograficznej Oddziału Czarnohorskiego Towarzystwa Tatrzańskiego połączonej z wystawą piodów górskich, która zaszczycona obecnością Najjaśniejszego Cesarza i Króla Franciszka Józefa I otwarta została w dniu 15 września 1880 r. w Kołomyi, Lwów 1880*; por. też Kolberg, *op. cit.*, s. 72, przyp. 1.

¹² Turkawski, *op. cit.*

INFORMACJA ETNOGRAFICZNA KRAJÓW DEMOKRACJI — NOWY PROFIL CZASOPISMA „DEMOS”

W dniach 1—4 III 1966 r. odbyło się w Dreźnie w Niemieckiej Republice Demokratycznej czwarte kolejne zwyczajne posiedzenie redakcji międzynarodowego czasopisma etnograficznego „Demos-Volkskundliche Informationen”, wydawanego przy współpracy redakcji krajowych wszystkich państw demokracji ludowych przez Instytut Etnografii Niemieckiej Akademii Nauk. Poza Albanią i Rumunią, z których nadesłane zostały tylko telegramy tłumaczące nieobecność delegatów i przedkładające wnioski do dyskusji, pozostałe państwa biorące udział w pracach redakcji międzynarodowej skierowały na konferencję po 1—3 przedstawicieli, wchodzących w skład redakcji krajowych. W posiedzeniu wzięli udział: z ZSRR L. Terentiewa i E. Putiłow, z CSSR L. Kunz, E. Pličkova i V. Scheufler, z Bułgarii C. Gandev, z Węgierskiej Rep. Dem. I. Tálasi i E. Barabas-Kisbán, z Polski A. Kutrzeba-Pojnarowa. Gospodarzy reprezentowali pracownicy naukowcy Instytutu Etnografii Niemieckiej Akademii Nauk z Berlina i Drezna: H. Wilsdorf, S. Kube, H. Ulrich, A. Fiedler, W. Fiedler, G. Müller, z przewodniczącym redakcji, a zarazem dyrektorem Oddziału Instytutu w Dreźnie, R. Weinholdem na czele, oraz E. Kerkov, reprezentujący wydawnictwa Akademii (Akademie-Verlag). Po raz pierwszy w posiedzeniu redakcji wzięli udział jej nowi członkowie, przedstawiciele redakcji krajowej jugosłowiańskiej, M. Bošković-Stulli z Zagrzebia i N. Kuret z Lublany. Jugosławia weszła w skład państw reprezentowanych w międzynarodowej redakcji czasopisma nadzwyczajnego posiedzenia redakcji, jakie miało miejsce w Moskwie w 1964 r., w czasie VII Międzynarodowego Kongresu Nauk Antropologicznych i Etnologicznych.

Zwiększona liczba instytucji biorących obecnie udział w pracy redakcyjnej czasopisma nie może pozostać bez wpływu na jego profil; przede wszystkim zwiększa się znacznie ilość nadsyłanych recenzji. W stosunku do nowo przystępujących do współpracy instytucji, reprezentujących 6 różnych ośrodków prac etnograficznych w Jugosławii (Belgrad, Zagrzeb, Lublana, Skopje, Cetynia, Sarajewo), jest to jeszcze dodatkowo sprawa uzupełnienia recenzji ważniejszych prac za cały okres miniony od 1945 r. Dla ułatwienia wykonania tych recenzji, jak również umożliwienia ich druku, redaktor naczelny czasopisma, dr Weinhold, zaproponował system, jaki wprowadziła już poprzednio redakcja polska, a mianowicie dłuższe recenzje zbiorcze, obejmujące omówienia wszystkich prac dotyczących wybranego zagadnienia za cały okres ostatniego dwudziestoparolecia. W tym miejscu należałoby zapewne przypomnieć, że kontynuowanie tego typu recenzji przez redakcję polską byłoby również bardzo wskazane. W latach poprzednich scharakteryzowaliśmy w ten sposób szereg działów, jak np. pasterstwo, pożywienie, ceramika, budownictwo. W tym czasie wyszły nowe prace. Szereg działów wciąż jeszcze czeka na omówienie, gdy inne charakteryzujące się dużą ilością recenzji (jak np. zagadnienia kultury robotniczej, rolnictwo chłopskie czy muzyka ludowa) pomimo to mają wiele braków. Ale do tego jeszcze powrócę poniżej.

Dalszy postulat dotyczący usprawnienia informacji, a wysuwany również przez redakcję polską, odnosi się do recenzowania całych roczników czasopism lub przynajmniej informowania o ich zawartości. Dotąd recenzowano w zasadzie tylko odrębne artykuły, a że ilość ich jest wielka, a miejsca na recenzje przysyłane przez różne redakcje narodowe jest coraz mniej, konieczne okazało się pewne komasowanie wiadomości. Postulowano zresztą również i ich uzupełnianie przez powtarzanie co pewien czas ogólnej charakterystyki kierunków pracy, instytucji

i wydawnictw, ukazujących się w poszczególnych krajach, jak to miało miejsce w wydaniu specjalnym, przygotowanym na Kongres Nauk Antropologicznych i Etnologicznych w Moskwie w 1964 r. Red. Weinhold obiecał przygotowanie takiego zestawu w zeszycie pierwszym w roku 1968. Natomiast zeszyt 2 w roku 1966 przyniesie informacje dotyczące programu kongresu w Tokio. Zostanie on ustalony na posiedzeniu przygotowawczym w Londynie w kwietniu 1966 r.

Sprawozdania z działalności poszczególnych redakcji krajowych, składane na posiedzeniu, jak również wspomniane telegramy kolegów, którzy nie wzięli osobiście udziału w konferencji, wysunęły szereg postulatów zarówno pod adresem redakcji naczelnej jak i własnej pracy. Dotyczyły one stylu referatów, które najlepszą formę uzyskały w opracowaniach kolegów węgierskich i słowackich, rozszerzenia zakresu informacji o konferencjach naukowych i pracach doktorskich, zwiększenia liczby ośrodków w każdym kraju współpracujących z redakcją krajową. Ten ostatni postulat wysuwany jest również przez redakcję polską, która w chwili obecnej pracuje w bardzo małym składzie i przy współpracy tylko kilku placówek naukowych. W związku z tym również nadsyłane informacje nie obejmują w sposób systematyczny całości dorobku naukowego w etnografii polskiej. Ze strony redakcji naczelnej i wydawnictwa Niemieckiej Akademii Nauk wysuwano postulaty dotyczące sposobów usuwania trudności, powstających przy przygotowaniu do druku wydawnictwa (m. in. przysyłania oryginałów recenzowanych prac) jak również wprowadzenia prenumeraty „Demosu” za pośrednictwem instytucji mających prawo zamawiania wydawnictw zagranicznych za walutę krajową (u nas PP „Ruch”).

Największą dyskusję wywołały projekty nowej okładki czasopisma oraz nowego układu systematycznego (proponowanego przez dr. L. Kunza). Ten ostatni projekt postanowiono przedyskutować jeszcze listownie w związku z proponowanym przez redakcję naczelną rozpatrzeniem krytycznym przez redakcje krajowe układu artykułów w 2 zeszytach tomu za rok 1966. Uwagi na ten temat obiecano nadesłać do końca 1966 r.

Anna Kutrzeba-Pojnarowa

Z DZIAŁALNOŚCI POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILMU ETNOGRAFICZNEGO I SOCJOLOGICZNEGO

Sprawa stosowania filmu jako metody i techniki na wskroś nowoczesnej w pracy problemowo-badawczej i w rejestracji zjawisk tradycyjnej kultury ludowej (obrzędowości dorocznej i rodzinnej, sztuki, pracy na roli, rękodzieła, rzemiosła, budownictwa oraz zagadnień współczesnej kultury ludowej i aktualnych przemian całokształtu życia wsi) nie od dziś absorbuje etnografów i etnologów wielu państw europejskich i pozaeuropejskich¹. Zorganizowani poprzez poszczególne towarzystwa krajowe w Międzynarodowym Komitecie Filmu Etnograficznego i Socjologicznego dążą oni m. in. do nadania filmowi etnograficznemu należnej mu rangi.

Kolejnym etapem działalności Polskiego Towarzystwa Filmu Etnograficznego i Socjologicznego² była zorganizowana w dniach 15—16 IV 1966 r. w sali projek-

¹ A. Jankowska, Z. Szyfelbejn, *Informacja o powstaniu i działalności Polskiego Towarzystwa Filmu Etnograficznego*, „Etnografia Polska”, t. 2: 1961, s. 433—436.

² Od roku 1966. Do tego czasu Towarzystwo nosiło nazwę: Polskie Towarzystwo Filmu Etnograficznego.

cyjnej Muzeum Techniki w Warszawie konferencja naukowa poświęcona zagadnieniu roli filmu etnograficznego w pracach muzeów etnograficznych. Wzięli w niej udział, poza członkami PTFEiS, specjalnie zaproszeni dyrektorzy i pracownicy muzeów z całej Polski.

Po otwarciu obrad przez I wiceprezesa Towarzystwa, mgr B. Kohutnickego, i zagajeniu wygłoszonym przez dyr. M. Płaśnika, w którym powiedział m. in., że „film ze względu na jego walory umożliwiające chwytanie na gorąco zjawisk, których dokumentacja ma istotne znaczenie dla nauki, jak i z uwagi na jego walory propagandowe, powinien być dla muzealnictwa zagadnieniem pierwszoplanowym”, przewodnictwem obrad objął dyrektor Muzeum Etnograficznego w Warszawie, prof. dr Ksawery Piwocki.

W pierwszym dniu konferencji uczestnicy wysłuchali referatu mgra T. Banasika: *Rola filmu w pracy oświatowej muzeum*. W drugim dniu referat pt. *Propozycje tematyczne dokumentacji filmowej w zakresie budownictwa ludowego*, wygłosił mgr T. Konopka. Na temat problemów związanych z realizacją filmów etnograficznych mówił sekretarz generalny Towarzystwa, reż. J. Jaremko. W czasie obydwu dni uczestnicy obejrzeli szereg filmów polskich i zagranicznych reprezentujących bardzo rozmaity poziom pod względem techniki filmowej oraz sposobów ujęcia tematu wymienionego w czołówce. Zróżnicowany repertuar pozwolił widzom zorientować się, jak rozległe są możliwości filmu etnograficznego *sensu largo*: od świetnego dokumentu ściśle etnograficznego poprzez film oświatowy, publicystyczny³, niekiedy uwzględniający jedynie tematykę etnograficzną, aż do filmu osnutego na motywach etnograficznych, składających się na świetną skądinąd pod względem filmowym całość eseistyczną opartą na impresjach twórcy.

Jaki cel przyświecał organizatorom konferencji?

Głównie chodziło o ściślejsze związanie PTFEiS z muzeami, zorientowanie się, w jakim stopniu muzea zainteresowane są rozwojem filmu etnograficznego i potrzebą stosowania go w pracach muzealnych zarówno do celów naukowo-badawczych i oświatowych, jak również popularyzacji wiedzy etnograficznej i propagandy ekspozycji muzealnej. Dalej, jaka tematyka i jaki rodzaj filmów pożądaný jest aktualnie najbardziej. Wreszcie, jakie istnieją realne perspektywy produkcji filmów etnograficznych.

Dyskusja, która może na skutek bogatego programu konferencji zmierzała w wielu kierunkach, w sumie dowiodła niezbicie, że sprawa stosowania filmu w pracy etnografów w ogóle, a w pracy muzeów etnograficznych w szczególności, jest sprawą oczywistą, konieczną i w związku z tym wymagającą:

1. Sprecyzowania kryteriów ustalających zakres pojęcia filmu etnograficznego.
2. Ustalenia zespołu kryteriów teoretycznych określających funkcję naukową filmu etnograficznego.
3. Przejęcia przez środowisko naukowe nadzoru nad produkcją filmów etnograficznych (czy o tematyce wkraczającej w dziedzinę etnografii) realizowanych przez różne ośrodki i instytucje.
4. Stworzenia własnej bazy umożliwiającej realizowanie dokumentacji filmowej w pracach naukowo-badawczych.
5. Szkolenia filmowego etnografów.
6. Pełniejszej informacji wydawniczej o tytułach zrealizowanych w kraju, a także sprawach warsztatowych, metodycznych, filmach zagranicznych ośrodków

³ Sprawą dyskusyjną jest, czy dokument nie powinien mieć charakteru publicystycznego.

zrzeszonych w MKFEiS i in. Również o filmach realizowanych niezawodowo przez różne ośrodki naukowe w kraju (muzea, katedry etnografii i in.).

Co do pożądanej tematyki filmów etnograficznych i socjologicznych propozycji jest tak wiele i tak są różnorodne, że trudno wymieniać tu wszystkie, jakie wpłynęły. Jako najpilniejsze wysuwano tematy dotyczące tradycyjnego budownictwa i tańca ludowego, sztuki ludowej, obrzędowości, rękodzieła, adaptacji i integracji elementów współczesnej kultury wyższej w środowisku wiejskim.

Zadania postawione na konferencji wobec PTFEiS wymagają od Towarzystwa:

1. Zrzeszenia w PTFEiS wszystkich etnografów i socjologów zajmujących się niezawodowo realizacją filmów etnograficznych i socjologicznych.

2. Wciągnięcia do prac teoretycznych ludzi nauki (etnografów, etnologów, socjologów) i teoretyków filmu.

3. Sporządzenia (wyprowadzenia na bieżąco) filmografii i bibliografii filmu etnograficznego zapoczątkowanej przez PTFE w roku 1958.

4. Rozeznania, co i gdzie kręci się aktualnie lub planuje do realizacji w najbliższym czasie w dziedzinie etnografii na terenie kraju. W zależności od tematyki zorganizowania patronatu etnografów-specjalistów różnych dziedzin, przekonania realizatorów o konieczności konsultacji z etnografami.

5. Podjęcia ponownej próby nawiązania kontaktów z WFO i WFD.

6. Zorganizowania szkolenia filmowego etnografów i socjologów głównie w dziedzinie techniki filmowania i zasad dokumentacji filmowej (w porozumieniu z władzami PWSTiF w Łodzi).

7. Stopniowego dążenia do stworzenia własnego ośrodka filmowego PTFEiS.

W dyskusji, która pozwoliła wyciągnąć przedstawione wyżej wnioski, udział wzięli (według kolejności zabierania głosu): dr Longin Malicki (dwukrotnie), reż. Janusz Jaremko, mgr Janusz Kamocki, prof. dr Maria Znamierowska-Prüfferowa (trzykrotnie), mgr Bohdan Kohutnicki (dwukrotnie), doc. dr Anna Kutrzeba-Pojnarowa (dwukrotnie), prof. dr Kazimiera Zawistowicz-Adamska, dr Irena Neumannowa, mgr Grażyna Dąbrowska.

Obrady zamknął przewodniczący konferencji prof. dr Ksawery Piwocki.

Wykaz filmów wyświetlonych podczas konferencji: „Mondo Cane” (Pieski świat) pełnom., wł.; „Jak zbudować igloo”, kanad.; „Żywe kamienie”, kanad.; „Ludzie długich domów”, ameryk.; „Życie w Nowym Meksyku”, ameryk.; „Sztuka północno-zachodniego wybrzeża Pacyfiku”, ameryk.; „Mała łyżeczka”, franc.; „Na powitanie wiosny”, bułg.; „Wesele kurpiowskie”, polsk.; „Wesele białoruskie”, polsk.; „Stara huta”, polsk.; „Zanim opadną liście”, polsk.; „Kurban bajram”, polsk.

Grażyna Dąbrowska